

PULCHER, WILLIAM PULCHER, VENNEUS

ՓԵՏՐՈՒԱՐ

2

باكين
مجلة شهرية ، أدبية وفنية علمية
مدير المسؤول
السيد ارتين كارنيك قزائجيان

•
PAKINE
REVUE MENSUELLE
LITTÉRAIRE & ARTISTIQUE
Propriétaire
Dr. A. KAZANDJIAN
•

բւգին
ԱՄՍԱԳԻՐ
ԳՐԱԿԱՆ ՈՒԹԵԱՆ
ԵՒ ԱՐԴԻՆԵՍԵՒ

ՎԱՐՈՋ ԽՄԲԱԳԻՐ
Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ
ԽՄԲԱԳԻՐՆԵՐ
ԵԳ. ՊՅՑԱՃԵԱՆ, Պ. ՄՆԱՊԵԱՆ
ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ
ԱՆԴԱՄՆԵՐ
Յ. ԳԵՂԱՐԴ
Տ. ՈՍԿՈՒՆԻ
Բ. ՓԱՓԱՋԵԱՆ
Վ. ՕՇԱԿԱՆ

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՍՑԷ
ED. BOYADJIAN
B. P. 1153, BEYROUTH - LIBAN
Հեռագրային քիւ 236078

ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՈՒՆԻՆ

ԱՐԱՄ ՀԱՅԿԱԶ
ԱՐՄԷՆ ՄԵԻԱՆ
ՄԵԼԻՔՈՆ ԷՊԼԻՎԱԹԵԱՆ
ԱՐՄԷՆ ԵՐԿԱԹ
ՆՇԱՆ ՊԵՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ
ԱՐՄԱՆՏ
ԲԻԻՋԱՆԴ ԿՌԱՆԵԱՆ
ՕԴԱԲԱՐ
ԱՐԹՕ ԴԱԻԻԹԵԱՆ
ՆԵՐՄԷՍ ՎԻՐԱՊԵԱՆ
ՎԱՀԷ ՕՇԱԿԱՆ
ԼԵԻՈՆ ՄԿՐՏՋԵԱՆ
Զ. ՄԻՐՋԱՑԵԱՆ
ՏՈՔԹ. Գ. ԱՍԹԱՐՃԵԱՆ
Բ. Փ.
Յ. Գ.

Բագրու

ԱՅՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՎ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Կ. ՅԱՐՐ, ԹԻԻ 3

ՓԵՏՐՈՒԱՐ 1964

ՊԵՏՐՈՒԹ

ՄԵՐ ԴՐԱՑԻՆԵՐԸ

ՈՒԹԸ ԿԱՄ ԻՆԸ ԵՐԵՆԱՅԻ ՀԱՆԱԾ ԱՂՄՈՒԿԻՆ ՄԷՋ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹԻՒՆ ԶԿԱՅ

ԱՐԱՄ ՀԱՅԿԱՋ

Մեր դրացիներէն ձենեւքաներու կը տուրին կարծես սեւ քու էր թառած։ Դժբախտութիւնը իրենց օճախէն բնաւ պակաս չեղաւ։ Նախ անոնց երեք դեռատի աղջիկներէն կրէյսը մեռաւ։ աշնան անձրեւտտ օր մը։ Երեւութապէս հիւսանգ չէր, տկար չէր, բան մը չունէր։ բայց յանկարծ, բաց պատուհանի մը աւազեւ գտնուող վտռուած մոմի մը բոցին պէս, կարծես չար հովէն մարեցաւ։ Դեռ անոր առջը հինցած չէր, երբ իր մեծ քրոջ՝ Նորայի ամուսինը մեռաւ կարճատեւ ու տառապալի հիւանդութենէ մը վերջ։ եւ, երկու տարի վերջն ալ, ինքը՝ Նորայի Այս յաջորդական դժբախտութիւններէն ընկճուած, ձենեւքաները, չԱն տունը դժբախտ առած է, մեր օճախը պիտի մարէ՞ լսելով, իրենց բնա-

կարանը ծախու հանեցին։ տալին հանգիպած յանախորդին տուին զայն տառեց հաստն ու բարակը փնտռելու, եւ կրան զացին մղոններով հեռու կարաւն Սիթի բնակիլ։

Տունին նոր տէրը, կրթուած ու բարեկեցիկ Պարսկահայ մըն էր։ Բազմադամ ընտանիքի տէր մարդ մը։ Առանց իրենց բան մը ըսելու, ի սրտէ մազթեցինք որ գէթ ասոնք բախտաւոր ըլլան։ ու, կը հաւատամ թէ, եղան ալ։ Անոնք չման երեք տարի բնակեցան մեր դրացնութեան մէջ, բայց չգիտեմ ինչու, բընաւ չմտերմացանք։ մեր յարաբերութիւնները, պաշտօնական զբարեւ Աստուծու բարինքն ու զինպէս էջէն անդին յանցան։ Այսուհանդերձ, ուրախացանք՝ տեսնելով որ այդ զբախտ չբերող տու-

նին մէջ ապրելով հանդերձ, իրենց չարիք մը, անախորժ բան մը չպատահեցաւ։ Ուշագրութենէս չվրիպեցու առկայն թէ, այդ ժամանակամիջոցի ընթացքին, անոնք ոչ պատի մը վրայ դամ մը պամեցին, ոչ ալ, դրան առջեւ կամ բակին մէջ աւել մը գարկին՝ երբ մենք, մեր փողոցին մաքրութեան եւ բարեկարգութեան համար, քառասուն կտոր կ'ըլլայինք։ Օր մըն ալ լսեցինք որ տունը ծախեր են, ուրիշ տեղ նոր մը առեր՝ ու կը պատրաստուին լքել մեր դրացնութեանը։ Այս լուրը ինծի տուողը Պարսիգակցի Մինաս ախպարն էր, որ այս առթիւ, ինծի պատմեց իր ու տնոնց միջեւ տեղի ունեցած հետեւեալ խօսակցութիւնը։

— Անցեալ աշուն, բաւ Մինասը, — ծառերէն թափած տերեւները կ'աւլէի, երբ պարոն Թադուորը, հազուած-սըքուած, քովս եկաւ. «Ի՞նչ ես անում», դարցի, հարցուց։ Ըսի՝ քամին փողոցի ընթացք տերեւները հաւաքեց բերաւ մեր բակը, մաքրում եմ... Ըսաւ, «Ձուր ես ախտաւոր, հարկաւոր չէ, մի ուրիշ քամի ալ կու գայ կ'առնէ կը տանի»...

Ուղեցինք այս քամիի պատմութեան վրայ ու մաղթեցինք որ տունին նոր աէրը տակի ետանդուն ու բծախնդիր ըլլայ մեզի պէս, չորս կողմը մաքրելու համար «քամիի գալու» չուպսէ։

— Ատ չէ ամառ, Մինաս, լուր ունի՞ս թէ տունը դնողը ով է... հարցուցի ես — հա՞յ է, թո՞ւրք է, Այրի՞ն է...

— Ձեմ գիտեր, վստահ չեմ, թէեւ բաներ մը լսեցի, բայց որքան վաւերական է լսածո՞ Աստուած միայն գիտէ։ Իսածիս նայելով, բազմանգամ ընտանիքի տէր դեղագործ մըն է գնողը։

— Այդ բազմանգամը շատ դործիս չեկաւ, բայց ի՞նչ կրնանք ընել... Ալ տեսնենք...

— Այո՛, վաղը միւս օր կու գան՝ կը տեսնենք։

— Այո՛, կու գան, կը տեսնենք, միայն մաղթենք որ մաքրասէր ըլլան, չուն կատա չունենան՝ որ մեր փողոցին լաւ անունն ու դիրքը չխախտուի։

... — Ամէն, ըսաւ Մինասը։

Որպէսզի չխորհիք թէ անհաւասարակը՝ ու քթերնիս ուրիշներու գործերուն մէջ կոխող մարդեր ենք, պէտք է հոս բացատրեմ թէ, ինչո՞ւ մտահոգ ենք եկող պացողով։ Մեր փողոցին նման ներկայանալի տեղ մը ապրող մարդոց համար, ինչպէս իրենց տունին մաքրութիւնը, այնպէս ալ, փողոցի՞նը, կարեւոր ըլլալ կը թուի։ Կ'ուզենք որ ամէն մարդ իր մարդին ու պարտէզին լաւ հող տանի. բակը ծաղկազարդէ, մարդը խուզէ՝ կամ խուզել, մոխիստերէ մաքրել տայ։ Անան, երբ ծառերը իրենց տերեւները թափել սկսին, զանոնք մաքրելու համար, «քամի» թերեւէ օժանդակութեան չպակսէ՞... Կատու չունենան՝ որ ծաղկանոցներու հողը օրն երկու անգամ չփոփորէ... Շուն չունենան՝ որ առտու կանոխ, կամ իրիկունը ուշ ատեն, աղմուկ մը լսելով, չսկսի յիմար-յիմար հաջել... Ես դիտեմ պարագայ մը, երբ երկու դրացի, մէկուն շունին հաջելուն պատճառաւ, քիչ մնաց իրար սպաննէին։ Ի վերջոյ դատարան ինկան ու դատաւորը, երկու կողմերն ու իրենց վկաները լսելէ ետք, վճռեց որ շունը պէտք է լըռեցուի կամ հեռացուի։ Ասոր վրայ, կենդանիին տէրը իր սիրելի շունը հիւանդանոց տանելով, անոր ձայնական լարերը գործողութեան ենթարկել տուաւ. այնպէս որ, ասկէ վերջ, երբ ան հաջէր, միայն ինք՝ ու իր գունչը դիտող մը կրնային գիտնալ անոր հաջելը... Սրտակեղեք էր երեւոյթը... Երկու դրացիները, այդ օրէն վերջ, ալ բնաւ իրարու հետ չխօսեցան, ու տեսական թշնամաբէ մէջ էին։ Կարծես անոնցմէ մէկը Ռամկավար ըլլար, ու միւսը՝ Դաշնակցական...

Բայց ես չեղեցայ նիւթէս։

Օր մը, Պարսկահայուն ծախած տունին առջեւ բեռնակառք մը կեցաւ, մէջէն ներկով ու կիրով ազտոտ հազուատներով բազմաթիւ գործաւորներ դուրս եկան, տան դուռը բացին. մտան ներս՝ ու սկսան տան ներքնամասը քանդելով, պատուհաններէն նետել դուրս։

Վաղեցինք քովերէն։

- Ի՞նչ կ'ընէ՞ք...
- Ձէ՞ք տեսներ, կը քանդենք:
- Կը տեսնենք որ կը քանդէք, բայց ինչո՞ւ:
- Պիտի բարեփոխենք:
- Առաջին ձեռն ի՞նչ ունէր որ:
- Բաւականաչափ ննջարաններ չու-

նէր:

Մասնու՞մը առաւ մեղ: Նոր տէրը փամփոխու՞ն պիտի պահէր... Ա՛յդ էր պա-

- Մինա՛ս, ըսի դրացիիս, նորը ե-
- կաւ, լաւը չեկաւ, գացողին տեղ:
- Ձե՞ս գիտե՞ր, գէշ Թուրքերը կ'ը-
- սեն թէ «եկողը դացողը փնտռել կու-
- տայ», թաւ ան փոխադրուածքներ գը-
- լուրը շարժելով ու դնաց դործաւորնե-
- րէն մէկուէն մօտ:
- Քեզի բան մը պիտի հարցնեմ, ե-
- թէ չես ուզեր, մի պատասխաներ, ըսաւ:
- Ուրեմն մի հարցնե՛ր, չեմ ուզեր
- պատասխանել, չե՞ս տեսներ, զրադուած
- եմ...

Նեղ սիրտ ու կոպիտ մարդ մըն էր Մինասին խօսեցնել փորձածը: Մասնա՞գ, պոլիտիս կախած, վերադարձանք տուն:

Երբ նորագութիւնները աւարտեցան, Տէր եւ Տիկին Օ՛ Գաննըրները Լաճընք եւ Վիլիթթ, փոխադրուեցան հոն:

Յարդի դոյն ժողերով, ու կապոյտ, կապոյտ, կապոյտ աչքերով, ցանոտ դէմքերով ծայրերը վեր դարձած քիթե-րով, նուշի միջուկի չափ փոքր քիթե-րով, առո՛ղջ, սիրո՛ւն, կարծրաթուշ, ութ երեսաներ ունէին: Ին՝ մեծը՝ տաս-նամէկ տարու: Ձորս աղջիկ ու չորս մանչ: Ննջարաններու թուին բազմա-պատկուելուն զաղտնիքը պարզուեցաւ: Մարդը, ինչպէս Մինասը ըսած էր կան-խօսօք, դեղազործ էր. ուրեմն իր գաւ-աւակներու շատութիւնը դիպուածի, պա-տահմունքի տրդիւնք չէր. մարդը ծը-նունդներու հակակշիռին չէ՞ր հաւա-տար...

Մինասին հետ, ի բացակայութեան, բարենիշ մը տուին իրեն: Շիտակը կ'ար-մէր որ նման զաւակներ հակակշիռի չեն-թարկուէին...

- Արդեօք ուզած ատեն մանչ, ու-զած ատեն աղջիկ շինելու զաղտնի՞քն ալ գիտէ մարդը, ըստ օր մը Մինասը ին-ծի. արդեօք ատոր համա՞ր է որ երկու տեսակէն ալ չորս չորս հաս տանի:

- Ձեմ կարծե՛ր, եթէ այդ բանին զաղտնիքը գիտնար, հիմա միլիոնատէր էր եղած ու չէր դար աս տեղերը բնա-կիլ:

Մանչու եւ աղջկայ այս սքանչելի հաւատարակչութիւնը խախտեցաւ, երբ անոնց մեր փողոցը դալուն հազիւ վեց ամիս անցած, Տիկ. Օ՛ Գանըր, իննբորդ դաւիկ մը, մանչու մը ծնունդ տուաւ: Հպարտ հայրիկը, այս յաւելու-մի լուրին հետ, Մինասին ու ինծի մէկ մէկ օրկար տուաւ.

- Միանցէ՛ք, ութուկէս փառնանոց
- մանչուկ մըն է:
- Ծնորհաւորութիւննե՛ր:
- Ծնորհակալ եմ:
- Ինչպէ՞ս են, մայր ու որդի լմ՞ա են:

- Եւս, քեզնի եւս, տէյ տալիմկ ուել: (Ծնորհակալ եմ. աղէկ են):

- Ձրէնք, քեզի բան մը պիտի հար-ցընեմ:

- Հարցո՛ւր, ըսաւ:
- Ձաւակներդ թիւերո՞վ կը ճանչ-նաս, թէ անուններով:
- Անչա՛ւս անուններով... Մէրի, Միշէլ, Թերեզա, Մարկրիտ, Ժօզէֆ, Քիէր, Արթ՛ւր, Ճանի, ու էն վերջինը՝ Տէյվիտ: Թուեց ան մէկ շունչով:
- Ազրի՛ս, ու թող Աստուած պահէ զանոնք:

- Ու շատցնէ, ճանակցեցաւ Մի-նաս:

- Ձէ՛, ալ կը բաւէ, մօրերնուն հո-գոին կը հանեն. դժուար է այդքան երե-խայի հոգ տանիլը. հարուստ ալ չեմ՝ որ սպասուհի մը բռնեմ. քորերախա-բար, մեծը, Մէրին, ալ քիչ մը կ'օղնէ մօրը:

Երբ բաժնուեցան ու Մինասին հետ միմեկ մնացի, Քերա՛ւ, արու՛ղ էր Աստ-ուած անոր զաւակները աւելի շատցնե-լու մաղթանքը, ըսի:

— Ինչո՞ւ չէ, հասա՞ր էլ չէ, հասա՞ր պահաս. ութը հատին նայողը՝ ինքը հատին ալ կը նայի, ութը հատը կերակրողը՝ ինքը հատն ալ կը կերակրէ. ութը հատին լացին ու ծիծաղին մտիկ ընողը, իննըրորդին ալ մտիկ կ'ընէ...

Մարդը իրականացնէր, մենք, դժբաղիններս իսկ, վարժուած էինք անոնց ազմուկին ու հոս ու հոն վազվզելուն. մանաւանդ երբ «Գող ու ոստիկան» կը խաղային, կամ պահուրտութիւն, ալ աշխարհը իրենցն էր. մեր տունը՝ իրենց տունը, մեր բակը՝ իրենց բակը, մեր պարտէզը, իրենց պարտէզը, բնաւ տարբերութիւն չէր ընել, կը գրաւէին, կը սիրէին, կ'աւարտէին... Զուարթ, կենսաւարժ կանչերով ու հնչուն ծիծաղով կը լեցնէին փողոցը: Ինչպէ՞ս գրաւեցին մեր սիրտն ու հոգին, խելքս չհասաւ, ամենէն պարզ ու անտարբեր թուող անձերն իսկ, ջերմացան, կակուղացան, հալեցան...

Երբեմն, երբ դրան առջեւի սանդուխներուն վրայ նստած կ'ըլլայի ճակատս զով հոգին տուած, քովս կու գային. մէկը գիրկս կը մտնէր, մէկը աջս կը դրուէր, ուրիշ մը՝ ձախս, մէկը կը տակս կ'ընէր, միւսը գիծացս կը կայնէր ու հարցումներու տեղատարափը կը սկըսէր. ալ եթէ կրնաս հասիւր կամ խօսք հասկցուր.

— Աստուած ամէն օր բաղնիք կ'առնէ՞ թէ ոչ՝ մինակ Եաբաթ երեկոները, անոր աչքն ալ օճառ կ'երթայ... Երբեք կրնաս կարդալ սորվիլ... Հրեշտակները կ'անօթենան... կատուն ինչո՞ւ չորս ոտք ունի եւ մենք մէկ, չէ՛, երկու...

Անոնց կեանքին մէջ, ամէն շաբաթ, յիշատակելի դէպք մը կը պատահէր. կամ անոնցմէ մէկն ու մէկը դպրոց երթալու տարիքին կը հասնէր, կամ անուանակոչութեան օր կ'ունենար, կամ ծննդեան տարեդարձ, կամ դո՛ղ, կամ ջնճո՛ր... կամ կ'իյնար ճակատը կամ ծունկը կը ցաւցնէր... կամ շարութեան կամ անառակութեան համար հայրերին զիրենք ճշեր ուր կը ցաւէ՝ իմ սիրտս»

ըսելով կը ծեծէր ու բողբոջէր կու գային ինծի... Ի՞նչ գիտնամ, նորութիւնը բընաւ պակաս չէր մեր օրերէն:

Թերեզ մանկապարտէզ ընդունուելուն յաջորդ օրը, խոշոր կարմիր ժապաւէն մը մագլերուն մէջ երբ տուն կը վերադառնար, բռնեցի զինքը.

— Հըլօ՛, Թերեզ, ճանիկ:

— Հըլօ՞օօ:

— Դպրոցէ՞ն կու գաս:

— Այո՛:

— Այսօր, երէկ, հոն ի՞նչ սորվեցար, ի՞նչ բերի:

— Բան մը չբերիք, քիչ մը լացինք, վերջը երգեցինք ու վերջը նորէն լացինք... մինչեւ որ տուն գալու ժամանակը եկաւ:

Շէկ մագլերը շոյեցի գուրգուրանքով ու թաթիկէն բռնելով զինքը տարի աւելցանք մանուկն իստեութիւն:

— Ի՞նչ տեսակ պաղպաղակ կ'ուզես, բալի՛կ:

✱

1962-ի սկիզբը հայրերին նոր կառք մը առաւ: Օր մը տուն եկաւ նոյի նոր Ի՛նՊԼԸՐ-ով մը որուն յետսակողմին մէջ երեք կարգ նստարաններ կային:

— Կեցցե՛ս, Ծրէնք, լիտակ բանը դժեք է:

— Ի՞նչ ընենք, եղբայր, մենք էն պզտիկին հետ առջեւը կը նստինք, մնացածն ալ կը լեցնենք հետեւը. ինչ ապուր կ'ուզեն ուտել՝ թող ուտեն: Ու խնդաց:

Այդ պահուն նմարեցի որ մագլերը, քունքերուն վրայ, ճերմկիլ էին սկսած: Սմառը, երբ երեք շաբաթ արձակուրդի գացին ամէնքով, իրենց բացակայութիւնը զգացինք: Տիկ. Սիմֆօըն նոյնիսկ պանդտեցաւ.

— Եփած քուրքներս (կարկանդակ) հինցան, օթեկցան, ըսաւ. առաջ, երբ հոս էին, մէկ-մէկ, երկու-երկու հաս ձեռքերին կու տայի՝ կը հատնէր:

Սոցոստոսի վերջին շաբաթը վերադարձան կարմրած ու արեւուն տակ եփած: Գացած ատենին ալ ուրախ էին, վերադառնալուն համար ալ ուրախա-

ցան: Ու քանի որ դեռ արեւն ու ջուրերը տաքուկ էին, հայրերին զանոնք ամէն Շարաթ կէսօրէ հետք կը ասնէր ծովափ եւ իրիկուան դէմ կը բերէր տուն:

Նման Շարաթ օր մը, իրիկուան դէմ, փողոցը իրար անցաւ: Սովորական իրարանցումներէն չէր, տարբեր, չարագուշակ բան մը կար օդին մէջ, բան մը որ տեսանելի չէր, բայց ներքին ծայնէ մը կը սեղեկացուի, կը զգացուի: Վաղեցինք դուրս՝ ու տառլին հանդիպած մարդուն մտահոգ դէմքին նայելով, հարցունքին թէ ի՞նչ է, ի՞նչ կ'անցնի կը դառնայ:

— Մարկրիտը կորսուեւր է, ըսաւ, ան տխուր դէմքով մը:

— Կորսուեւր է՝ կը դառնուի, ըսի ես անհոգ:

— Կէս ժամ է կը փնտռենք, ամէն տեղ նայեցանք, չկայ, ըսաւ մարդը:

— Տեղ մը քնացած մնացած չըլլայ, ընկերուհիք մը տունը դացած չըլլայ...

— Նայեցանք, ամէն տեղ փնտռեցինք, հարցունքինք...

— Ներսէրն ալ լաւ մը նայեցա՞ք:

— Նայեցանք, մէկ անգամ ալ չէ, մէկ հոգեով ալ չէ. չկա՞յ:

Երեխային մայրը կուլար ու հայրը չէր գիտեր ինչ ընէ, որո՞ւ գիտէ, ո՞ւր երթայ:

— Կեցէ՛ք ըսի, չթոս՛ւ... ամէն մէկս տարբեր ուղղութեամբ ցրուինք ու փնտռեցինք: Ես այս կողմը կ'երթամ, Միւնա՛ս, դուն Սոնտրօը առ, Յրէնք, դուն Ֆիլէթին ի վեր գնայ, Բապթի դուն...

Երուեցանք ու սկսանք Վարկրիտ, ո՞ւր ես, մաման փախանք թողի կը սպասեն, ճաշը պատրաստ է՝ պոռալով յառաջանալ:

Անօգուտ: Մարկրիտ չկար ու չկար:

— Առեւանդած են, ըսաւ մէկը քթին տակէն:

— Ձեմ կարծե՛ր, եթէ հարուստ ըլլային, թերեւս առ խեղճերէն ի՞նչ փրկկաղին կ'ընան ակնկալել...

— Ոստիկանութեան լուր տալու է, — ըսաւ Միւնսը:

— Ուրիշ ճար չկայ:

Տուն դառնալով, Յրէնքին ալ հաւանութիւնը առնելէ հետք, կանչեցինք ոստիկանատուն՝ ու լուրը տուինք անոնց: Երեք բողէ չանցած հասան անոնք:

— Հոգ մի՛ ընէք, Հիմա կը գտնենք:

Կառքերու մէջ գրուած բարձրաօսաներով սկսան փողոցները դառնալ ու Վարկրիտ, կանչել: Բայց չկրցին գտնել: Վերադարձան ու սկսան երեխային ծնողքը մտնրամանօրէն հարցաքննել: Թ՛ Գանըրները կրցին անոնց բոլոր հարցումներուն դիւրութեամբ պատասխանել, բայց երբ իրենց հարցուեցաւ թէ վերջին անգամ ո՞ւր եւ ե՞րբ տեսաք դիւքը, չկրցին որոշ պատասխան մը տալ:

— Մոմ դացած էինք, — ըսաւ խեղճ մայրը արցունքներու մէջէն, իրիկուան դէմ ժողովեցինք մեր զաւակներն ու կտաք լեցուելով, եկանք տուն: Ճաշէն առաջ երբ կը լողցնէի զանոնք, տեսայ որ մէկ հատը պակաս է: Ո՛ւր կորսուեցաւ, ե՞րբ կորսուեցաւ, ո՞ւր գնաց՝ լուր չունիմ:

— Ծովափը ձգած էք, ըսաւ օտար կանը ձեռքի դրիլը վար գնելով:

— Ձեմ կարծե՛ր, տարակից դեղագործը, ու իրրեւ փառտ, աւելցուց թէ, եկած գտնենին կառքը նոյնքան աղմուկով լեցուած էր որքան դացած տեսնին:

— Քանի՞ զաւակ ունիս...

— Ինք:

Հիմա քանի՞ հատ մնացած է...

— Ութը հատ:

Մ'ըսե՛ր ինծի թէ այնչափ մը խելացի ես որ կրնաս ութը երեխային ու ինը երեխային հանած աղմուկին տարբերութիւնը գիտնալ... Ձես կրնար՝ որովհետեւ ութը հատին հանած աղմուկին եւ ինը հատին հանած աղմուկին մէջ տարբերութիւն չկայ: Յետոյ, կարեւոր փաստ մը յիշողի պէս, ես՝ աթոռի յենարանին կռթնելով, հարցուց.

— Կառք մտած ատեննիդ, կամ տուն հասնելէ վերջը դուրս ելած ատեննիդ, զանոնք համրեցի՞ք:

Համրած չէին: Որո՞ւ մաքէն կ'անցնէր...

— Ձեք զաւակներուն ամէնէն մեծն

ու խելահասը քովս կանչեցէք:

Կանչեցին: Ոստիկանը ձեռքը դրաւ Մէրիի ուսերուն, ու իր ամէնէն քաղցր ձայնով, ըսաւ.

— Մէրի, անո՛ւշ, տուն եկած աստեղ կառքին մէջ Մարկիիտը տեսա՞ր, հետը խօսեցա՞ր, ձեզմէ մէկը անոր հետ խաղա՞ց, վէճ, կռիւ ունեցա՞ւ... Լաւ մտածէ, կարեւոր է:

Մէրին նման բան չէր յիշեր:

Ոստիկանը դարձաւ դեղազործին.

— Ո՞ր ծովափը գացած էիք:

— Ձոնդ Պիլ:

— Հեռաձայն ունի՞ք տո տան մէջ:

— Ունինք:

— Ո՞ր է:

— Ահա, հոս:

Բոպէ մը վերջ ոստիկանը կապուած է Ձոնդ Պիլի ծովափին հսկող սասիկանաւորան հետ ու կը նկարագրէր Մարկիիտը:

— Ձորոտ տարեկան, չէկ ու կապուտաչուի. կարմիր ծովազգեստ: Իբրեւ խաղալիկ ունի թիթեղեայ դոյլ մը ու թիակ մը: ...Դադրեցաւ խօսելէ եւ սկսաւ ուղադրութեամբ ակտիւն դրած լսափողը մտիկ ընել. իր դէմքին դիծերը լայնացան, աչքերը շողացին, շնորհակալութիւն յայտնեց իր հեռաւոր խօսակցին, ու լսափողը տեղը դնելով, դարձաւ մեղի:

— Երեխան Ձոնդ Պիլի ոստիկանատունն է, լուր չունի իր կորսուելէն. երկուս կիներ դտեր են զինքը երբ աւաղին վրայ գդեակ շինելով է գրադած եղեր... Հիմա հոն նստած պաղպաղակ կ'ուտէ. դացէք բերէք ու կուտ լըք:

Յրէնքը լեզուն կորսնցուցած էր՝ ու հիմա ինք ալ, կնկայ պէս, «Աստուած իմ, Աստուած իմ, Աստուած իմ» ըսելով կուլար: Իր կողմէ, բարբառ կողմէ, շնորհակալութիւն յայտնեցի ոստիկանին ու, քիչ մը վարանումով, ըսի.

— Օֆիսըր, վերջին խնդրանք մը ունիմ:

— Մտիկ կ'ընեմ:

— Օֆիսըր, կարելի չէ՞ որ դուք մօթորոտայքիստ ոստիկաններէն մէկը մեղի տրամադրես որ մեզ առաջնորդէ, մեզ համար ճամբայ բանայ...

— Ոստիկանը նայեցաւ Տիկ. Օ' Բաւերի թաց դէմքին ու ըսաւ.

— Օլ լայք, Օֆիսըր Մըրֆին թող ձեզ առաջնորդէ:

— Ենթահակալութիւն, հաղար շնորհակալութիւն:

— Բան մը չէ, մինակ մեղի խրատ մը, ասկէ ետք, երբ տեղ մը երթաք ու դաք, ձեր երեխաները համբեցէք:

— Դասերնիս սորվեցանք, Օֆիսըր, ասկէ ետք ոչ թէ մէկ անգամ, երկու անգամ՝ կը համբենք:

❖

Յրէնքը, Մինասն ու Էս, Օֆիսըր Մըրֆիի առաջնորդութեամբ 45 րոպէն հասանք Ձոնդ Պիլի ոստիկանատունը: Երեխան իր հայրը տեսնելով նետուեցաւ անոր գիրկը, իր բարակ թււերով գրկեց Յրէնքի վիզը եւ, լաց ու բողոք պարուհակող ձայնով մը, հարցուց.

— Տէտի, ո՞ւր էիք մինչեւ հիմա...

Տէտին չպատասխանեց, սեղմեց զաւակը կրծքին, ու անոր թուշերը ամուր ամուր համբուրելէ ետք դարձաւ ինծի.

— Եոքոլայի ու ելակի համ կու դայ թուշերէն:

— Կերած պաղպաղակներուն համն է,

— ըսաւ երեխային հսկող ոստիկանը ականջիս, — մայրը քովը չէր որ սրբէր բերանը:

Երբ տուն դալու համար կառք կը մտնէինք, Յրէնք դարձաւ ինծի.

— Հաւատա՛, բարեկամ ութ երախտյին ու ինը երախտյին հանած աղմուկին մէջ տարբերութիւն չկայ:

Ա. Հ.

ՎԵՐԱԳՆԱԼՈՅՈՒ ՅԱՂԵՐ

ՀՊԱՐՏՈՒԹԻՒՆ

Զարուքեան հետ դէմ առ դէմ, յամառ գուպարս ամենուր,
Հասած է իբ վախճանին ու հղեր հմ գինաքափ.
Փըշուր, փըշուր խորտակուեր են գրաններս ամբակուռ,
Պարտութեան մուք վիեհին մէջ կը դեգերիմ առ խարխափ:

Կ'արունմմ սուր՝ մ'որ մարէն շոգար արդար ասիւս մէջ,
Պաղպատ գորահ՝ մ'որ կրկին ծածկէր կուրծքս վիրաւոր.
Հագիիս մէջ քոցկլտար յայսին կրակը անշէշ,
Յաղթանակին հաւատքը ծըլէր, ծաղկէր օրէ օր:

Ոգարումս է անպտուղ ու կը մետուիմ անդռնով,
Սուգակն ինչպէս, անդամդը անյուսութեանս ծովին,
Ո՛ւր է հգերին արեւստ, ո՛ւր ասպաւնն ասպահով.
Ու ձեռներըս կը կառչին հալարտութեանս ժայռին:

Այ մետերը թումաւոր, ասելութեան, մախամփի,
Փըշրուեր են առաքուր, իբրեւ փխրուն քրածայ,
Անդատաններն են կամաչ, առանց փուշ ու տատակի,
Լուտանն յայսին կը ծաղկի լոյս ձեռքին մէջ Աստուծայ:

Պուգնոս Այրէս, 1963

ԱՐՄԷՆ ՍՆԻԱՆ

ՄԵԼՔՈՆ ԷՊԼԻՂԱՔԵԱՆ

Գ Ի Շ Ե Ր

— Կը բաւէ՛:

Ձայնը հեռուէն կու գայ, բայց յըստակ է: Մեծը հրամայեց դադարեցնել՝ պզտիկը պիտի հնազանդի — ամէն անդամուան պէս:

Վերջապէս լրացաւ: Անշուշտ, կայ վաղը, կայ միւս օրը, եթէ շարունակեմ դիմանալ: Կարելի՞րը ներկայ պահէ է:

Կարծես կը վախնան որ շարժարանքին չեմ դիմանար, կը մեռնիմ: Թէ ոչ, ինչո՞ւ ինչայեւ: Արդեօք ի՞նչ կը սպասեն տակաւին: Ամէն բան չըսի՞: Ըրա՛ծս եւ չըրածս: Այս բանտին մէջ դժուար է սուտն ու իրականութիւնը իրարմէ զատել: Եւ անիմաստ: Ձեռնահառել, չդիմադրել, չտառապիլ: Մանաւանդ չտառապիլ, ահա՛ էականը:

Փառք Աստուծոյ, լրացաւ: Լաւ է մտքէս վանեմ այս բոլորը եւ հանդատեան ժամերս վայելեմ: Արդէն ի՞նչ մնաց. հանդատեան ժամեր, երկու հարցաքննութիւններու միջեւ:

Փիչ առաջ ապրած դժոխքս հարցաքննութիւն կը կոչեն:

Այո՛, այդպէ՛ս, պա՛րզօրէն — հարցաքննութիւն...:

Առաջին օրերը մարմինս սարսափեցի կը ցաւէր: Ոչի՛նչ էր այդ ցաւը միւսին քով, այն ցաւին որ ատելութիւնը կը վառէր մէջս:

Առեւտրութիւն կը յորդէր բոլո՛ր եւրակներէս: Ձէր թողուր որ քնանամ: Ձէր թողուր որ մտածեմ: Ուժ կու տար որ դիմադրեմ:

Որ դիմադրեմ եւ աւելի տառապիմ:

Հապա՞: Կոխկոտած էին պարոն յեղափոխականին արժանապատուութիւնը: Կ'ըլլա՞յ...

Բարեբախտաբար ժամանակին հասկըցայ: Հիմա չեմ ատեր, չեմ դիմադրեր, չեմ մտածեր, չեմ յիշեր: Կամ, դրե՛թէ: Այսինքն, կըցածիս չափ...

Պէտք է ընդունիլ որ սխալեցայ: Միամտաբար կը կարծէի որ այս ընթացքով մարմինս քանի մը շարաթէն կը փրճանայ: Ժամանակ չեմ ունենար շատ մեղք դործելու:

Սրիկաները իրենց արհեստը լաւ դիտեն: Շատ աւելի տեսեց, թէն չեմ կըրնար ճշդել ո՛րքան: Խցիկիս մէջ դիշեր ցերեկ չկայ: Ձեզոնին ելեկտրական լոյսը ամէն վայրկեան, ամէն ժամ, ամէն օր անընդհատ կը հսկէ: Ուղեցի պայթեցընել այդ անդուլթ աչքը: Ձկըցայ: Բարձր է եւ մետաղեայ ցանցով պաշտպանուած:

Աստուած իմ, ի՛նչ լաւ է: Աչքերը գոցել, չմտածել եւ լալ: Արցունքները ցաւս կը մեղմացնեն, միտքս կը դատարկեն:

Ամէնէն դժուարն է, միտքը դատարկել:

Բաւական վարժուեցայ, բայց միշտ չեմ յաջողիր: Եւ երբեմն, կամքէս անկախ, օտարի պէս կը հետեւիմ ներքին շարժանկարի մը անհաստատի պատկերներուն:

Ո՞վ է սա երիտասարդ ուսուցիչը որ անունս կը կրէ: Եւ սա կի՛նը, սա տղաքը:

Սկզբունքով ե՛ս եմ, կի՛նս է, զա-
ւակներս՝ են։

Սկզբունքով, կ'ըսեմ, որովհետեւ
կրնայ նաեւ երաղ ըլլալ։

Գիտեմ թէ՛ երազ չէ՛ բայց համոզ-
մանս մէջ բան մը կը սպակսի։

Երկնցած եմ անկողնի մը վրայ։

Անկողի՛ն։ Բա՛րձ։ Ծեղմա՛կ սաւան։
Գողմ լամբար մը։ Անուշ, հեռաւո՛ր յի-
շատակներ։

Հիմա որ ուղղակի գետնին վրայ կը
պտտկիմ, կռնակիս եւ կռնքիս ոսկորնե-
րը տեւապէս կը ցաւին։ Հինգ վայրկեա-
նը անգամ մը ստիպուած եմ դիրք փո-
խել։

Երկնցած եմ անկողնիս վրայ։ Ար-
թուն, ականջն տուած փողոցի ձայնե-
րուն։

Կէս գիշերէ ետք, քիչ ինքնաշարժ-
ներ կ'անցնին մեր փողոցէն։ Սակայն,
սամէն անգամ, սրտատրուի, կը նստիմ ու
կը սպասեմ։ Անո՛նք են։ Ո՛չ, ինքնա-
շարժը չկեցաւ։ Ծռուշ կ'անեմ, նորէն
կ'երկնեմ։

Գիտե՛մ թէ՛ պիտի գան։ Ուշ կամ
կանուխ պիտի գան զիս տանելու։ Դա՛րձ-
եալ ինքնաշարժ մը։ Կեցա՛ւ։ Աստուած
իմ, եկա՛ն։ Կը սպասեմ, մուրթին մէջ,
աչքերս լայն բացած։ Մէկ, երկու, հինգ
երկա՛ր վայրկեաններ։ Ո՛չ, անոնք չեն։
Փախչի՛լ։ Ո՛ւր, ինչպէ՛ս։ Կարելի
չէ։

Հազիւ տունէն հլած՝ երկու դադա-
նի ոստիկաններ պիտի հետեւին քայլե-
րուն։

Ամէն գիշեր այսպէս անքուն սպա-
սել, շարաթ մը, ամիս մը, ի՛րապէս տա-
ժանք է։ Զի՛նչ կը մնայ։ Աւ դային, լը-
բանայի՛նք։

Ձիւղորական ծանր քայլեր, աս-
տիճաններուն վրայ։

Անո՛նք են, այս անգամ վստա՛հ եմ
որ անոնք են։

Կի՛նս, Ասման ալ ընդոռոտ կ'արթըն-
նայ։ Կը փորձեմ հանդարտեցնել։ Ան-
ձայն կ'արտասուէ։

Դուռը ուժգին կը դարենն։ Միայն
պղտիկները շարթնային։

Լոյսը կը վառեմ, գուռը կը բա-
նամ։

Երեք հոգի ներս կը խուժեն, ձեռ-
քերնին սպառնական պէնքեր։ Երկու գին-
ուորական եւ ընդհանուր Ապահովութեան
քաղաքային պաշտօնեայ մը։ Հիմա չեմ
կրնար դէմքերն յիշել։

Առանց խօսքի, զինուորական մը
հեռաձայնիս թելերը կը քաշէ. ժիւղը
դիրք կը բռնէ դրան առջեւ։ Քաղաքա-
յինը կը հրամայէ իրենց հետեւել։

Ես ալ կը դարձանամ թէ՛ ինչպէ՛ս
պաղարկանութիւնս չկորսնցուցի եւ հան-
գարա քայլերով իրենց հետեւեցայ։

Սակայն սիրտս սեղմուեցաւ տեսնե-
լով մեծ տղաս Սալէտը Ծռանկի, անկող-
նին վրայ, վախէն քարացած։ Քաջու-
թիւնն ունեցայ ժպտելու։ Քաջակերական
խօսք մըն ալ պիտի ըսէի, բայց քաղա-
քայինը արգիւնց եւ կողպօրէն հրեց։

Վարը, շատ սովորական ինքնաշարժ
մը մեղի կը սպասէ։

Ձորս Ծառօթներ ձերբակալած են
ինձմէ առաջ։ Բոլորս ալ գիշերադահստ
հագած ենք, ոտքերնիս հողաթափ։ Երի-
տասարդ զինուորական մը կորուզէ հրա-
մաններ կ'արձակէ։

– Արգիւրուած է խօսել։ Արգիւրուած
է շարժել։ Արգիւրուած է...

Ինքնաշարժը կը սուբայ մուրթին մէջ
եւ գէշ կը ցնցէ։ Այս ժամուն փողոցնե-
րը ամայի են։ Ո՛ւր կ'երթանք։ Կարծես
թէ Ընդհանուր Ապահովութեան կեդրո-
նը, քաղաքէն դուրս։

Ծի՛շդ գուշակած եմ։ Կ'իջնենք։

Տխրահռչակ չէնք վերէն վար լու-
սաւորուած է։

Դասընկեր մը, հիմա Ապահովու-
թեան պաշտօնեայ, նստած է դուռքը,
գրան թով։ Կը ծխէ եւ յողնած կ'երեւի։
Բարեւե՛մ։

Սակայն իմ կողմս չի նայիր։ Ես ալ
կը ջանամ աննկատ անցնել։ Ձեմ ուզեք
խեղճին վրայ կատկած հրաւիրել։

Յած որահէ՛ մը ներս կը հրեն մեղ։
Ռերիշներ ալ կան արդէն եւ ընդամէնը
սասնըչորս հոգի ենք։ Տխրատակ նստա-
րանքու վրայ դաժուած, լուռ, գլուխ-

Նիս կախ: Բոլորն ալ կը ճանչնամ:
Քովս դպրոցին տնօրէնն է: Փլաժ
է մարդը, երկար չի դիմանար: Անցեալ
տարի երբ տղան ձերբակալեցին, արգէն
սրտի պզտիկ տապնապ մը անցուցած էր:
Դիմացս, Բաղաբապետարանին ա-
ւագ քարտուղարը: Ես ալ կը քրտնի: Տի-
կինը կնոջս լաւագոյն բարեկամուհին է:
Արդեօք ի՞նչ եղան կէնս եւ զաւակ-
ներս: Որքան մտահոգ են ինծի համար:
Եթէ Ասման ալ ձերբակալեն՝ տղաքը
փողոցը կը մնան:

Բայց ան չէ՞: Այո՛, ան է, չեմ սը-
խալիլ, մեր սափրիչն է, վարչաձեւին
պաշտօնական խնկարկուս: Նախագահը
գովելու առիթ չէր փախցներ: Մենք ալ,
ստիպուած, մտիկ կ'ընէինք: Երբեմն
զլխու թեթեւ շարժումով մը հաւանու-
թիւն ալ կը յայտնէինք: Հակաճառու-
ղը...

Հոս ի՞նչ գործ ունի: Անշուշտ օր-
պէս մասնիկ խառնած են մեր խումբին:
Անկիւնը նստած կուլայ, ի՞նչ աղուոր ալ
կը խաղայ դադանի դիմադրողի իր դե-
բը:

Պէտք է զգուշանալ այդ լրտեսէն:
Ամէնէն ալ պէտք է զգուշանալ: Հոս
բարեկամ-ազգական-ընկեր չկայ: Կու-
սակից կարծածդ կրնայ անոնցմէ ըլլալ:
Ձիտօր: Մանաւանդ աւելորդ սուտ չխօ-
սիլ:

Կը սպասենք: Ժամերով կը սպասենք:
Ո՛չ մէկ բառ, նոյնիսկ ո՛չ մէկ ուղղակի
ակնարկ: Ամէն մարդ մինակ է ինքն ի-
րեն հետ:

Քաղաքային եւ գինուորական պաշ-
տօնեաներ կը մտնեն, կ'ելլեն, անտար-
բեր: Ձեն գիջանի մեր կողմն իսկ նա-
յիլ, մինչդեռ շատերը լաւ կը ճանչնանք:
Սոսկալի տաք է, եւ ամէնքս կը
քրտնինք օդազուրկ սրահին մէջ:

Ի՞նչ ծիծաղելի դաղափարներ ունէի
այդ պահուն: Մաքէս անընդհատ կը
կրկնէի.

— Անտիկ հպարտութեամբ հարցա-
քըննիչները չգրգռել՝ բայց ամբողջովին
զլուխ ալ չծռել: Ձխնդրել: Ձգծնիլ:
Ճշմարտութենէն մաս մը յայտնել, մաս

մըն ալ պահել: Կուսակցութեան պատիւը
չարտաւարել...

Քեզի՛, դաճած Տոն Քիչոթ: Քեզի՛
ինկեր էր ընկերային կարգն ու սարքը
փոխելու համար պաշտարիլ...

Ձգծնիլ:
Սողացի՛ր, ոտքերնի՛ն լղեցի՛ր, աղա-
չեցի՛ր, մասնեցի՛ր: Ինչո՞ւ մատնեցի՛ր,
ըսէ՛:

Ե՛, ի՞նչ կրնայի ընել:
Անշուշտ դիւրին է պատասխանել —
մեռնիլ: Գիբեբրու հերոսները կը մեռնին
բայց չեն մատներ: Գիտե՛մ: Կարգացած
եմ մեր բոլոր կուսակցական սուրբերուն
կենսագրականները: Անսայթաք մարդիկ,
միաճոյլ նկարագիր:

Ի՞նչ ընեմ, ես հերոսի խմոր չունիմ:
Խե՛ղճ եմ, անարժան եմ, անպա-
տիւ եմ, մտանի՛չ եմ: Տակաւին...

•••

Գունտ փորը առջեւը ձգած անձնա-
ւորութիւն մը կը մտնէ, թուղթ մը ձեռ-
քը: Բոլորակի ակնարկ մը կը պտտցնէ,
կը ժպտի եւ ներկաներուն անունները կը
կարդայ.

— Կարգով ելէք: Արգիլուած է իւ-
սիլ...

Այս անգամ բանտային սեւ ինքնա-
շարժն է: Տասնըմեկ հոգի ենք: Մութին
մէջ կէս ժամ ճամբորդութիւն: Կ'իջ-
նենք: Կեդրոնական բանտին բակն է:

Հաւանաբար ընկերներս առաջին ան-
գամ բանտ կու գան: Պարագաս նոյնը
չէ, երկու անգամ ճաշակած եմ անոր
հիւրասիրութիւնը:

•••

- Անո՛ւնդ:
- Ձէ՛յնէտտին Ահմէտ:
- Տարի՛ք:
- Երեսունը ինը:
- Արհի՛տ:
- Ուսուցիչ:

Ծննդավայր: Հայրս: Մայրս: Մեծ
հայրս: Ընտանիքին պատմութիւնը: Կի-
նըս, զաւակներս: Դպրոց: Նիւթական
միջոցներս ուսանողութեան շրջանին:

Հիմա: Օտար լեզուներ: Ճամբորդու-
թիւններ: Ուսուցիչներս: Բարեկամներս:
Ո՛ր պաշտօնավարած եմ: Ընկերային
համոզումներս: Ե՛րբ մտած եմ կուսակ-
ցութեան մէջ: Ինչո՞ւ: Ո՞վ դրդած է:
Մեր քաղաքէն ուլքե՞ր կուսակցական են:
Ղեկավար ընկերներու ցանկը: Կուսակ-
ցութեան ծրագիրը: Նիւթական միջոց-
ները...

Եւ այդպէս անվերջ, հարցում-պա-
տասխան:

Երեք հարցաքննիչները քսան-քսա-
նը հինգ տարեկան երիտասարդներ են:
Հաղիւ մէկը կը լրացնէ՝ միւսը կու գայ
եւ տեսարանը կը կրկնուի: Միեւնոյն
հարցումները կը պոռան ճիշդ ականջիդ
առջեւ:

Ձղաշնանալը վնասակար է, լաւ դե-
տեմ: Առանց բողբոջելու, պաղաքիւնու-
թեամբ կը պատասխանեմ: Օրական տա-
սը ժամ, երբեմն աւելի:

Երեքն ալ կը ճանչնան: Աշակերտ-
ներս եղած են կառավարական նախա-
կրթարանին մէջ, երբ խլրտ լակոտներ
էին:

Հիմա, անժպիտ, մեքենայի ճշգրտ-
ութեամբ, մեքենայի անդադրութեամբ
անցնալս կը փորեն:

Օր մըն ալ, փոխանակ հարցաքննու-
թեան տանելու՝ հոս բերին, Մայրաքա-
ղաքի բերդը, կարեւոր բանտարկեալնե-
րու գերեզմանը:

❖

Մերկ խցիկ մը:

Վեց քայլ երկայնք, չորս քայլ
լայնք:

Կէս ժամ կը քայլես, կէս ժամ կը
նստիս, կէս ժամ կը քնանաս: Թեոյ,
կէս ժամ կը քայլես, կէս ժամ...

Գրեթէ անմիջապէս կը կորսնցնես
ժամանակի գաղափարը:

Դանդա՞ղ կ'անցնի: Արա՞ղ կ'անցնի:
Բարեկամ, հոս ժամանակը չ'անց-
նիր:

Ժամանակը, հոս, կը թանձրանայ,
կը գոնդողի, հալած կուլարի պէս կը փա-
կի կուրծքիդ:

Սպասեցի որ տանին, բերեն, հար-
ցաքննեն, ամբաստանեն, դատեն:

Ոչի՛նչ:

Ձիւ առանձին ձգեցին:

Եթէ Տոբթօր Զաքարիային դասա-
խօսութիւններուն հետեւած ըլլալի,
անշուշտ չէի կրնար պատճառը հասկը-
նալ:

Այդպէս կը սկսի ռուլիդ լուսաւոյ
դործողութիւնը:

Քաղաքական յանցապարտը կը փա-
կես դոյ սենեակին մէջ ու կ'երթա դոբ-
ծիդ:

Ժամանակը կ'անցնի:

Մի՛նա՛կ, Աշխարհէն ամբողջովին
կտրուած:

Կարելի չէ երեւակայել թէ ի՛նչ կը
նշանակէ այդ վիճակը, եթէ փորձը քու
վրայ չեն կատարած:

Բանտը կ'ըլլայ դերեզման մը՝ ուր
կը ներին ընկերային համոզումները, կը
փտտին քաղաքական դիրքաւորումները,
կը հալի անհատականութիւնը, կ'ամպո-
տի յիշողութիւնը:

Ժամանակը կու գայ:

Պարպուած, լուացուած ուղեղը կը
լեցնես կուսակցութեանդ հաւատամքով:
Թաղողեցա՞ր: Լա՛ւ:

Ձյալոցեղա՞ր: Ժողովուրդի թշնամի
մը պակաս:

Գործնական դետնի վրայ ուղեղ լը-
ւալու մեթոտը այդքան ալ պարզ չէ,
բազմաթիւ մանրամասնութիւններ կան,
չա՛տ կարելոր: Վերջապէս, մասնագի-
տութիւն է:

Մեր մասնագէտը բժիշկ Զաքարիան
էր, «Հոգեբանական Գործունէութիւն»
յանձնախումբին ղեկավարը: Պատրաստ-
ուած, լուրջ մարդ: Զանք չէր խնայեր
որպէսդի տեղեակ մնայինք դիտական բո-
լոր յառաջդիմութիւններէն: Դասախո-
սութիւնները դարձանաւորան մէջ տեղի
կ'ունենային, բնական է՝ գաղտնի:

Ամէնքս ալ համոզուած էինք որ
«Հոգեբան» մեծ կարեւորութիւն ունէր
Կուսակցութեան համար, ըլլայ ներկա-
յիս, ստորերկրեայ պայքարի ընթացքին,
ըլլայ այն ճակատագրական օրը, երբ իշ-

խոնորութիւնը մեր ձեռքը պիտի անցնի:

Ամէն պարագային ասոնց զուգեղ լըւալու՝ գործողութիւնը չյաջողեցաւ իմ վրաս: Անճարակ են եւ թեքեքով չա՛տ տկար: Ամէնէն մեծ սխալը բանտարկումն են ինչին է: Հաւանաբար բանտերը ա՛յնքան խճողուած են որ չեն կրնար պիտական միջոցները կատարելապէս կիրարկել:

Բախտ չունեցայ: Եթէ յաջողած ըլլալին, մորթիս վրայ ճանչցած չէի ըլլար մասնաւոր հարցաքննութիւններու տանջանքը:

Քիչ մը կը նստիմ, խցիկին կրաղիւսէ կարծր յատակին վրայ: Կը ջանամ պիտու մէջ բղղացող մաքերը ցրուել:

Քիչ մը կը քալեմ: Վեց քայլ երկոյնք, չորս քայլ լայնք: Վեց քայլ երկոյնք, չորս քայլ լայնք... Կաատարեալ վանդա՛կ:

Վանդա՛կ: Ի՛նչ կ'ըսես, յիմա՛ր: Անասուններուն համար է վանդակը: Դուն տնասունէն ալ ցած ես: Հարցաքննիչը ի՞նչ ըսաւ.

— Քեզի պէս ժողովուրդի թշնամիները ոտքերնու տակ պիտի ճզմենք: Որդի՛ պէս:

Ե՛ս, ժողովուրդին թշնամի՞ն:

Ես ժողովուրդի զաւակ եմ, ինչպէ՞ս կրնամ թշնամի ըլլալ: Լսէ՛, նորեւուկ որիկայ, լսէ՛: Աշխատանքէն բխցած հայրս իրեն նետուած հացի կտորներով մեծցուց մեզ: Քոյրերս մէկիկ-մէկիկ որպէս սպասուհի ծախեց եւ դիտ դպրոց դրկեց: Մա՛յրս: Խեղճ, խեղճ մայրս: Մօտեցի՛ր, այո՛, մօտեցի՛ր, մի՛ քաշուիր: Ի՛նչ է, քրտինք, ծխախոտ եւ թըրէ՛ք կը հոտի... քի՛թդ կը սեղմես: Է, վա՛խ եմ ըսեր, չես վարժուած: Ա՛յս է ժողովուրդին հոտը, խարուած, կեղեքուած, չարչարուած ժողովուրդին հոտը, ա՛յն ժողովուրդին որուն անունով զիս կը տրորես: Անուշահոտութիւնը դընձա՛մ երբ որդ կիներուն վրայ փնտռէ:

Օր մը պիտի ծագի, ա՛նպատճառ պիտի ծագի յեղափոխութեան կարմիր արեւը: Ես, անարժան գործիչ, պիտի ըլլամ: Բայց պիտի ըլլան տղա՛քս: Նո-

րին հիմերը դնելէ առաջ պիտի այրեն դարչահոտ հինը: Այդ օրը, տղրուկի սերունդ, փողոցին մէջ կրունկներով պիտի ճզմեն դուստը...

— Այս բոլորը ինչո՞ւ ուղղակի հարցաքննիչին չըսիր, հէ՛՛յ ժողովուրդի վիժուէ: Այս բոլորը ինչո՞ւ հիմա խցիկին պատերուն տակ կը փոխես: Գլուխդ կախեցիր եւ անշարժ կեցար թուզի տարափին տակ:

Ձե՛ս գիտեր:

Բանտարկեալը մի՛շտ ժողովուրդին թշնամի է, ինչ որ ըլլան իր համոզումները: Պայքարող ընկերվարական ըլլալ կամ յետադիմական գերեզմանաւ, է՛, նորէ՛ն սկսայ մտածել:

Խորքին մէջ ուրիշ ի՞նչ կրնամ ընել: Հոս աշխարհի ամենալաւ տեղն է մտածելու համար: Բայց ամէն մտածում փո՛ւշ է:

Լոյսէն խուսափի՛լը: Գիւրի՛ն: Այլ քերդ կը դոցես, դուստդ արմուկդ վըրայ կը ծանրացնես:

Ինչպէ՞ս խուսափիլ ներքի՛ն լոյսէն:

Կը դոցես պատուհաններդ, կ'իջեցընես փեղկերդ, կը փչես ներսիդ ամէն անկիւնը վառող մոմերը: Հաղիւ կատարեալ մթութիւն՝ ուղեղիդ սեւ անտառին մէջ, հեռուն, քա՛ղցր յիշատակ մը կը պլպլայ:

Երկար կը նայիս, հմայուած:

— Մի՛ հաւատարման անոր մտերիմ խոստումներուն: Մի՛ վարանիր, մարէ՛, չո՛ւտ մարէ՛ քանի տնտուռ չէ հրդեհած:

Նորէ՛ն պայքար, նորէ՛ն խաւար, նորէ՛ն կրանութիւն: Եւ յանկարծ՝

Փայլա՛կ մը:

Դեղին, անամօթ մերկութիւններ կը ժայթքին անդունդներէդ: Այլ՛քալիք կը խուժեն վրադ: Անդիմադրելի հեղեղ, ծո՛ւլ:

Յուսահատ, անզօր՝ կը յանձնուիս պղտոր յորձանքին, ժայռէ ժայռ, անկումէ անկում:

Քիչ մը կը նստիմ:

Քիչ մը կ'երկնամ: Անշուշտ տունը վերէն վար խուզարկեցին: Բան մը դառա՛ն:

Ձեռք կարծեր, Շարաթներ արաջ աչքած էի թուղթերը:

Ընկերներս ի՞նչ ըսին արդեօք հարցաքննիչներուն: Բարեբախտաբար բլրժիշկը քանի մը օր առաջ սահմանը անցաւ:

Վստահ եմ, Ասման տղաքը առնելով գիւղ գնաց: Հոն պոնէ ուտելիք հաց կը ճարեն: Կիսնքը անտանելի պիտի ըլլայ կնոյս համար, որ չէ վարժուած գիւղական դրաստային աշխատանքին: Նոյն-խիւ հիթէ վերամուսնանայ կացութիւնը չի փոխուիր: Լաւագոյնը քաղաք վերադառնալն է՝ անշուշտ երբ իմ պարադաս քիչ մը մոռցուի: Ասման խելացի կին է, զարգացում ալ ունի, կրնայ քաղաքը յարմար գործ մը գտնել եւ աղաքն ալ ապրեցնել: Սակայն եղբայրներս կը ձեռքեն: Խնդրական է:

Ճար չունիս, Ասմա, ձեւը կը դռնես եւ քաղաք կը փոխադրուես: Ասոր-անոր խօսքերէն մի՛ աղղուիր: Երիտասարդ աչիւ մը միշտ կը բռնաբասուի, կարեւորութիւն մի տար:

Խալէսը մասնաւոր հակում ունի գիտութեան եւ ուսողութեան: Ի՞նչ լաւ կ'ըլլար, եթէ ուսումը շարունակէր եւ ճարտարապետ ըլլար: Սպաւան կերտողներուն է:

Երկու պատիկները: Ի՛, ինչ ըսեմ, շատ փոքր են: Ալ դուն նայէ, պայմաններուդ համաձայն որոշում կու տաս:

Գնդեցիկ ես, երիտասարդ ես, դարպասողներ չեն պակիր: Բնական է, կը վերամուսնանաս:

Ո՛չ, ո՛չ, ինչո՞ւ պիտի նեղուիմ, ինչո՞ւ պիտի նախանձիմ: Գնանք է, կը շարունակուի: Ես ըլլամ-չըլլամ՝ կը շարունակուի:

Ոնգրեմ, աղուորս, մի՛ բողոքեր, չէի ուզեր քեզ վիրաւորել:

Ի՞նչ խանդավառ ծրագիրներ կադմած էինք... Զկրցայ խոստումներս իրադարձել: Անպաշտպան, միեւնի կը թողում քեզ:

Բիշ մը կը մրափեմ:

Զորս կողմս, վանդակներու մէջ առ-

նէտներ եւ անոնց կարմիր բերբեր, վըրտա ստաած:

Անասունի հոտ:

Ճերմակ հազուած հակայ մը կը մըտնէ, կաշեպատ ձեռքով կը բռնէ դրացիս, գիրուկ առնէտը եւ ասեղով փորին մէջ դնող կը ներսըկէ:

Վայրկեան մը անշարժ, կենդանին ջղաձիգ շարժումներով կը սկսի փոխել: Զողերուն մէջէն անցնելով պոչը երեսո կը մտրակէ. կը ցատկեմ:

Սուր ճիչ մըն ալ եւ առնէտը կողմնակի կը պառկի, փայտացած:

Ճերմակ հական վանդակէս կը մօտեցնէ ցուցամատը որ մէջէն աւելի հաստ է: Իմ կո՞րգա է: Ո՛չ, ո՛չ, ո՛չ պարոն գիտուն ես առնէտ չեմ, ես առնէտ չեմ, սխալ է, ես առնէտ չեմ, ուրիշալ է...:

Կ'արթննամ, քրտնած, յոգնաբեկ:

Բիշ մը կը նստիմ:

Բիշ մը կը քալեմ:

Կարեկի չ'ըլլար լռեցնել սա հեզոզ յանկերդը, որ կը յամառի ականջներուս մէջ Օր-մը-պիտի-ծագի-յնգախիսու-քեան-կարմիր-աքերը: Օր-մը-պիտի-ծագի...:

Նախ շատ հեռուէն, յետոյ սրընթաց վայրաշարժի մը ազմուկին պէս, աւելի՛ մօտ, աւելի՛ բարձր:

Հասկցա՛նք, ի՞նչ պիտի ըլլայ այդ օրը:

Այդ օրը...

«Մ'էկ վայրկեան լռութիւն եւ յարգանք մեր անվեհեր ընկերաց յիշատակին, որ խիզախօրէն պայքարեցաւ բռնակալութեան դէմ»:

— Ի՞նչ: Ե՛ս: Ինծի համա՞ր կ'ըսեն...

Զայնդ գերեզմանը չի կրնար պատուել որ աղուոր մը հայհոյես: Հապա՞, խեղախօրէն, արիւրաւոր, շարժ պարոն բանախօս, մի՛ վախնար, չեմ կրնար հակաճառել...

«Անարգ քշեամբիւն մաւթ դաւերը, անարգ քշեամբիւն մաւթ բանտերը չկըրցան փշրել անոք Երզնայտեայ հաւատաքը»:

— Պողոսյան, բայց քիչ մը ժամ-
դուրս։ Յետ մահու ի՞նչ անամօթ շահո-
ղործում։ Հեռացէ՛ք, զիշակերներ, հե-
ռացէ՛ք ինձմէ։ Ուրիշ թեկնածու մը գը-
տէք։ Ուրիշ մը գլխուն վրէժ հերոսի
լուսապսակը։ Կե՛ղծ հերոսի։

— «Մեր ընկերը գոռուեցաւ յարկազի-
րացուի մար օրերու բռնար արշալոյսը։
Ձեմքը ձեռքիմ ինկաւ պատնէշին վրայ,
բայց չմեռաւ»։

— Մեռա՛ւ, սիրելիս, մեռա՛ւ։

— «Կ'ապրի անիկա, յաւիտեա՛ն պիտի
ապրի մեր սրտերում մէջ»։

— Շատ, շատ շնորհակալ եմ։

— «Ինչպիսի, եւ մասնաւորաբար մո՛ր
սերունդին մաւրական պարտականա-
թիւնն է հետեւիլ ամուր հերոսական օրի-
նակին»։

Ծափեր։ Ծաղկեպսակներ՝ հերոսին
զերեզմանին վրայ։ Մանուկներ, ծիծաղ,
տոնավաճառ։

Հին աստուածները զո՛ւհ կը պահան-
ջէին։ Ու դարեր շարունակ միացին բա-
զինները, մարդկային կամ անասունի
միտերու ճենճերումով։

Բայց օր մը ծերացան, յոգնեցան
քուրմերը եւ զոհերու արիւնքը չցայտեց
սրբազան քարերուն վրայ։ Միտի տեղ
այրեցին խուճի եւ կնդրուկ։ Հաճելի էր
ծուխը, բայց չէր կշտացներ։ Ու հին
Աստուածները մեռան, սովամահ։

Նոր օրերու աստուածները Գաղա-
փարներն են։ Մէկը կը կոչուի Ազատու-
թիւն, միւրը Ընկերավարութիւն, ուրիշ
մը Անխիտանութիւն... ո՞ր մէկը յիշեմ։
Հիներուն շափ այլազան են եւ աւելի՛
անողոք։

Ասոնք ալ կատաղի մասեր են բայց
կը պահանջեն մի՛միայն մարդկային զոհ։
Ան ալ «հերոս» կոչուած տեսակէն։

Թե՛ղճ քուրմեր, գիշեր-ցերեկ պիտի
տընին որ հերոս թիմեն նոր աստուած-
ներու լայնարաց երախին մէջ։ Բնական
է, երբ իրաւ հերոսը պակսի, մէկ-երկու
կեղծ հերոսներ ալ կը քնեն։ Ի՞նչ ընեն։
Ձգեն որ անօթի՞ մեռնին։

Քիչ մը կը քալեմ։

Վեց քայլ, պատը։ Ես դարձ։

Վեց քայլ, մի՛ւս պատը։ Ես դարձ։
Վեց քայլ, պատը...

Եւ այսպէս, մէկ պատէն միւս պա-
տը, մէկ պատէն միւս պատը, մէկ պա-
տէն...

Մինչեւ որ յոգնութիւնը մեքենան
դանդաղեցնէ։ Մինչեւ որ յոգնութենէն
զինովցած, պատին առջեւ ծուճկի դամ,
եւ բորբոսի ու կիրի գծած վերացական
պատկերներուն խորհուրդին մէջ, յա-
մառօրէն, ժամերով, ժամերով փնտռեմ
լուսամուտ մը։

Շրջանակներ միայն կը պտնեմ, մեծ,
պղտիկ, մերկ, ծաղկաւոր շրջանակներ։

Կիրը կը թափի, բորբոսը կը նորոգ-
ուի, պատկերները կը փոխուին ամէն
օր։

Բայց կը մնայ շրջանակը։ Ես ալ
բանտուած անոր մէջը։ Մի՛նա՛կ։

Քիչ մը կը նստիմ։

Տաք տնտանիքի կը դառնայ։ Քրո-
տինքը մարմինս կը թրջէ։ Կատարելա-
պէս անշարժ կը մնամ, որովհետեւ նուա-
զագոյն շարժումը շունչս կը դժուարա-
ցընէ, կը զգամ թէ պիտի նուաղիմ։ Մեր
ցորենի դաշտերուն վրայ ծիպացող ա-
մառուայ հեղձուցիչ շուփն կը խուժէ
զլուխս։ Պատերը կը հեռանան, կը կոր-
սուին ամպերուն հոտէ։

Անեղաց, անյատակ քուն մը։

Դպրոցական արձակուրդին երբ տուն
վերադառնայի, ծերունի հօրս հետ կ'աշ-
խատէինք աղային պարտէզին մէջ։ Ան՝
ջղուտ, նիհար, յոգնիլ չգիտցող դիւղա-
ցին էր։ Իսկ ես, մեղկացած քաղաքացի,
ռաբոտափելի կը յոգնէի, մա՛նաւանդ ա-
ռաջին օրը։

Կէսօրուայ մօտ կը հանգչէինք մեծ
սօսիին շուքին տակ։ Հայրս սիկատէթ
մը կը փաթթէր։ Անկարող աւելի գիմա-
նալու, վայրկենաբար կը քնանայի միեւ-
նոյն խորունկ քունով։

Ալ երկար չի տեսեր։

Եթէ դիակս շատ ձեւազդծուած չըլ-
լայ կը յանձնեն ընտանիքիս։ Հակառակ
պարագային, կը նետեն ո՛րեւէ փոսի մէջ։
Ի՞նչ կարելուութիւն ունի։

... Արդէն կեանքս ալ կարելուութիւն

լուծեցր, Ե՛ս էի փորձած անոր պոյն տալ, պայքարելով ընկերային արդարութեան համար: Անշուշտ կրնայի ուրիշ մէջոց մը ընտրել — արուեստը, կերտելու կիրքը: Գիտութիւնը, կրօնքը, օսկին: Թող թախազը, ալքոլը, սեռը... Կհանգիտի մասոյ տալու համար կը բաւէ որ ամբողջ էութեամբ բանի մը կապուած ըլլաս: Ո՛րեւէ բանի մը:

Հիմա, բանտին խորէն, առաջին օրերու պոռթկումներէս ետք, երբ խաղաղ եւ արդէն անդրաշխարհային նայուածքով մը կ'ընդգրկեմ երկրի վրայ ապրած տարիներս, ստիպուած եմ ընդունիլ որ ճակատագիրս շատ սովորական եղաւ:

— Ընդմիջում օրէնքներու դէմ
— Պայքար (ծօ, ինչո՞ւզ պէտք):
Երբ չափը կ'անցընես՝

— Ձերբակալութիւն, բանտարկութիւն, մահ: Այսինքն ընկերութեան բընական հակադրեցութիւնը:

Միլիոնաւոր անգամներ կրկնուած է այս պատմութիւնը, ամէ՛ն տեղ, ամէ՛ն ժամանակ: Դերակատարները արարեցին խօսին կամ Ֆրանսերէն, դէպքը պատահած ըլլայ հոս կամ Ափրիկէ, հիմա կամ հարիւր տարի առաջ, նոյն ողբերգութիւնն է:

Ապտեղանոց դացող ոչխորի մտայնութիւն: Կը համակերպի՝ քանի բախտակիցներ կան:

❖

Մուրթ, խորունկ ծովուն տակը թողուած, կ'ապրէի լուսաւոր վայրկեանի մը համար:

Եկած էր շատ անգամներ, եւ վրտահ էի որ նորէն պիտի վար այդ պահէր:

— Նախ՝ քայլեր, նրբանցքէն: Սիրտըս կը սկսի տրոփել:

— Կը բացուի դրան մէջտեղի լուսամուտը: Ուսերուս լինակուտակ բեռը թօթափելով ոտքի կ'ելլեմ: Յաւէն ոռնացող յողհ՛բս, ի՞նչ փոյթ:

— Կոնչ մը: Երկաթէ ծխիկներուն վրայ կը դառնայ խցիկիս դուռը: Եւ ա-

հա՛, հրա՛շքը, խելացնոր հրա՛շքը

— Մարդ մը նրբանցքին մէջ, մա՛րդ մը, մա՛րդ մը...

Կը հրէ, կը հայհոյէ: Աւելի՛ լաւ, վստահ կ'ըլլաս որ երազ չէ:

Խեղճ Ապուֆարէս, սիրելի, թանկազին, հրաշագործ բանտապահս: Եթէ պիտեայիր...

Թէեւ աննախատեսելի, բայց ուշ կամ կանուխ՝ Ապուֆարէսը կու դայ: Հաստատուն պետինն է ան, աւազին մէջ թաւալող ինքնաշարժի անիւին համար: Ժամանակին կախարդական միօրինակութիւնը փչրող թալիսմանը: Եթէ ուշանայ ստիպուած եմ խցիկիս պատին տակ միջել: Այդպէս կը հասկնամ որ ուշացած է:

Անիւս կը քայլեմ, եւ առջեւէն, ինք ետեւէս, մինչեւ ճեմիւր, նրբանցքին միւս ծայրը:

Երեսս կը լուսւմ, ջուր կը խմեմ: Բնական պէտքերս կը զոհացնեմ: Անդամ մըն ալ կը լուացուիմ, անգամ մըն ալ ջուր կը խմեմ, մասնաւոր կը տնտրեմ, մինչեւ որ Ապուֆարէսը դռնայ:

— Անպարէ՛, շա՛նորդի, ուրիշներ ալ կան:

Կը վերադառնանք:

Դրան լուսամուտը բաց կը մնայ մինչեւ որ բանտապահը նրբանցքին ութը խցիկներուն մէջ թաղուած ընկերներս մէկիկ-մէկիկ հանէ եւ ետ բերէ:

Ձեմ կրնար դէմքերին տեսնել բայց ականջով կը հետեւիմ անոնց քայլերուն:

Յետոյ, լաւ ծամելով, մինչեւ վերջին փչրանքը կ'ուռեմ արտաքին հացը եւ կերակուրը: Քրէական բանտարկեալ մը կը հաւաքէ ալիւմինիումէ պնակները եւ երբեմն, գետին նայելով, շատ ցած ձայնով կ'արտասանէ մէկ-երկու բառեր. ընդհանրապէս տեղեկութիւններ ընկերներէս:

— Կհանքը քեզի, Ապուհասանը մեռաւ...

Մ. է.

Ս Ի Թ Ա Հ Շ ՈՒ Ր

Երբեմն կը նաւարկեմ ծովի մը վրայ՝ որում անուընդ անծանօթ է ինծի, ինչպէս նաեւ անոր աշխարհագրական դիրքը: Կախարդանքը պիտի դադրէր յամկարծ, եթէ մէկը ինծի ըսէր թէ այս երազային ծովին վրայ գտնուած էր ինքն ալ, գեղեցիկ սպիտակաթեւ առագաստանաւի մը ջոռուկին: Բայց ոչ մէկուն, մինչեւ իսկ ամենամտերիմներէս մէկուն խօսած եմ այս նաւարկութեան մասին:

Երբ իմ նարնջագոյն նաւս հանգիստին ծոցը կ'իջեցնէ իր ռսկեփայլ խարիսխը, ինքզինքն կը գտնեմ ամայի կզզի մը: Ժամերով կը քաշառիմ ձուն: Կ'անցնիմ ամառաներէն՝ որոնց դարաւոր, հաստաբուն ծառերը տարօրինակ տերեւներ ունին: Կը հանդիպիմ լճակներու՝ որոնց անծուփ ջուրերուն մէջ դեղին նուռուփարմեր կ'աճին: Ո՛չ մէկ մարդկային էակ: Բայց անյեղի ժամանակը չէ կրցած իր անթափանցելի խորհուրդին մէջ գաղտնի պահել կզգիմ ճակատագիրը: Նոսիներու մթամած պուրակի մը խորը, երիտասարդ քաղաւորի մը կրանիթեայ շիրիմը կայ: Յիշատակի արձանագրութիւն մը կը յայտնէ անուն մը երկու թւերու հետ: Քարը թրթռում է լայսէն, ծառերու սօսափէն, սիւփին շունչէն:

Երբ լուսթեան անտեսանելի բիւրեղը կը փշրուի անբուխի մրմունջներով լճակներու լուսաշող վիտակին վրայ, հծծիւմ մը՝ որ կարծես հողին ծոցէն կ'իլլէ, կը մատնէ անցեալը: Սիթսահշուր: Կը կրկնէ հավը, ծագիկները փոքորկախել, ծովը եւ մարդկային ձայն մը՝ որ հեծեծանքի նըման է այնքան:

Բայց երբ դարձեալ կը սկսիմ նաւարկել անծանօթ ծովուն վրայ, պահ մը ձեռքերս կը տանիմ աչքերուս: Անոնք ողորդած են արցունքով: Ե՞ս էի հեծեծագին լացողը: Մանօ՞ք է արդեօք ինծի ան՝ որ խաղաղօրէն կը ննջէ կրանիթեայ շիրիմին մէջ: Մովին յաւերժական աղը կ'այրէ բիւրերս: Ալիքները կ'արձագանգեն հագիւս մէջ անմռառալի անունը՝ որ անոգոք գաշոյնի մը հրաշէկ շեղը մըն է՝ կարծես սրտիս մխտած:

Բայց պէտք է վերադառնալ: Փանձեր չեն սպասեր ամէն անգամ մեզի արկածախնդրութեան մը վախճանին: Ամէն երազ իր յատուկ հաւերան ունի դէպի առաջ եւ դէպի ետ: Ան որ շարունակած է յառաջանալ, փշրած է իր լուռեղէն ճակատը իրականութեան մութ ժայռերուն դէմ:

Պէտք է վերստին մտնել ոստանին երկաթեայ դռնէն ներս, հասնիլ տան մը սեմին առջեւ, երկարել ձեռքերը առօրեայի շղթաներուն:

Երբ կը տեսնեմ իմ վերադարձիս սպասող ճրագը լուսամտին առջեւ, անհուն եւ մոլեգին կարօտ մը, փախուստի հզօր կարօտ մը կը չզկտի հոգիս: Տեսողութեան ո՞ր ծիրին վրայ, անասնի գաղտնիքով մը քանձրօրէն ծեփուած, ես էի երիտասարդ քաղաւորը կզգիմ... Ե՞րբ մտեր ծանրացուց աչքերս եւ ե՞րբ կզգիմ իր առաջին ռսկեփայլ հատիկներուն հետ խառնեց սրտիս արիւնը...

Հիմա, երբեմն կը նաւարկեմ անծանօթ հեռաւոր ծովի մը վրայ: Կը հասնիմ կզգի մը՝ ուր իմ դարաւոր գերեզմանս կայ: Երիտասարդ քաղաւորի մը կրանիթեայ բաւար շիրիմը:

ԱՐՄԷՆ ԵՐԵՄԵ

Ն. ՊԵՇԻԿՅԱՆԵԱՆ

ՓԱՐԻԶԱՀԱՅ ՄԸ ՊԵՅՐՈՒԹԻ ՄԷՋ

ԱՍՈՒԼԻՍ՝ ԽՁՈՒՄԵՆ ԵՏՔԸ

Շրեկոյ մը, ընթրիքէն ետքը, հօ-
րեղբայրը՝ Արմէնին ըստւե-

— Քանի մը ժամ առաջ, Փուփուլին
հետ տեսակցութիւն մը ունեցայ։ Մտա-
դրած էի կարգադրութիւն մը ընել,
զիտնալով որ հայրը իր պղտիկ աղջկան
սչինչ կը մերժէ։ Սակայն, հրաժարե-
ցայ, տեսնելով որ աղջիկը շատ ջղայնա-
ցած, շարացած է։

— Ի՞նչպէս կըցար տեսնուիլ հետը...

— Ատ չէ կարեւորը, այլ աղջկան ը-
սածը։

— Ի՞նչ ըսաւ...

— Ահաւասիկ... «Պարոն Արմէնը ֆի-
զիքապէս դտայ ներկայանալի։ Սիրելի է
ինծի՝ բարեձեւ մարդ մը։ Սէրս բաւա-
կան տաքցաւ այդ պատճառով։ Տեսայ
որ բաւական ալ զարգացած է։ Ասոր
համար ալ սէրս բաւական տաքցաւ։ Տե-
ղեկացայ որ գործը լաւ է։ Անշուշտ այդ
ալ տաքցուց սէրս։ Սրիտասարդ ըլլալն
ալ սիրոյս տաքութիւնը աւելցուց։ Ձեռ-
քեր թէ սիրահարուեցայ իրեն, բայց
բաւական տաքած էի։ Ամէնէն աւելի
տաքայ, տեսնելով ինծի հանդէպ ունե-
ցած սիրոյն սաստիկ տաքութիւնը։ Ա-
տեն եղաւ որ հաւատացի թէ ծնած ենք
իրարու համար։ Բայց երբ լսեցի որ զիս

կ'ուզէ՝ մեծ քրոջս դրամաժիտով, սէրին
կրակին վրայ ջրվէժի չափ ջուր քափե-
ցաւ, ու սիրոյս կրակը մոխրացաւ։ Հա-
մարուեցայ որ իրարու համար ծնած
չենք։ Եթէ իր սիրոյ ջերմութիւնը իրա-
կան ըլլար, հաշիւները կրակի մէջ պի-
տի այրէին։ Անիկա զիս պիտի խլէր,
նոյնիսկ առանց դրամաժիտի։ Եւ շահողը
ի՞նչ պիտի ըլլար։ Հիմա, հսկայ սառ-
նակոյտ մը կայ՝ անոր ու իմ մէջ...»։
Տակուին բան մըն ալ ըսաւ, որ չիտակ
է ու այլանդակ, եւ որուն համար հաղիւ
կըցայ ծիծաղա զապել։

— Ինչ էր այդ ծուռին շխտակ ու
այլանդակ ըսածը...

— Թէ Ափրիկէի ժողովուրդներուն
վայրենի կ'ըսեն, մինչդեռ անոնց օրէնք-
ները աւելի քաղաքակիրթ են, քանի որ
այնտեղ փեսան է որ կը վճարէ դրամա-
ժիտ։ Եւ աւելցուց... «Մեր պարոնները
փոխանակ Եւրոպայի քաղաքակիրթնե-
րուն նայելով՝ վայրենի դատնալու, թո՛ղ
Ափրիկէի վայրենիներուն նային ու քա-
ղաքակիրթ լինէ»։

— Ուրեմն իրեն կը մնայ Ափրիկէ
երթալ։ Ոչ միայն իր հայրը կ'ազատէ
դրամաժիտ տալէ, հապա հօրը շահ մըն
ալ կ'ապահովէ։ Բայց այնտեղ ինքզինքը
պիտի գտնէ կանանցի մէջ։ Իսկ եթէ
հիմակուան վարքաւորութիւնը շարունակու-

փորձ մը ընէ, անմիջապէս կը փոխապրելի կանանցէն կաթսայի մէջ:

— Դուն ալ իրաւունք ունիմ: Քու բռնածդ ալ թէ՛ չիտակ է, թէ՛ այլանդակ:

— Շիտակ ու այլանդակ բան մըն ալ զո՛ւն ըսէ:

— Շիտակ ու այլանդակ խօսքեր ըսելու մասնապիտուկներն ու մենաշնորհը նորերուդ կը պատկանի: Կրնաս շարունակել:

— Հօրեղբայր, եթէ պարոն ձինպողաղեանը իր պղտիկ աղջկան համար, իր մեծ աղջկան արամաղբած դրամօթիտին կրկինը տայ, դարձեալ չեմ ամուսնանար ատ փութութիւն հետ...

— Պատճառ...

— Որովհետեւ այդ փութութիւն օրիորդ տիկինն է:

— Օրիորդ տիկին... Ծանրակշիռ պարագայ մըն է... Դո՛ւն հաստատեցիր... Պէյրութի մէջ ատիկա շատ ծանրակշիռ պարագայ մըն է... Այստեղ Ֆրանսա չէ, Փարիզ բնաւ չէ...

— Անստորագրի նամակով մը մէկը յայտնեց այդ պարագան ինծի... Կը վատահեցնէր թէ յայտնածը զրպարտութիւն մը չէ: Ես ալ չհաւատացողի մը երեւոյթով՝ նամակը փութութիւն առջեւ դրի... Բայց ան լացաւ ու խռովանեցաւ... Իր խոստովանութիւնը ամբողջական չէր... Իբրեք թէ, գինովութեան պահու մը, տկարացած ու մոլորած է մէկու մը հետ... Մինչդեռ այդ մօլորութիւնը շարունակուած է շատերու հետ... Այդ մասին ալ չխօսեցայ... Ծատ ճիշդ ես, Հօրեղբայր, որ այստեղ փարիզ չէ: Այնտեղ, Ֆրանսայի մէջ, օրիորդ տիկինները կուտութիւն չեն ծախեր գոնէ...

— Եթէ ծախեն ալ, գնորդ չեն գտներ: Հոն հաստը բարակը, բացը դոցը, կոյսը կիներ մէկ գին է:

— Հոն գինէն աւելի՛ կը նային արժէքին:

— Արժէքը գինն մէջն է: Միշտ գնով է որ կը դատուի ամէն բանի արժէքը: Արուեստի մէջ ալ այդպէս է: Եւ ահա

թէ ինչո՛ւ մեր գրագէտները արժէք չունին մեզի համար: Որովհետեւ անոնց գինը շատ վար է: Մեր մէջ, արժէք ստացած են միայն այն արուեստագէտներն ու գրողները՝ որոնք օտար միջավայրի մէջ գործելով, միլիոններ չահած են: Մէյ մըն ալ անոնք՝ որոնք կու գան Երևանէն: Հայրենիքին արժէքէն մաս մը կը տրուի անոնց: Հայրենիքին արժէքը միայն մնացած է անկորնչելի:

— Օրիորդ տիկինը հայրենիքը դրկելու է ուրեմն, որպէսզի արժէքաւորուի: Թո՛ղ դառնայ պարուհի, աւագայ պարէ...

— Անօգուտ է: Հոն ապրած, հոն տառապած, հոն պարապած պէտք է ըլլայ: Հոսկէ հոն երթալ ու վերադառնալը կը նմանի կարկտանի: Թէեւ կարկտանը պատուանչանի վերածողներ կան, բայց կարկտանը կտոր մըն է, ու հակառակ որ կը ծածկէ մերկութիւնը թշուառներուն, սակայն չի կրնար ծածկել բարոյական մերկութիւնը թշուառականներուն, օրոնք կը կատարեն տարբեր արուեստ մը, իրենց հայրենիք երթողաբձով:

— Ուրեմն օրիորդ տիկինը կարելի չէ զրկել Երևան:

— Անոր երթալիք միակ տեղը նորէն Փարիզն է:

— Եթէ զինքը տանող մը գտնուի բարեգործարար:

— Գեղեցկուհի մը երբ ազգային բարերարուհի դարձած է, միշտ ալ կրնայ հանդիպիլ բարերարի մը, իր հանրաճանչը գործունէութեան ընթացքին:

— Պարոն ձինպողաղը իր կորովի կուրծով պիտի կրնա՞յ կլլել այս փշալից պառաւոր:

— Ինք ինչո՞ւ կլլէ: Այդ փշալից պառաւորը ոսկիներու մէջ կը ծրարէ ու կը կլլեցնէ երկտասարդի մը: Այդ տեսակ պատանհարու պատրաստ կուրուրականներ չեն պակսիր Պէյրութէն մինչեւ Փարիզ: Մարդկութեան մէջ, մարդոց տեսակները կան, բարեբախտարար:

— Եւ այդ բոլոր տեսակները կան Պէյրութի մէջ:

— Է՛, չմոռանք որ Պէյրութը թէ՛

ժայռաբազա է, թէ՛ նաւահանգիստ: Ունի մարդոց ու աղբահաններուն ամէն տեսակը: Պէյրուսը իրրիւ քաղաք՝ երկիր մըն է, իրրիւ երկիր ալ աշխարհ մըն է, Մեր քաղաքը քաւարան է, բայց մեր երկիրը արքայութիւն է:

— Պակասաւոր է. դժուր չունի, թէ՛ն սասանաներ շատ ունի:

— Պէյրուսը ամառը դժուր է, ամէնէն անմեղ մարդոց, այսինքն աղքատներուն համար: Աս աշխարհիս մէջ, մեծազոյն մեղքը աղքատութիւնն է: Երկրորդ մեծ մեղքն ալ մնայն է ամուրի: Քեզի ուրիշ աղջիկ մը կը պտենեմ, որ պէտքի ցուաղարի պէս ձեռնունայն չվերադառնա փարիզ: Պէյրուսի աղջիկները Փոսթուլով չեն սկսիր, ոչ ալ Փոսթուլով կը վերջանան: Առանց խոցի ու առանց օձի եւաներ չեն պակսիր մեր դրախտին մէջ: Ուզածդ աղջիկ թող ըլլաւ: Աղջիկները մեր աղանդերներէն բերապատիկ շատ են:

— Գիտեմ որ ձեր դրախտը ծաղիկներով լեցուն է: Զկարծես որ միայն մէկ ծաղիկի ծանօթացայ...

— Զարախոսես մեր աղջիկները... Հաւատա՛, Արմէն, կը քաշեմ ականջներդ:

— Գլխուս վրայ քաշելէ ի՞նչ որ դտնես, կրնաս քաշել, հօրեղբայր: Կրրնաս ականջս քաշել, քիթս քաշել, մազս քաշել: Առայժմ քաշուի՛ր ուրիշ բան չունիմ, քանի որ ամուրի եմ:

— Խօսինք աւելի լրջօրէն: Քանի որ մտադրած ես ամուսնանալ, պէտք չէ ձգձգես: Արդէն ուշացած ես: Քանի մը տարի ետքը, շատ աւելի ուշ պիտի ըլլայ: Ամուրիները կը կարծրանան, եւ իրենց կարծրութիւնը կը դառնայ անտանելի: Ոեւէ խելացի աղջիկ կամ կին՝ կը նախընտրէ այրի մարդու մը հետ ամուսնանալ, քան թէ ամուրի մնացածի մը հետ: Տարիքոտ ամուրին կ'ըլլայ մանկա՛: Ամուրին կարծրանալով՝ կը դառնայ տնդկէլի: Եւ պէտք է դիտնաս այր մարդ ըստածը բարբարոս մըն է, ու պէտք ունի տաշուելու: Ո՛չ ոք կրնայ

չտոյն յղկել, իր սեփական կնոջմէն զատ: Ո՛չ մայր մը, ո՛չ զոյր մը: Կը յղկուի շնորհիւ իր կնոջ, բայց երբ տակաւին մատուցէ իր կազնեփայլը, Կինքը իրենց ամուսիններուն համար ողորկողներ են, իսկ Պէյրուսի կինքը առաջնակարգ յղկիչ են: Իրրիւ կազնեփայտ, յանձնէ ինքզինքդ Պէյրուսահայուհի մը, ու պիտի տեսնես որ կազնեփայտդ պիտի վերածուի կարգին կարասիի:

— Զորս ոտքով աթոռ մը պիտի ըլլամ, որպէսզի համեստափայլ տիկինս վրաս նստի: Կրնայ ըլլալ որ հինգ տղով աթոռ մը ըլլամ, դուխա ալ վերածելով ոտքի, եւ կռնակս առնելով հասմեստափայլս: Բայց ես չորքոտանի կամ հնգոտանի չըլլալու համար Պէյրուս եկայ:

— Ինչո՞ւ խնդրը կը դռնհկացնես «աթոռ», «չորքոտանի» եւայլն ըսելով: Ապագայ կնոջդ կը յանձնարարուի որ կազնեփայտէդ պատրաստէ բաղնիքոտ մը, թիկնաթոռ մը կամ նոյնիսկ դահ մը: Կինդ ալ վրան նստելով՝ կ'ըլլայ թաղուհի: Ուրիշը երջանկացնելէն աւելի մեծ երջանկութիւն չկայ, ըստած է: Ուրեմն Փոսթուլը այդպէս... Յիմարը, որ չէ կրցած ըլլալ օձահմայ, չէ կրցած մանաւանդ ըլլալ ինք իր դազանազուսպը...: Ենիլը դժբախտութիւն համարողներ կան... Բայց գիտնալու է որ մեծազոյն դժբախտութիւնը աղջիկ ծընիլն է... Իր միակ բարեբախտութիւնը հարուստի աղջիկ ծնած ըլլալն է... Գուցէ ալ ատ ըլլայ իր ուրիշ մէկ դժբախտութիւնը... Կեանքը կարգալ ու հասկընալ կարելի չէ... Բախտին հետ բախտախաղի նստիլ չ'ըլլար... Վա՛յ, Փոսթուլ, վա՛յ քեզ...

— Մէկը Փոսթուլին համար ըսաւ: «Եթէ չհամակրի իրեն դարպասող երեսասարդի մը՝ կը դառնայ հրէշային բռնակալ: Իսկ եթէ համակրի՝ դադանային բռնակալ: Իր ճիւղի ճանկերուն մէջ կը փափաքի միշտ դո՛ւ մը քանկնալ: Այդ ըսողը կարծեմ կը խօսէր անձնական փորձառութեամբ:

– Փռնակներն բռնակալութեան հրէշախնդրեալ ճաշակած էր թէ գազանայինը...

– Կարծեմ երկուքն ալ, գազանայինն էն մինչեւ հրէշայինը:

– Գիծը քաշէ վրայէն: Խիղճ չունեցողը անաստուած է:

– Ինք բացէ ի բաց ըսաւ իր անաստուած ըլլալը:

– Վա՛յ քած, վա՛յ: Ոչ ոքի ներելի է անաստուածութիւնը: Միայն Աստուած իրաւունք ունի անաստուած ըլլալու: Այնպէս չէ՞...

– Հօրեղբայր, այդ ահաւոր անաստուածութիւնը համար, ո՛չ կրնամ համամիտ ըլլալ, ոչ ալ՝ հակամիտ:

– Լսած եմ որ մտանաւորապէս մեղաւոր կիները աստուածապաշտ, աստուածապաշտ կ'ըլլան: Ուրեմն այդ քածը մեղաւորներէն ալ վարնոց է:

– Որպէսզի ըսածիդ ճշմարտութեան բոլորովին համոզուիս, կարգած մինչեւ հիմա զաղտնի պահած ուրիշ նամակ մը, աւելի պարունակեալ ու պատկերազարդ: Դիրք անշուշտ անստորագիր է, բայց դրոշմ է անկեղծութեամբ: Վերջորդ տիկին Փռնակը դեռ երէկուանն է, բայց ճոխ անցեալ մը ունի: Իր սիրաւորները միշտ այն պատրանքը ունեցած են թէ ճարպիկ գողեր են, ու կ'երթան իրենց տարփուհիին պարտէզէն բան մը գողնալ կամ քաղել: Ամէնքն ալ, ամէն անգամ վերադարձած են կողոպտուած, թէ՛ բարոյապէս, թէ՛ ֆիզիքապէս եւ թէ նիւթապէս: Կ'ուզէ՞ որ լաւ մը ծանօթացնեմ ձեզի՝ այս վամպիր: Իր բուն դէմքը սատանաները անգամ չեն տեսած: Տեսած է միայն Մաղայէլը: Անոր դէմքը ունի դիմակ, մարմիննին միւս մտանքը ունին գրահ, կը գործածէ զգաստութեան գօտի՝ աննիւթական: Միայն դիմակն է անդիմակ: Այս ամապսնը ունի արդիւնաւ գինուորական զօն: Եւ այդպէս, ընկերութեան առջեւ, ընտանիքի աղջիկ է, իսկ գիտութեան առջեւ ալ կոյս է: Ընտանիքին ու հասարակութեան մէջ կ'երթեւեկէ ու կը ճօճի: Երկու կողմ

մէն ալ կը վարձատրուի: Իր ձեռքերը ներս են, իսկ իր ստեղծը՝ դուրսը: Միտքը ներսն է, խելքը՝ դուրսը: Ականջը ներսն է, աչքը՝ դուրսը: Դիմակը աստուածապէս ներսն է, իսկ դիմակը՝ դուրսը: Բոլորովին վստահ եղէ՞ք որ կը խօսիմ բարեմտօրէն: Զգուշացէ՛ք, աւելի ճիշդը զգուշացով հեռացէ՞ք իրմէ: Հոգիս կը վկայէ որ իրեն հետ ամուսնանալու պատիժին արժանի մէկը չէ՞ք: Փարբզ կամ այլուր կարելի է տանիլ զինքը, եթէ չունենու կամ խղերու ցուցահանդէս ըլլայ: Թէ՛ մէկուն, թէ՛ միւսին մէջ կրնայ խել առաջին մրցանակը:

– Եօթն անգամ սարսափելի սողոմակա՞ն...

– Հիմա համոզուեցա՞ր որ կը քնահաս, հօրեղբայր:

– Վերմակը վրաս տուր: Երանի՛ թէ գիշերներն ալ կարենամ քնանալ այնքան, որքան կը քնանամ արթուն վիճակի մէջ, օրիորդ տիկիններուն զարշիկի գործերէն անտեղեակ:

ԱՍՈՒԼԵՍ՝ ՊՈԼՍՈՅ ՈՒ ՊԷՏՐՈՒԹԻ ՄԱՍԻՆ

Արմէն ամառը անցուց, իր հօրեղբոր ընտանիքին հետ, լիբանանեան լեռնաշխարհի հայաշատ մէկ գիւղը, ուր ունեցան միայն մէկ ասուլիս, մեր երկու հերոսները: Վերջինը եղաւ այդ ասուլիսը, որ առաւելապէս արտայայտութիւնն է Արմէնին, իր հօրեղբոր հնչողներուն յանդիման: Ահաւասիկ.

– Հօրեղբայր, շատեր հայկական Պէյրութին համար կ'ըսեն թէ յաջորդն է երբեմնի հայկական Պոլսոյ, իբրեւ ազգային ու մտաւորական կեդրոն արտասահմանեան: Բաղմաթիւ ու որոշ նմանութիւններ թէեւ կան, բայց Պոլսը անցեալ մը ունի, որով՝ պատմութիւն, կատարած է գործեր անուրանալի: Թէ՛ իբրեւ հիմնադիր, թէ՛ իբրեւ հանճար: Պոլսը քամահրողները անգամ եթէ ինքնաքննութիւն մը կատարեն, պիտի տեսնեն որ շատ բան կը պարտին անոր: Պոս

լիսը արհամարհելը ապերախություն է չտեսի: Պոլիսը տուժաւ, անշուշտ դաւաճողական պատուառանքով, բազմաթիւ մեծ զէնքեր, բոլոր առարկաները մէջ: Պէյրուսի տնօրէնը դեռ մանուկ է, հանձնարեց մանուկ մը, բնականաբար խոտմոնսլից: Առայժմ, Պէյրուսը միայն մէկ կողմէ պիտի անցաւ Պոլիսը. իր բիւզանդական վէճերով: Հակառակ բիւզանդացի չլլալուն, այլ Փիւնիկացի, դարձաւ աւելի քան Բիւզանդացի: Հօրեղբայրը բացառանչեց.

— Հը՛մ...

Արմէն շարունակեց.

— Պոլսոյ մէջ, դրապէտներուն բերնէն կամ գրէշէն լեւաւ դրոպիշ խօսք մը, մինչդեռ Պէյրուսի մէջ, պզտիկ մնալու դատարարտուած քերթողիկ մը ճշաց— «Պիտի երթանք մինչեւ Ծայրը...»:

— Հը՛մ...

— Բւ զացողներ եղան ճահճիւն մէկ Ծայրէն միւսը: Վէճը վերածեցին կռիւի, իսկ պայքարը՝ դռնակութեան: Գռնակութեան ալ տարին տեղ մը, ուրկէ անդին կարելի չէր երթալ, որովհետեւ մտած էին կոյուղի: Եւ մինչեւ հոգ հասնողներուն մէջ կային նաեւ հողիով հոտած հայուհիներ:

— Հը՛մ...

— Յինքը երբ կըրթով կուրանան՝ կ'ըլլան կատուներ կատաղի: Ամբոխը երբ մոլեպնէ՝ կը դառնայ սրբապիղծ: Բայց գրէշ բռնողներուն ներքի չէր վերածուի վազրի կամ բորենի: Պատճառը այն է որ իրենց բռնած գրէշը՝ փետուրը փոխանորդուր չէ, այլ քերէշ մը, թաթխուած իրենց մաղձապարկի մելաւնին մէջ:

— Հը՛մ...

— Դառնանք մեր բուն նիւթին... Պոլիսը ու Պէյրուսը: Բազմատեան: Պոլսոյ մէջ Հայերը դրամատուն մը գրաւեցին: Պէյրուսի մէջ ալ Հայեր գրաւեցին, որոնք Անթիլիասի տաճարը գրաւեցին, ջանալով պղծել զայն: Սակայն, իրենք աղոտացան, ու ա'լ յաւիտեան չեն կրնար մաքրուիլ, եթէ նոյնիսկ տա-

ւը տարի տպաշխարհն ու լուսցուն, Նիսիաքայի ջրվէժին տակ նստած:

— Հը՛մ...

— Պոլսոյ մէջ Հայերը Պապը Ալիի ցոյցը սարքեցին: Հոս ալ օղակայանին մէջ ըրին ցոյց մը, ցոյցադրելով իրենց դռնիկ մերկութեանն ու բոպկութեանը, կարծես թէ բազմաթիւ մէջ ըլլային:

— Հը՛մ...

— Պոլիս դրամ կը դրէր դաւառները. մինչդեռ Պէյրուսի դրամ կը ստանայ Ամերիկայէն եւ այլ տեղերէ: Պոլիսը, աղքին համար, բաւական բաց դրամապանակ մըն էր. մինչդեռ Պէյրուսը բոլորովին բաց դրամապանակ մըն է:

— Հը՛մ...

— Պոլիս ուսուցիչներ եւ սուսցչուհիներ կը դրէր դաւառները. մինչդեռ Պէյրուսիցիները երիտասարդներ կը դրուէին... Միացեալ Նահանգները: Պոլսոյցիները կ'ըրթային գաւառները լուսաւորելու, մինչդեռ Պէյրուսիցիները կ'ուզէին լուսաւորուիլ տղարներով:

— Հը՛մ...

— Պոլսոյ մէջ ալ կուսակցութիւններ կային. սակայն, երբ կազմուեցաւ Արուստի Տունը, զանազան հոսանքներու պատկանող դրապէտներն ու արուեստագէտները իրարու հետ գործակցեցան, զաւրով զով զովի: Իսկ հոս, եթէ իրարու մօտենան, տեսնողը հեռանալու է փախչելով:

— Հը՛մ...

— Բայց ի՞նչ կը նշանակէ «Հը՛մ»ը...

— «Հը՛մ» կը նշանակէ «համամիտ եմ», կը նշանակէ «ատանկ է», «երաւունք ունիս»: Այո՛, իրաւունք ունիս, բայց մէկ բան կը մոռնաս: Պոլիսը Պոլիս եղած ատեն, համայնապարութիւն չկար:

— Հը՛մ...

— Գու «Հը՛մ»դ ի՞նչ կը նշանակէ...

— Կը նշանակէ որ հիմալ ալ դո՛ւն իրաւունք ունիս:

— Բայց Պոլսոյ մասին դիտցածներդ ուրկէ՞ են...

— Հայ դրապէտէ մը, որ հօրս բարե-

կամն է: Ներկայացուցած է մեղի Պոլի-
սը իր երկու երեսներով, թէ՛ զնահատե-
լի, թէ՛ քննադատելի: Կ'ըսէ թէ Պոլիս-
հայերը ունէին այնպիսի ազգային հը-
պարտութիւն մը, որ վերէն կը նայէին
Թուրքին, Հրեային, Հոռոմին, Իտալա-
ցիին վրայ: Անոնցմէ մաս մը, երբ 1896-ի
դէպքին պատճառով դադարեցին Վառնա,
հոն էր որ հաւասար նայուածքով նայե-
ցան Պուլկարներուն: Եւ շնորհիւ իրենց
այդ նայուածքներուն էր որ պահեցին
շատ բան Հայութենէն: Պէյրութի Հայերը,
հակառակ որ հաւասարէ հաւասար նայ-
ուածքներ ունին տեղացիներուն հետ,
եւ տակաւին տանելի պայմանները, վար-
ձած են դուրսերուն, հեռուներուն խն-
թերը: Կը փափաքին զաղթել այնպիսի
ցամաքամաս մը, որ տեսակ մը «միւս
աշխարհ» է, տեսակ մը «անդենական»
է, ուրկէ գրեթէ չկայ վերադարձ: Եւ
այնտեղ, պիտի ստիպուին վարէն նայիլ
տեղացիներուն վրայ: Եւ վարէն նայե-
լով՝ պիտի կորսնցնեն ոչ միայն իրենց
հայկական դիմագիծը, օրերդկային յա-
տակագիծն ալ: Ակամայ դադարին մէջ,
կամաւոր դադար մը՝ մեծագոյն աղէտ
մըն է, որ կը սպառնայ թէ՛ տնտեսնե-
րուն, թէ՛ հաւաքականութեան: Գրադէ-
տը, որուն խօսքը ըրի, իրաւամբ կ'ըսէ՝
թէ Հայութեան համար Եւրոպան ու Ա-
մերիկան չքեղ, չքեղալուք պերեզմանա-
տուններ են:

— Դարման...

— Դարմանը դուռները կոնսկի վրայ
բացուիլն է Հայաստանի: Դարմանը մե-
նէ խլուած հողերը վերադարձնելն է:
Դարմանը հրաժարիլն է սարկամտութե-
նէ, ու ամէն օր, բազմաձայն, քիւրաձայն
պոռայով պահանջելն է:

— Հը՞մ... Իսկ եղբակացութիւնդ
Պէյրութահայութեան մասին...

— Պէյրութահայութիւնը աւելի խո-
րամանկ է, քան խելացի: Դուրսի Հայի-
րուն հաւատքը, յոյսը, սէրը Պէյրութա-
հայութեան վրայ է, մինչդեռ Պէյրութ-
ահայութիւնը ամբողջապէս հաւատա-
րիմ չէ. Հայութեան: Պէյրութահայու-

թիւնը դեռ զաճաճ մըն է, երեսութով
Գողթաթի:

— Ա'լ «հըմ» չկայ: Այդտեղ խալի-
քս կ'երած: Պէյրութահայութիւնը հսկայ
մըն է, հակառակ իր կարգ մը զաճաճ
ու պոռակալ արարքներուն:

— Ես ալ կ'ըսեմ — հո՛ւմ...

— «Հում» դէր ճշմարտութեան կը-
րակին վրայ, ինքզինքդ ալ միտսին...

— Ճշմարտութիւնը կրակ չէ, լոյս
է: Եւ այդ լոյսով պիտցիր, որ երբ ժո-
ղովուրդ մը, կարգ մը պատրուակնե-
րով, կ'ուղէ հեռուները դադարել, իբրեւ
նպատակ ունենալով հաշիւն ու հաճոյ-
քը, հոգեպէս հիւսնող է, եւ կը մտնէ
չքեղ պերեզմանատուն մը:

ՄԵԿՆՈՒՄ

Փարիզահայ «Ամէնուն Աղբարիկը»,
Արմէն, աշնանամուտին կը մեկնէր Պէյ-
րութէն ձեռնունայն, հակառակ շորս լե-
ցուն պայուսակներուն:

Կը մեկնէր շողենաւով: Հօրերաբ-
րը, կիները, հօրերօրորդիները իրենց կի-
ներով եւ ազգականներ հաւաքուած են
քարափին սրճարանը, յանուն ողջերթի:

Բեռնակիր մը պայուսակները ար-
դէն փոխադրած էր Արմէնի երկրորդ
կարգի խուցը: Մօտեցաւ ժամը քսմա-
նումի:

Արմէն աղջադուրեցաւ իրեննե-
րուն հետ, ու բարձրացաւ նաւ, կանդ-
նելով եզերքը կամրջակին:

Մեկնումը ինքնին տխրութիւն է:
Արմէն տակի քան տրտում էր, որովհե-
տեւ կը մեկնէր առանց գտած ըլլալու
կեանքի ընկերուհին:

Քանի մը օր առաջ ալ, կողոպտուած
էր քանի մը քսակահատներու կողմէ: Ա-
մօթէն ոչ ոքի բան չէր ըսած, որովհե-
տեւ երբ քանիցս զգուշացուցած էին
զինքը, ինք արհամարհած էր քսակա-
հատները Պէյրութի: Բարեբախտաբար,
իւր ամբողջ ունեցած դրամը թղթապա-
նակին մէջ չէր: Գողթուածը հազար-
հինգարիւր լիրանանհան թղթուկի էր:

Դրամին կորուստէն աւելի, կողոպտուած ըլլալն էր որ զինքը ճշտած էր:

Արմէն յայտնած էր շնորհակալութեան խօսքեր, ողջերթի եկողներուն, զանոնք հրաւիրելով Փարիզ: Երկարօրէն զիրար դրկած էին հօրեղբայր ու հօրեղբորօրդէ: Այդ պահուն, երկուքն ալ ունէին լալու փափաք:

Բաժանումի վերջին վայրկեանին, հօրեղբայրը ցած ձայնով հարցունցած էր.

— Ի վերջոյ, ի՞նչ կարծիք կազմած կը մեկնին՝ Պէյրութայութեան մասին...

Արմէն կարճ լուծեցնէ մը ետքը, պատասխանած էր.

— Պէյրութայութիւնը կը նմանի հսկայի մը, որ իրականին մէջ զանազան է: Բայց զանազան մը գործունեայ...

Կրկին անգամ ողջագոյնելով՝ բարձրացած էր նաւ:

Հօրեղբորը մէջ վիճելու փափաքը ծնած էր: Յանկարծ, քարափէն պոռաց.

— Արմէն, չե՞ս փոխած կարծիք...

Արմէն զլուխը շարժեց ժխտական: Կարելի չէր վէճը շարունակել նոյնիսկ լակոնականօրէն կամ մեղկատակով:

Երբ մէկը վերն էր, միւսը՝ վարը...

Հօրեղբայրը բարձրադաշակեց.

— Երթաս բարի: Թղթակցութեամբ կը վիճաբանինք: Հիմա գնա ու պարէ...

Արմէն պատասխանեց.

— Դուք նուազեցէ՞ք ու երգեցէ՞ք, մենք ալ կը պարենք: Միտա բարի, մընաք բարի...

Նուր յամբարար քաշուեցաւ քարափէն:

Բազմաթիւ թեւեր երկարօրէն շարժեցան...

Արմէն կը մնար կամրջակին վրայ, երազուն ու խոհուն, մոխրացնելով ծերիկի տուփի մը կէտը...

Կը սկսի մենախօսել իւրովի.

— Լեռնալիբանանէն կ'երեւէր ծովուն զեղեցիկութիւնը, բայց ծովէն չ'երեւիր Լեռնալիբանանի զեղեցիկութիւնը: Մարդոց ու նկարներուն համար ճիշդ է ըսել

որ հեռուէն աւելի գեղեցիկ են. Բնութեան համար այդ խօսքը միշտ ճիշդ չէ:

Մարդ երբ շոգենաւէն կը նայի Լիբանանի, չի տեսներ լեռնաշխարհին լուսնոյէն նկարահանողէն: Լիբանանը կ'երեւի նման փակ մատեանի: Լեռնային պատ մը իր՝ կափարիչն է: Մեկնողը տեղեակ է մատեանին մէջի պատկերներուն ու պարունակութեան: Բայց հասնողը կողքը կը տեսնէ միայն լեռնի կողքով անբովանդակ գիրքեր կան: Լիբանանն ալ պարզ բայց պատկառելի կողքի մը ետեւ կը պահէ իր էջերուն նկարագրող նախազատութիւնները, պարիկի պատկերազարդութիւնները:

Ինչո՞ւ Լեռնալիբանանի յուզիչ, յաւերժական գեղեցիկութիւնը չի ցոլար՝ իր մէջ ապրողներուն հոգիներուն մէջ... Սակաւաթիւ ժարդոց մէջ միայն հիւրընկալուած է բնութեան գեղեցիկութիւնը: Միւսները, առաւել կամ նուազ, դարձած են Փիւնիկեցի... Արդեօք գեղեցիկութիւնը շատերու համար պատճառ է մեղանշումի...

Դադարէ մը ետքը վերսկսաւ մենախօսել.

— Լիբանան, դէպի լեռները բարձրացող բոլոր ճամբաները գեղեցիկ են, բայց ամէնէն գեղեցիկը ա'ն է, որ Անթիլիանէն կ'ելլէ Պիքֆայա, անկէ կը բարձրանայ Տուհուր-Շուէր, եւ անկէ կը հասնի Պոլսին: Ձեռ կրնար հաւատալ, որ աշխարհի վրայ կրնայ գտնուիլ լեռնուղի մը, ասով աւելի հոգեխռով, աւելի գեղանի: Այդ դարձդարձիկ ճանապարհը լեռնային եղեմ է, ընդմէջ կրկինահապոյտ ծովուն եւ ասմպոյտի երկրներին: Ամէն պահ նոր դրախտ մը ողջունող լեռնուղի: Մեր ամբողջ աշխարհը գունազեղ մէկ մատեանն է Աստուծոյ: Բայց բարձրացող այդ ճանապարհը՝ մատեանին ամէնէն պատկերազարդ պարտէզն է, ըլլալով համայնապատկերներու յարափոփոխ հաւաքածոյ, որ կ'արբեցնէ ու կը յափշտակէ մեզ: Հոգեկան լսողութեամբ կ'ուսկնդրէի, վերելքի ընթացքին, երկար նախերգանք

մը, որ կը շատրուանէր անդադար. իսկ վայրէջքի ընթացքին, կ'ունկնդրէի համանուագի մը փինալին փանթասթիֆ ջրվէժը, որ պազաթէն կ'իջնէր մինչև Անթիլիաս, ալլապէս կատար մը:

Հայե՛ր Լիբանանի, հող բռնէ՛ք՝ ոսկի կտրի, ոսկի բռնէ՛ք՝ հող կարի: Ձեր բռնած, ձեր բռնկած հողէն ու ձեր հողէն հայութիւն բխի: Եղբայրացած Հայութիւն մը...

Սիրելի Հօրեղբայր, զիս հեղնարար անուանեցիր «Ամէնուն Ազգարեկը»: Շիտակը կ'ուզէի ըլլալ ամէնուն աղբարեկը, եւ ամէնը իրարու աղբարեկ ընել: Ձեզաւ, չեզաւ կարելի: Յիսուս անգամ չկրցաւ կամ չուզեց ըլլալ եղբայրը ամէնուն: Ես ո՞վ եմ որ կարենայի ըլլալ հրաշագործ... Եւ սակայն, հոգիս կը խօսի, հոգիս լեզու ելած է, յանուն եղբայրական սիրոյ: Հոգիով կը համբուրեմ ձեզ, Լիբանանահայեր: Ամէն մէկդ եղէք ալ լոյսի, ալ եղբայրութեան եւ խոր աւազան սիրոյ:

Յուզումով, վիշտով, սիրով եւ արբեցութեամբ լի՝ Արմէն ներքնապէս բացազանցեց.

— Ա՛հ, գործեցէք հրաշքը... Հայութիւնը պահանջն ունի ձեր հրաշագործութեան... Գիտեմ որ դժուար է, շատ են արդելքները... Մարդէն ի՞նչպէս պոկել փոքրոգութիւնը, կիրքը... Հայէն ի՞նչպէս հանել նախածը, անմխրանութիւնը, մոլեռանդութիւնը, ատելութիւնը, ստրկամտութիւնը:

Պահ մը պառլզաւ. շարունակեց մեռնախօսել.

— Սիրեցի քեզ, Լիբանան, չա՛տ սիրեցի: Պիտի սիրեմ յաւիտեան: Կ'ուզեմ նոյնքան ալ սիրել Հայութիւնը Լիբանանի. նոյնիսկ սիրել աւելի: Կ'ուզեմ տեսնել Լիբանանի Հայութիւնը լիացած՝ լիբանանեան լոյսով, բարձրացած՝ լիբանանեան լեռներու պէս, ու գեղեցկացած՝ Լեռնալիբանանի տեսիլներուն նըման, հասունացած՝ յանուն Հայաստանի, հայրենի տեղերուն ու տեսիլներուն արժանի:

«Լիբանանահայեր, կը բարեմաղթեմ ձեզի եղբայրութիւն, որովհետեւ առանց եղբայրութեան, որքան ալ հայերէն խօսիք, զերար երբեք պիտի չկրնաք հասկընալ»:

ՎԵՐՁԱԲԱՆ

Արմէն պահ մը շոգենաւային իր խուցը մնալէ ետքը, մտաւ ճաշարահ, ուր ճակատագրին տնօրինութեամբ դէմը նստաւ ամազոնի կազմով գեղուհի մը անուշաչոփ: Արմէն ստացաւ հարուած կայծակի: Եւ ճիշդ սրտէն, որ բըռնկեցաւ ու անշիջ կերպով բոցավառեցաւ, նման աստուածաշնչական մօրենիին:

Գեղուհին Պէյրութցի էր, ու աշխարհը կը յայտնէին Հայութիւնը: Օրէորդը ծրարուած էր խոր տխրութեան մը քողերուն մէջ: Կարծէք սգաւոր էր:

Քանի մը օրուան ընթացքին բարեկամացան, քաղաքավարական քաղցրութիւնով:

Արմէնին Հայուհի մը պէտք էր, իբրեւ կին: Գեղուհին ալ երիտասարդ մը պէտք էր, իբրեւ փրկիչ: Եւ երբ Արմէն սիրային յայտարարութիւն ըրաւ, եւ առաջարկեց ամուսնութիւն, աղջկան աչքերը լեցուեցան, ու մըմնջեց.

— Դժբախտաբար, կարելի չէ:

Նստած էին երկրորդ կարգի սրահին մէկ անկիւնը: Արմէն կը կրկնէր.

— Ինչո՞ւ, բայց ինչո՞ւ... Ի՞նչ պատճառով կարելի չէ... Ի՞նչ արդելք կայ... Ըսիք թէ ո՛չ ամուսնացած էք, ոչ իսկ նշանուած, մէկու մըն ալ սիրահարուած չէք... Ուրեմն ինչո՞ւ կարելի չէ...

Յայնժամ, գեղուհին խնդրեց ծիւիկ մը, ու յայտնեց.

— Այնքան ազնիւ էք, որ պատմութիւնս պիտի պարզեմ ձեզի, խոստովանութեան մը պէս... Ու պիտի համոզուիք որ ամուսնութիւնը կարելի չէ...

Վերաւոր գեղուհին անկեղծութեան

մայթքով մը հոսեցուց իր խոստովանութեան ջրվէժը, որուն խոսովայոյզ ջուրերը հանդարտեցան հետզհետէ։

Պարզ, սովորական պատմութիւն մըն էր խարուած աղջկայ։

Հօրն ու մօրը մէկ հատիկը, զարդացած, զգոյտէն, առաքինի, կ'ունենայ սնկում։ Կը ծանօթանայ օտարականի մը, որ կը հետապնդէ զինքը։ Եւ օր մը, ինք կը տկարանայ... Սիրոյ խօսքեր, ամուսնական առաջարկ կը ցնդին, որովհետեւ Երեստաարքը ամուսնացած էր ու հայր էր զաւակի մը։ Պէյրուէթ կը դռներէր դործով։ Նամակ մը գրելով, ներսուրբիւն խնդրելով, կը հեռանայ ընդմիջում։ Հայուհին կը մնայ յղի։ Լալով կը խոստովանի մօրը, որ մէկ խորհուրդ կու տայ։ Թողուլ Լիբանանը, հաստատուիլ Ֆրանսա, ուր աշխարհ բերել զաւակը, եւ յանձնուիլ բախտին բարեկերպութեան։ Կը յանձնէ քանի մը ամիս բաւելու չափ դրամ, խոստանալով օդնել անհրաժեշտ պարագային։ Եւ անա Արմէնը...

Գեղուհին դիտահալ սպասեց պատմէրէ...

Արմէն սրտազին կերպով կրկնեց իր առաջարկը, ընդունելով դալոց մանուկը։

Արմէնի կը թուէր թէ կը մեռնի՝ եթէ չսիրանայ այդ աղուորին։

Իր մարդարէական հոգին կը վկայէր թէ այդ գեղուհին Փոսփու մը չէ։

Անշափ էր երջանկութիւնը Հայուհին, որ սկսաւ ժպտիլ արցունքներու մէջէն, ու երկու ձեռքով սեղմել Արմէնին աջ ձեռքը։

Արմէն կը յիշէ Պայրենի մէկ խօսքը. «Մարդը ճանաչակ մըն է, ընդմէջ արցունքին ու ժպիտին»։

Արմէն ա'լ ձեռնունայն չէր վերադառնար։ Իր երկու ձեռքերն ալ լեցուն էին, չատ լեցուն։ Հեքիաթի մը պարիկին մէկ տարօրինակ կարգադրութեանը կ'ենթարկուէր վայելչօրէն, վեհանձնութեամբ ու վայելքով։

Վերջապէս, Փարիզի մէջ, ասին մը զրեցան։

Ետքը կ'ամուսնանայ Զապէլին հետ, որ ունեցած էր երկու տրեակ, երկու քն ալ մանչ։ Արմէն կը մնայ խոստովին տէրը, որդեղրելով մանկիկները։ Կ'որդներէ նաեւ իր քրոջ աղջնակը։ Ինքն ալ կը բախտաւորուի նախ մանչով մը, ապա աղջիկով մը։

Գործը կ'ընդարձակէ, բախտը կը բանի, կ'ըլլայ հարուստ հայրիկ։

Նամակով ամէն քան կը պատմէ հօրեղբորը, իբրեւ վերջաբան բռնով։

«Առաւելապէս սիրոյ շնորհիւ է սր զգացի հոգիին գոյութիւնը, երբ հոգիս դատու իր հոգին։ Զգացի նաեւ որ խղճմանս խելքէն ասնքան գերիվեր է, որ խելքը անխելք է խղճմանքին քով։ Իսկապէս ծովով ծաղկեցաւ։ Ինչ բախտաւորութիւն է եղեր՝ ունեցած ձախորդութիւնս ցամաքի վրայ։ Հիմա ասնքան երջանիկ եմ, որ ամէն առաւօտ կը նայիմ երկնքին, ու ներքնապէս կ'աղաղակեմ հօթն անգամ. «Փա՛ռք Բեզ, Աստուած իմ»։ Կ'երեւի թէ Սէրը ճամբու վրայ է յաճախ, եւ իրեն հանդիպելու համար, անհրաժեշտ է ճամբորդել։ Վերադառնալու որ կատարուեցաւ պրոնտը (ճանապարհը)»։

Հօրեղբայրը ողբեր ուրախութեամբ կը պատասխանէ, ի մէջ այլոց գրելով։

«Եւ հիմա, երբ օրդեղբարդ ես քըրոջդ աղջիկը, կ'ստիճ մանչերը, ու դուն ալ ունեցած ես մանչուկ մը եւ աղջնակ մը, կ'ընաս ըսել իրաւամբ որ «Եթէ մէկ բան չկըցայ իրաւործել, բայց մէկ սորիշ բան յաջողեցայ կատարել»։ Զկըցածը «Ամէնուն Աղբարիկը» ըլլան էր, իսկ կըցածդ «Ամէնուն Հայրիկը» ըլլալդ է։ Այո՛, բախտին կողմէ պրոնտը դարձաւորուեցաւ։ Կը մաղթեմ որ բոլոր զաւակներդ հայ մեծնան, ու ըլլան բախտաւոր։ Կը մաղթեմ նաեւ որ նոր հայրութիւններու արժանանաս, ու ըլլաս երջանիկ հայրիկ։ Մի՛ մոռնար որ Պէյրուսահայ սիրելի ու շնորհալի Զապէլին կը պարտին բախտաւոր բոյնիկ կազմուածութիւնը։ Շատ ուրախ եմ որ Զապէլդ տիպար մայրիկ եղած է. ան ալ դարձաւ

«Ամէնուն Մայրիկը»։ Հայապահպանումին առաջին Հերոսը, առաջին Սուրբը, առաջին Հանճարը Հայ Մայրիկն է։ Երբ հայ մայրը իր տան մէջ կը հիւրասիրէ Օտարութիւնը, օտար լեզուով ու բարձրով, կործանած է հայ տունը։ Ֆրանսապետութեամբ ժամանակը, դժբախտութիւնը ունեցայ ճանչնալու մայրացած այնպիսի Հայուհիներ, որոնց համար հինգ հարիւր Ֆրանքը շատ աւելի կ'արժէր քան ամբողջ Հայութիւնը։ Ու մտածեցի որ շտեմբիւնը, աղիտութիւնը, հոգեկան սնանկութիւնը եւ նիւթապաշտութիւնը Բանկընքու ծնունդ կու տան մտքին, խիղճին ու հոգիին մէջ։ Ո՛ր մէկ այժ կրնայ քանդել հայ տունը, երբ հայ մայրը կանգնած է կեդրոնը իր կոչումին, պառազինութեամբ հրեշտակի մը պէս։ Հայ մայրը ան է, որ օտար ազգի մը խորթութիւններուն ու թեթեւութիւններուն թոյլ չի տար, որ տեղաւորուին տանը մէջ։ Եւ իր զաւակներուն տեւական կաթը կ'ընէ հայերէնը։ Տիպար Հայ Մայրը պէտք է որոշ չափով խորհրդանշէր ըլլայ Մարիամ Աստուածամօր ու Մայր Հայաստանի, իր բնակավայրը վերածելով սրբավայրի, հայրենիքի։ Է՛հ, հիմա դիտար որ լաւ մայրիկներ կ'ելլեն Լիբանանայութենէն, ինչպէս մայրիկները կ'ելլեն Լիբանանէն։ Վերջինները թէեւ հազուադէպ են, բայց բարեբախտաբար, բազմաթիւ են առաջինները։ Ըսէ՛ փարիզահայ անպտուղ հայ երիտասարդ ծառերուն, որ ամառը Լիբանան այցելեն։ Նախ՝ մեր երկրին արքայութիւնը կը տեսնեն. իրենց մահէն ետքը, մեղքու պատճառով, տեսնելիք չունին արքայութիւն։ Երկրորդ. թո՛ղ դիտան որ Լիբանանը միայն երկիր չէ մայրիկներու, այլ տաք տեսակ պանծալի պըտղատու ծառերու։ Կան մանաւանդ անուանի հայ խնձորենիներ, թո՛ղ դան ու բնորեն մէջ մէկ հատ խնձորենի աղջիկ։ Իրենք ալ կը վերածուին առնուազն տանձնիւի։ Կա այդպէս, կը դադրին գերեզմանի ծառ ըլլալէ։ Ըսէ՛ իրենց որ դէն

չգրտեն «Ամէնուն Սիրահարը» ըլլալու իրենց ամուլ փափաքը, ու դառնան «Ամէնէն Աւելի Սիրահարը» իրենց կազմելիք մանկապարտէզին։ Թո՛ղ բաղմանն ու շէննան Հայոց մանկապարտէզները։ Աղջուկին պէտք ունինք մանկապարտէզներու, սորվելու համար հանդուրժել, սիրել, եղբայրանալ, անխառն հայութեամբ, անխառն հայրենասիրութիւնով։ Պէտք է սորվինք միաբանելու Ա Ք Գ ը։ Ծերերն ալ, համալսարանաւարտներն ալ, նաեւ պարագլուխները, մանաւանդ երիտասարդները պէտք է մտնեն մանկապարտէզ։ Եւ Հայերը պէտք է շուտով աւարտեն մանկապարտէզը, բու համարելով իրենց յաւերժական երախայրութիւնը։ Վերջին մաղթանք մը. մօտերս Պէյրութ ալցելու, մանկապարտէզաւորութիւն ու մանկապարտէզով, որովհետեւ ձեզի ոպտողներ կան՝ կրակէ կարօտով։ Կը սարքենք նոր դաստիարակութիւն մը, որուն նիւթը պիտի ըլլայ «Հայրութիւնը»։ Մեր բոլորէն տաք համբոյրներ բոլորիդ։

Ճ

Արմէնին ու հօրեղբայր Վարդանին շնորհիւ, Սուրէնեան գերդաստանին թղթակցութիւնը վերածուեցաւ երկու ամսաթերթերու, իւրաքանչիւրը ութադան էջով։

Սնոնք տարին քանի մը անգամ մէջը տեղ հանեցին բացառիկ թիւեր, տասնեակուական էջով։

Հօրեղբայր Վարդան իր նամակները անուանեց «Մանկապարտէզ», իսկ Արմէն իր նամակ-ամսագիրը անուանեց «Մայրապարտէզ», խմբագրութիւնը յանձնելով Ջապէին։

Հայ լրագրութեան ապագայ պատմագիրը՝ պէտք է նկատի առնէ այս երկու ձեռագիր ամսաթերթերը, յուսարանելու համար Լիբանանայութեան դէպի մանկապարտէզ երթը, ինչպէս նաեւ Ֆրանսահայութեան «զազաղի պէս յամբընթաց» երթը, դէպի մանկապարտէզ։

(Վ.Բ.)

Յ Ի Մ Ա Ր Ը...

Ու մի օր պիտի խոռովեմ ինձնից,
 Պիտի խորքանամ, խենթանամ պիտի,
 Պիտի այլայլուեմ,
 Փրփուրը բերնիս՝
 Հըրհուամ, ճառե՛մ...
 Պիտի սպաննեմ անմեղ ազանիմ
 Ես խաղաղութեան,
 Ու կռուի մտնեմ իմաստութեան դէմ,
 Ու պիտ հաւատամ ես իմ ընկերոջ
 Երդումներին սիմ,
 Սիրոյն անմարմին,
 Հաւասարութեան եւ արդարութեան...
 Ու բռցածանց աչքերով չափ,
 Բերանս կիսաբաց՝
 Պիտի վարարուեմ պզտոր գետի պէս,
 Վազեմ դէպի ձեզ, վազեմ դէպի ձե՛զ՝
 Հոսանքըն ի վար:
 Ու մինչ տարաբեր ես ձեր ծովի մէջ
 Ու ձեր ծափերի տարափի տակ գաղջ
 Կը ճառեմ երկար՝
 Դուք ի պատասխան հարցումին խելօք
 Մի իմաստուն, տարեց անցորդի, կ'աւե՛ք.
 — Ո՞վ է, ո՞վ է այս յիմարը մեծ:
 Կը կտրէ՛ք իսկոյն դուք նրա լեզուն
 Ու կը նետէ՛ք այն շների առաջ
 Պռաւունք նրա երեսըն ի վեր՝
 — Նա տէրն է, տէ՛րը՝ այս աշխարհի ծեր,
 Փառքն աւ պատի՛ւը
 Ու պարծանքը մեր...

ԱՐՄԱՆՑ

Քենչրան

Հանդիմանում ԿԱՏԱԿԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

ԳԻՐՔ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

Ժամեր ետք, իւրեւն երկնցած էր անկողին մէջ եւ առաստաղը կը գիտէր երազուն: Դէպքերը այնքան արագ յաջորդած էին եւ այնպէս անակնկալօրէն: Մանրամասնութիւններ կը խճողէին երեւակայութիւնը: Խօսքեր, խօսքերու թօնը, նայուածքները, մարմնի կեցուածքներ, լեցուն լուսութիւններ:

Մէկ հիմնական մտածում կը տիրապետէր բոլորին: — Ի՞նչ էր զաղտնիքը: Ինչո՞ւ չուզէց յայտնել:

Հազար ենթադրութիւն ըրաւ, բոլորն ալ ի վերջոյ մերժեց: Ուրիշ բան էր թաքնուած տակը: Խորունկ, ցնցող բան մը: Եւ երբեք պիտի չզգիտնար այլեւս:

Մտքէն՝ արդիւնուած, մեղաւոր ենթադրութիւն մը անցաւ: Բայց ինքզինք մեղադրեց նման զաղտնիք մը տեսնած ըլլալուն համար: Անկարելի էր: Թաղուհին ընդունակ չէր նման ընթացքի:

Թաղուհին մեկնումը խորունկ պարագ մը ձգեց: Մեծ տխրութիւն մը վարակեց զինք: Հազիւ միացած, արդէն բաժնուեալ էին, գոցէ ընդմիշտ: Իրենց միջեւ ամէն ինչ վերջացած էր: Զգայումը աւելի հզօր էր, քան տրամաբանութիւնը:

Նոյն պահուն, Թաղուհին գլուխը դրած էր նստարանի կոնակին ու կիսափակ աչքերով կը դիտէր հիպոտական բնակարար: Շողեկառքը առաջ կը սուրար, բայց Թաղուհի մտքերը կը շարժէին տարրեր ժամանակի մը մէջ, աւելի դանդաղ ու հիմնական:

Երազ մըն էր: Իրականութենէն աւելի հզօր: Դեռ չէր կրնար լիովին կշռել պատահածը: Սրբազան խենթութիւն մըն էր: Իր կեանքի միակ խենթութիւնը: Պատկերները կ'անցնէին երեւակայութեան պատտառին վրայ: Կը յամենար անոնց վրայ, կը տեսնար ու կը լեցուէր երանութեամբ: Բոլորին կ'իշխէր իւրեւն անակաւ նայուածքը: Հիանալի էր, հիանալի: Ա՛խ, տեւէր քե՛զ մըն ալ, քե՛զ մըն ալ:

«Շողա, բարի ալեւ,

Շողա՛...»

Ու արցունք մը ահա, թարթիչին վրայ խոշորցաւ, կախուեցաւ, մընաց:

Ինք եւս կը զգար, որ վերջինն էր: Զէր գիտէր ինչու, չէր հարցնէր իսկ... Կը զգար: Տարբեր, նիւթականը — պարագ խօսքեր էին: Ոչ մէկ ար-

digitised by A.R.A.R.@

դեղք, բայց կը զգար, վերջինն էր: Անդարձ, բնաւ, յաւիտեան — աշուղի բառեր:

Ան չկրցաւ ըսել, ինչ որ մտադրած էր: Ինչպէ՞ս ըսէր, ինք հայ աղ— ջիկ մը: Հիմա կը զարմանար յանդիմութեան, տկարութեան եւ փորձու— թեան վրայ: Ինչպէ՞ս կրցեր էր...

Ոչ ոք պիտի հասկնար:

— Ո՞ւր ես, աղայ, երէկ դիչեր քեզի սպասեցինք, — Վարուժանն էր:

— Քիչ մը յոգնած էի: Նստէ՛:

Վարուժան կասկածոտ նայուածք մը նետեց վրան:

— Լոյօ մի կարդար... Երեւի աղջկայ մը հետ էիր... Անքնական բան չկայ... Ընդհակառակն...

Լեւոն չիկնեցաւ:

— Ի՞նչ տղիկ, ի՞մ խելքս ուրիշ տեղ է:

— Տօ, պարապ խօսք չ'ուզէր... Պիտիւրդ շատեց բռնութիւնն, դեռ կ'իյնն ինչ է շէս գիտեր... Անքնական է...

— Դուն ալ, ըստ Լեւոն, խելքդ միտքդ կ'ոտջ վրայ է... Եւ ըսել, որ ուսուցիչ ալ ես...

— Տօ, յիմար, սէրը ուսուցչութեան հետ ի՞նչ առնչութիւն ունի: Պէտք է ներքինի՞ ըլլամ, դատաւար ըլլալու համար: Դուն ահ ըսէ, ո՞ւր էիր երէկ:

Լեւոն չպատասխանեց:

— Երթանք դիմոմանք այս դիչեր:

Վարուժան տեղէն ցատկեց:

— Իրա՞ն կ'ըսես: Երթանք:

Լեւոն բերանը ըմպելի չէր դնել, չէր ծխել, կատարեալ կուսակրօն մըն էր: Վարուժան դիմեց շատ կը սիրէր եւ կ'ուզէր, որ պատեանէն գուրտ գար, վայելէր կեանքը: Վարուժան կը զգար, որ երիտասարդութիւն ըս— ուածը ուժականութիւն մըն էր, որ չգործածուելով կրնար սպառիլ: Եւ հիմա, որ Լեւոն ցանկութիւն կը յայտնէր դիմոմանու, աւելի քան գոհ էր: Կը զգար, որ Լեւոն խորունկ ապրում մը ունէր: Յետոյ, շատ հետա— քըքրէր էր Լեւոնը անգամ մը իր կայանդումներէն ազատուած տեսնել:

Գացին «Փարիզիանա» հայկական դարեջրատունը: Անկիւն մը նստան եւ երկու դարեջրուր ապսպրեցին: Սպասեակը հայերէն պատասխանեց. Լե—ւոնը գլուխը վերցուց եւ դիմացը... Խափշիկ մը տեսաւ: Ածուխի նման սեւ: Եւ մեցաւ: Խափշիկը կը խօսէր մաքուր, հայկական շեշտով հայերէն:

— Անունս Տիգրան Պէրպէրեանն է, — ըսաւ խափշիկը, — քաջն Անդրա—նիկի դիմուոր եմ:

Լեւոն չմած էր: Խափշիկը ճերմակ ակուններն ու աչքերը փայլեցը—նելէն՝ կը ծիծաղէր:

Վարուժան բացատրեց, որ փոքր տարիքէն Հայերու մօտ ծառայած էր եւ լաւ հայերէն սորված: Եզրիպտացիները խափշիկները պէրպէրի կը կոչեն, ուստի՝ խափշիկը պէրպէր—ին վրայ աւելցուցած էր հան մասնիկը եւ դարձած՝ Պէրպէրեան:

Առաջին դաւաթը պարպեցին: Լեւոն մշուշ մը զգաց ուղեղին մէջ:

«Տիգրան, երկու հատ եւս, — պոչեց Վարուժան, — շուն չան որդի, մէզմէ քիչ մը աւելի բեր... Ի՞նչ է, հօրդ առանձն կը բերեալս...»

— Գլխուս վրայ, պարոն, գլխուս վրայ... Հայրենակիցներու միջեւ քեփիֆ չկայ...

— Գուն ի՞նչ տեսակ ընկեր ես, — ըսաւ Լեւոն, — զիտ մէջ մը հոս չընդերբ... աղուոր տեղ է... դարձեալ ալ համով բան է եղեր... Բնաւ չէի երեւակայիր... Գիտես, խելքս գլուխս է, բայց... տեսակ մը մշուշ... աղուոր կը դգամ... Մարդ գիրքերէն դուրս գալու է երբեմն... Շատ կարգալէն մարդ ապրիլը կը մոռնայ կարծես...

— Խմէ, շատախօս, խմէ, գուն գեռ վանական կը հոտիս... Խմէ որ երակներդ տաքնան քիչ մը... Խմէ՛, աշխատող երկաթը չի ժանդոտիր... Խմէ՛, գուն ստեղծագործական թափով լեցուն ես, բայց դաստիարակութիւնդ քեզ կաշկանդած է... Փշրէ՛ կապանքները... Խմենք՝ ազատութեան...

Բաժանները բարձրացուցին:

— Տե՛ս, տե՛ս, — ըսաւ Վարուժան, — ահա ես թափանցիկ դեղինը, խարտեալ գեղեցկուհի մը չի՞ յիշեցներ... Խարտեալները կը կախարդեն զիս...

— Ես ալ խարտեալները կը սիրեմ, — ըսաւ Լեւոն:

— Որովհետեւ մենք թուի ենք, հակադիրները իրար կը քաշեն... Արարչութեան դուժ-գործոցը կիներ է, բարեկամ... Զմայլելի էակներ են, — իրենց մազերը, նայուածքները, բերանը, իրանն ու քալումները... Օմար Խայիամը ճիշդ է. — Կին եւ գինի... Ահա հաւատաժող... Մնացածը — Ունայնութիւն ունայնութեանց... Ինչ շողորթներ ենք մենք, ըսել կ'ուզեմ՝ մարդկային էակներս... Միշտ կը կրկնեմ Պոպլէրը — «Hypocrite lecteur, mon semblable, mon frère» հապա սա Սողոմոն իմաստունը... Եւ ըսել, որ իմաստուն տիտղոսին ալ արժանացաւ... Երիտասարդութեանը խմեց, սիրեց, վայելեց գեղեցկագոյնները կիներուն... բոլոր տեսակի եւ ցեղի... Կանանոցներ մաքող — ի՞նչ երանութիւն... Եւ երբ — լաւ լսէ՛ — եւ երբ այլեւս անկարող էր կեանքը վայելելու, այսինքն՝ ծերացաւ, մէկէն հիմառաւ... զարձաւ եւ քորովեց առաքինութիւն, Աստուծոյ սէր, եւայլն, եւայլն... Երբ անկարող դարձաւ... Շողորթութիւնը մեր... Խմենք, խըմենք, ուրեմն, խենթերու կենացը, որովհետեւ անոնք են բուն իմաստունը... Կեանքը ինքն ալ քրքազան խենթութիւն մըն է...

Խմեցին: Լեւոնի ոտքերը կտրուած էին հողէն: Վարուժանի խօսքերը կը լսէր, քաղցր ձայնի մը նման... Աչքերը յառած էին դիմացը, երկու սեղանի տեղին, կապոյտ չափերուն խարտեալ աղջկայ մը, որ ծնողքին հետ կը ճաշէր: Աղջիկն ալ անտարբեր չէր: Ակիզները աչքերը փակեցաւ Լեւոնի հեշտոտ նայուածքէն, բայց հետզհետէ տեղի տուաւ ու նուազեցան իրարու նայուածքներուն մէջ: Ժպիտներ իսկ փոխանակուեցան: Գարեջուրը իր բարեբաւ աղւնցութիւնը ըրած էր: Կաշկանդումները ինկեր էին:

— Իրաւունք ունիս, — կ'ըսէր Լեւոն, — իրաւունք ունիս... մարդ օգուտէն է... կեցցէ կեանքը, կեցցէ երիտասարդութիւնը, սէրը, գեղեցկութիւնը... Անկցին Սողոմոնն ու իմաստութիւնը...

Նայեցաւ խարտեալ գեղեցկուհիին, որ ժպիտով մը հաւանութիւն յայտնեց: Լեւոն աւելի ոգեւորուեցաւ:

— Երբեք պիտի չներեմ քեզի, ընկեր... Ս. Գրեթին մէջ դրուած է արդէն... Զգուշացիր բարեկամներէդ... Այսքան ատեն զիս հեռու պահեցիր այս հանքօգուտ հաստատութենէն եւ աստուածներու լոճակիէն...

«Որքա՞տունկով զարդարուէ, օ՛ Վանաաւր...» Երբեք պիտի չնե-
րեմ... Խմենք կենացդ...

Պաւաթները պարպուեցան:

— Տիգրան Պէրպէրեան, — կանչեց Լեւոն:

— Այո, պարոն, ծառայ եմ ձայնիդ:

— Մտիկ ըրէ՛, Տիգրան Պէրպէրեան, — շարունակեց Լեւոն, հեղինա-
կաւոր շնչով մը, — երբեք մարդու ծառայ չըլլաս... Երբեք... Ոչ իսկ
իմ ձայնիդ, որ բաւական պարտապանաց է... Երկու գարեջուր...

Տիգրան Վարուժանին նայեցաւ. Վարուժան գլխով ոչ ըսաւ:

— Երկու գարեջուր ըսի քեզի... Ի՞նչ է, զիս գինո՞վ կը կարծէք...

Տեսայ գլխով ոչ ըսելը... Բէր գարեջուրը, Տիգրան, թէ ոչ...

Վարուժան դրական նշան ըրաւ:

— Վարուժան, քեզի խօսելիք ունիմ... լուրջ խօսելիք... Եթէ խմած
չըլլայի, պիտի չխօսէի... Զկարծես, որ գինով եմ, թէեւ ոռաքեալ գետնէն
կտրուած են եւ գլուխս թեթեւօրէն կը տատանի... Գիտեմ ամէն ինչ որ
կ'ըսեմ ու կ'ընեմ, բայց խնդիրն ալ այն է, որ կը համարձակիմ... Օ՛, ար-
դէն սկսայ լրջանալ... Յերն անիծեմ, մենք հայերս շատ լուրջ ենք... զը-
ւարձանալ չենք գիտեր... Գուն ան ըսէ՛...

Պօքը կտրուեցաւ, թելը կորսնցուց: Դիմացը պարապ էր. խորո-
հալ գեղեցկուհին մեկնած էր: Ե՛րբ: Հոն՝ ուր կեանքը խտացած էր քանի
մը վայրկեան առաջ, հիմա մոխրադոյն պարապութիւն մը կար: Գունաւոր
ու ճոխ ջահերը կորսնցուցին իրենց չքեղութիւնը: Յորունկ արիւնքիւն մը
իջաւ: Լոկեց: Սուղուեցաւ ներսը, ուր մտեթ էր: Թագուհիին աչքերը, ար-
տասութիւն լեցուն, զինք գիտեցին: Արցունքի շիթեր, նաեւ, լեցուեցան իր
աչքերուն:

Վարուժան նկատեց: Վարուժան վարժ էր խմելու եւ հակառակ իր
զուարթ ընտրութեան, խոր ու մտաւորական միաջ մըն էր: Լեւոնն ու
Վարուժանը Աղամեանի աչքին լոյսերն էին: Տեսած էր լոյսը անոնց մէջ,
կերտած էր զանոնք եւ ոգեւորուած էր անոնցմով:

Վարուժան գիտէր, որ Լեւոն ողբերգութիւն մը կ'ապրէր, ատոր հա-
մար ուզած էր, որ խմէ, պարպէ սիրտը:

— Պօքդ մի մոռնար, ի՞նչ պիտի ըսէիր քիչ առաջ:

— Ի՞նչ պիտի ըսէի: Ոչինչ: Ըսելիք չմնաց: Պարապ կեանք է: Ի՞նչ
կ'ուզես, որ ըսեմ: Ժողովողը ըսեր է.— Ունայնութիւն, ունայնութեանց-
ամէն ինչ ունայն է: Մօ, Տիգրան, քու հայրենիդը ո՞ւր է:

Տիգրան անակնկալի եկաւ: Ի՞նչ տխուր հարցում էր:

— Հո՛ս, Պրն. Լեւոն, հո՛ս, ո՞ւր պիտի ըլլայ:

— Ըսել կ'ուզեմ, նախահայրերդ...

— Նախահայրերս... Ի՞նչ ըսել կ'ուզէք... Օ՛, հասկցայ... Ի՞նչ գիտ-
նամ... Իմ ի՛նչ հոգս է, թէ ուրկէ՛ եկան... Ես հոս ծնած եմ, հոս ըն-
տանիք կազմած, տունս-գործս հոս է... Երթամ քիչ մըն ալ մէզէ՛ բերեմ
ձեզի, արտրժակնիդ տեղն է այսօր...

Տիգրան, պարզ է, խաւափեցաւ խոռակցութենէն: Եստ բան չէր
հասկնար նման բաներէ, ատկէ դատ, մարդուկը պախշիլ հաւաքելու ետե-
ւէ էր:

— Տես, ինչ պարզ կը մտածէ, ըսաւ Վարուժան:

— Մենք ինչո՞ւ չենք կրնար:

Վարուժան մէկէն պոռթկաց:

— Ես զգուած եմ այս միջավայրէն... Դպրոցէն մանուսնդ... Ուսուցիչներէն, հոգարարձուներէն... Այդ քու բաթրոնդ չկա՞յ, Աստուծոյ մէկ աւանակն է... Վատահ եմ, Յիսուս երբ Երուսաղէմ մտաւ, անոր նախահօր վրայ հեծած էր... Մեր կեանքը լճացած, հոսած բան մը ունի... Ո՞վ են այս մարդիկը... Հա՛, ո՞վ են այս մարդիկը... Ասո՞նք են Արմէնները... Կը տարակուսիմ... Օտարութիւն, ստրկութիւն... Իւշ կը հոտին... Այլ հինցած են, բովանդակութենէ պարպուած... Երբեմն կ'երեւակայիմ քաղաքին մէծ հրապարակը մէծ խարոյկ մը... Բոլորն ալ ալրելու է... Քրիստոնէական չէ, գիտեմ, բայց պատմական անհրաժեշտութիւն է... Ճեղք պէտք է մաքրուի, նորոգուի, թարմանայ... Նոր առաջնորդներ ծնի... Ասոնք ալրելու է, քաղաքին հրապարակը... Ուրիշ ելք չկայ...

Լեւոն հմայուած կը լսէր։ Աչքերը թաց էին, գինովութենէն կամ յուզումէն։ Դէմքին խորունկ շարունակութիւն մը կար։ Լուս էր հրկար առնել։ Վերջուց վարէջուրի բաժակը եւ դանդաղօրէն ըմպեց, ուսկից ըմբռնելով։ Դառն համը աւելի գինովացուց գինը։ Կարծես հեղուկ թափածն է, որ կը խմէր։ Երթներուն շուրջ փոփոքը կախուցաւ, ծիծաղելի տեսք մը տալով իրեն։

— Մօ, Տիգրան, դուն խորունկ փիլիսոփայ մըն ես, այդ սեւութիւնը գիմակ է. յաւիտենական գիշերը, ուր մխրճուած ես... Հաղարաւոր տարիներէ ի վեր կը շարունակուիս, ինքզինքդ կը կրկնես, նոյն ձեւով, նոյն փիլիսոփայութեամբ... Ուրտեղ հաց, ամենեղ կաց...

— Պարոն Լեւոն, աստանկ բարձր խօսքեր խելքս չեն մտներ, ըսել կ'ուզեմ՝ փոր չեն կշտացներ... Ներդաժիտ եղիր, դարձիս ետեւէն երթամ, դուք խօսեցէք...

— Խորամանկ աղուէ՛ս, բայց եւ խելացի... Մարդը չ'ուզեք պեղել կեանքը... Մեր վերջը... Ի՞նչ պիտի ըլլայ մեր վերջը...

Մարաւ մը կար, որ չէր դռնանար։ Կրակի պէս կը մաշէր։ Ներկան եւ տեսականը շարունակ կ'ընդհարէին եւ խռով էր հոգին։

— Այս երկուութիւնն է ողբերգականը, — շարունակեց, — այս ներկան, հաճելի պահը — անցաւոր է... Մեր արմատները թաղուած են տեւականին մէջ... Ձենք կրնար մոռնալ, որ Հայ ենք... Հայութիւնը ճակատագիր մըն է, որմէ անկարելի է խուսափիլ... Եւ մենք նուիրումով կ'ընդունինք այդ ճակատագիրը, որպէս լուսեղէն առաքինութիւն... Մենք ընտրեալ ժողովուրդ ենք... Նահատակը, որ պիտի զոհուի... Ընդունած ենք մեր կոչումը, գիտակցօրէն... Բայց, երբեմն, դարերու յոգնութիւնը կ'ընկճէ մեզ...

Աչքերը փակեց, արցունքի շիթեր դուրս սահեցան։

«Թագուհի, Թագուհի, — մըմնջեց, — ինչո՞ւ լքեցիր՝ գիւ...»

Վարուման առողջ հոգի մը ունէր։

— Յիմար, — ըսաւ, — ես քու խերն անիծեմ, սատունան տանի փիլիսոփայութիւնն ու գրականութիւնը... Ապրի նախամարդը, որ միակ երջանիկն էր, միակ ինքնատիպը, առաջին բանաստեղծը... Սիրեց մեզքը եւ ճաշակեց մեզքը... Հակառակ Աստուածային սպառնալիքին... Իմ միտքս դէռ է այս գիշեր, ի՞նչ կ'ըսես...

Լեւոն անշուշտ հասկցաւ ինչ ըսել ուզելը... Դառնութեամբ ու դարձուրով լեցուն էր ի վերջոյ, օր մը, պիտի ճաշակէր մեղքը...

— Մեղքը, մեղքը... երթանք...

Դուք ելան դարեկորատունէն եւ կորսուեցան նեղ ու մթին փողոցներու մէջ:

Մարտիկ Աղայի ճակատը ամպոս էր այդ տուփում:
Յօնքերը պոստած էր եւ քիթէն ինկողը տասը կտոր կ'ըլլար: Քիչ կը խօսէր եւ, երբ խօսէր, շան հալոցի նման կը պոսպար:

Լեւոն, ամէն օրուայ պէս, մաքրութեան լծուած էր: Մինչ կ'աշխատէր, կը զգար որ Մարտիկ Աղայի աչքերը յառած էին իրեն: Որեւէ յանցանք դորձած չէր, որքան դիտէր:

— Զօ, անճարակ, ատանկ կը սրբեն սեղանը: Նայէ՛, մատներու աղտոտ հետքերը վրան են: Անանկ մաքրելու էս, որ էրեսդ հայելիի պէս տեսնես մէջը: Էս ատո՛ր մաքրել կ'ըսեմ... Ոնկերնիդ գորզի վրայ չէ որ... ազդ պիտի փրկէք...

Ահա թէ ինչ: Լեւոն հասկցաւ, թէ քանի ինչումն է:

Աղան շարունակեց գոհ, որ կծիկը կըցած էր բանալ:

— Դուք վո՛վ, ազդ փրկողները վո՛վ... Նախ մէյ մը փորեքնիդ կըշտասուէք... Բերաննիդ կը հոտի, էլեւ էք...

— Իմ բերանս չի հոտի, — ընդմիջեց կոպտօրէն Լեւոն, — եթէ կ'ուղէք հոտուըտացէք...

— Էս ատ ըսել չուզես... Ըսել ուղիտի, դեռ սեր ապագան շինադ չէք, դրպաննիդ ստակ չունիք... Յետոյ, քեզ վո՛վ իրաւունք տուաւ քի ինզի հետ այդպէս խօսիս, հէ՛, ըսէ նայիմ, այդ ի՞նչ համարակութիւն... Զօ, չե՞ս յիշեր օրը, էրբ քովս էկար, քեզ բերին եւ աղաչեան քի մօտս առնեմ, արհեստ սորվեանեմ, մարդ չինեմ... չե՞ս յիշեր, է՛է...

— Կը յիշե՛մ, կը յիշե՛մ, եւ երախտապարտ եմ ձեզի, որ զիս մարդ դարձուցիք...

— Հը՛մ, — ըսաւ Մարտիկ աղա գոհունակ:

«Այս աղան պէշ աղայ չէ, — շարունակեց մտովի, — ընկերները բանի չեն դար... Ափոս, հազար ափոս...»

— Արդեօք կա՞յ կերպ մը, որով կարենայի երախտադատութիւնս յայտնել ձեզի՝ այսքան բարեքի համար:

— Է, օղուլ, մի էրկնաներ, այդքան ալ մի նեղուիր... Մենք ի վերջոյ, ազգին մեղերն ենք, մեր պարտականութիւնն է որբին, որբեայքիին տէր կանգնիլ... Անսաւոր աշխարհ մըն է, միայն բարեքն է, որ կը մնայ կ'ըսեն մեր մեղերը... Դուն նայէ քի շիտակ ճամբայ քալես, լաւ ընկերներ ունենաս... Ը՛... ան ըսէ, էրէկ Բարիդիանա վարժէ հետ նոտադ էիր... հեռուէն աչքերս լաւ չեն տեսներ... վո՛վ էր...

— Վարուժանը:

— Ատ անպէտի կտորը:

— Լաւ աղայ է, ընկերս է...

— Տեսա՞ր, պիտէի, վստահ էի... Զօ անիկա ինչ տրարադ է, քի հետը կը նստիս կը խմես... Յետոյ, քու շահաղը ի՞նչ է քի Բարիդիանաները կը ճաշես, դուն վո՛վ էս, հէ՛՛է... Մէյ մը ըսէ, հէ՛՛է...

— Զէի գիտեր, որ Բարիդիանա երթալու համար ձեզմէ հրաման առնելու էի:

— Քանի դախեցիր, ան ըսէ... Քու բարեքիդ համար է, օղում... Դուն դեռ Զահէլ էս... Կարեւորը ան չէ սակայն, ա՛յս աղան, ատ աղան

է, որ չեմ հաւեր... Պէտք է կտրես անոր բարեկամութիւնը... Ուրիշ կերպ չ'ըլլար...

Այլ բաժակը յորդած էր.

— Պրն. Մարտիկ, ձեր ի՞նչ դործն է, թէ ես որո՞ւ հետ կը բարեկամանամ... գործէս գուրս, անձնական կեանքս ինծի կը պատկանի...

— Այդ ի՞նչ տեսակ խօսք է, որւոր անբարտաւան լեզուին նայէ... Ի՞նչպէս թէ իմ ինչ դործն է... Էս իրաւունք ունիմ ամէն բանիդ խառնըլու... Դուն Մարտիկ էֆէնտի Տիգրանեանի պաշտօնեան էս... Ուրիշներ նախանով կը նային քեզի... Պատիւ է քեզի համար այս տան պաշտօնեան ըլլալը... Հիմա էլիք ինչի շան քարոզ կը կարդա՞ս... Այլ համբաւութիւնս մի հատաներ, ալ ատ տղուն հետ պիտի չտեսնուիս, կը հասկընա՞ս... Արդէն ատ տղան ալ պէտք է դպրոսէն ճամբուի... Միւս ժողովին...

— Ձեմ կարծեր, թէ այդ ձեր որոշելիք բանն է... Ըսել կ'ուզեմ, իմ բարեկամութիւններս ճշդելը... Ձեզ յարգելով հանդերձ, կը ցաւիմ, որ ատիկա իմ գիտնալիք բանն է...

— Քու գիտնալիքդ է... Ձօ, հոս նայէ, դուն ինքզինքդ վո՞՞՞՞ կը կարդիս... Խելքդ դլի՞նդ հաւաքէ... Եւ մի պատասխան տար... Ըբէ ինչ որ կը հրամայեմ քեզի... Այդ լակոտը անպէտ է, աւրուաղ է, փողոտային լակոտ մըն է, քեզի գլխէ կը հանէ կոր...

Լեւոնի արիւնք գլուխը ցատկեց.

— Վարուժանը սքանչելի տղայ մըն է, պատիւ է ձեր վարժարանին համար, որ նման երիտասարդ մտաւորական ուսուցիչ մը ունիք...

— Ի՞նչ, մեղայ Տէր Աստուաղ, մեղա՞յ...

Եւ դառնալով պաշտօնեաներուն, որոնք շրջապատած էին զիրենք եւ հետաքրքրութեամբ ու երանութեամբ կը դիտէին կուրը.

— Կը լսէ՞ք, վկայ էղէք, կը լսէ՞ք... Ձօ, լակոտ, դուն հասս կ'ուսանեա եւ դէմս լեզու կը շարժես... Նամէ՛օր, մոռոս՞ օրը, էրբ բերանդ կը հոսէր...

Այս բառը կը խենթեցնէր Լեւոնը։ Ազան շտապեց շարունակել.

— Աղայեանն, օտքս ինկան քի քեզ քովս առնեմ... Խալի կերտեք, որք մը փրկենք ըսինք... Դեռ ինչ գրագիրներ ունէի քեզի համար, ի՞նչ ապագայ... Մե՛ղք, խարտեր եմ, դուն ալ պարապ էլար... Դուն դեռ ատ քամիքանքերուն ակումբը էրթաս, քու ալ վերջդ դէ՛լ է... Մե՛ղք, հասկար մեղք... Գնա՛, դնա՛, անօթի սատկէ...

Լեւոն գոչնցը հանեց, շարունակ Աղայի քիթին բերնին.

— Տղէտ արարած, դուն որո՞ւ կ'ըսես... Գնա՛, անօթի սատկէ... Ես թքեր եմ քու տուած քանի մը դրուշին վրայ... Թքեր եմ քու ալ վրադ, Թրքացած հայ:

Մարտիկ Աղային սրտի ցաւը բռնեց։ Աջ ձեռքը սեղմեց սրտին, շունչը կտրուեցաւ.

— Հասէք, հասէք, պիտի մեռնիմ... Տոքթօրը կանչեցէք... Սի՛րսըս, սիրոս...

Բարբը տակն ու վրայ եղան։ Լեւոն կարեւորութիւն իսկ չտուաւ. գիտէր որ գերասանութիւն էր։ Վերաւորուած վազրի նման մոլեգնած էր։ Ականջներուն տակէն կը մոլտար.

«... Մեղք քո երեսասարդ չեմ...» քիթդ բերանդ կը ջարդէի... Ահա

կը թօթուեմ ոտքերուս փոշին... Դու տուած հացը հարաւ է... Մեղք կը-
րած անունիդ...

Ելաւ խանութէն դուրս:

Այդքան ալ վիպական չեղաւ հետեւանքը: Մատնեկցաւ կրկնակի ող-
բերգութեան:

Նիւթականը մանկութենէն եղած էր թշնամին: Դրամի պակասը միշտ
զգացեր էր եւ կրէր՝ զրկանքը: Հիմա, որ հասուն երիտասարդ մը կը դառ-
նար, անոր պահապող առաւել եւս կը վերաւորէր իր առնականութիւնը: Հա-
սած էր այդ տարիքին եւ տակաւին իր ասպարէսը իսկ չէր կրնար հոգալ:
Նուստոտութեան եւ ամօթի զգացումը կը գալարէր զինք: Յետոյ, կասկած
մը՝ հանդէպ իր կարողութիւններուն: Գուցէ ինք անկարող էր եւ անճա-
րակ մը: Աննակի վարձքն իսկ չունէր եւ օրեր կ'անցընէր դրեթէ անօթի:
Հպարտ էր եւ ոչ ոքէ օժանդակութիւն կ'ընդունէր:

Դժբախտութիւնը փոթորիկ կը յարուցանէր եւ փոթորիկը կը խառ-
նէր ալեւերը:

Մօր մահուան կսկիծը, իր դժբախտ մանկութիւնը, անապատի մեր-
յիշումները, աւելի քան իրականօրէն, արթնցեր էին կրկին: Ապրելու տեն-
չը խախտած էր, մահուան համը կը յամենար լեղութիւն: Լինելու թաղը, զոր
հպարտութեամբ կը կրէնք, նեղուած էր ցեխի մէջ: Մերտը արեւն կոծ լար:
Փռքացած, նուաստացած, ու վախկոտ էր դարձեր:

Ինչ նպատակի համար, կեանքը զինք ազատած էր անապատի օպան-
դէն: Մոռցած, մեծցուցած, կերտած էր արտաքին անօթը, բայց ներսը
ի՞նչ բովանդակութիւն դրած էր: Իրերը իրեն համար թափանցիկ էին հա-
սարակ ապակիներու նման. մէջի պարապը կ'երեւէր յատկօրէն:

Հայը ոգեպաշտ է: Արտաքին տարազը զինք կը հետաքրքրէ, որով-
հետեւ գեղապաշտ է, որովհետեւ արտաքինը ներքին ճարտարապետութեան
անդրադարձն է: Բայց ի՞նչ որոնումին տարածքը՝ ներքին աշխարհն է: Մո-
վորական, առօրեայ կեանքը զինք կը հետաքրքրէ այնքան, որքան անունը
ու օդը: Մեքենայի նման ու պատճառականը կը վառեն զինք: Ձի հանդուրժե-
ր պարապին: Գոյութիւնը իրեն համար իմաստ պէտք է ունենայ: Երբ իմա-
տէ պարպուի՝ կը կորսուի Հայը, կը կորսնցնէ իր կամքը, կ'աշխարհի, կը
նեխի: Մեծ իմաստները մղում կու տան ստեղծագործութեան: Հայը ստեղ-
ծադործ է:

Լեւոն իմաստը կորսնցուցած էր: Եւ, նման դեւերով քնակուած էտ-
կին, դժբախտ էր: Օրերով տունէն դուրս չելաւ: Չածիլուեցաւ, մազերը
կտրելու դրամ չունէր: Չուզեց մարդու երես տեսնել: Վարուժանը կու գար
եւ ի դուր կը ջննար զինք սենեակէն դուրս հանել: Մերժեց ամէն աղնու-
թիւն:

Հիմա, որ բովանդակութենէ պարպուած էր, կը փնտռէր Թաղու-
հին: Թաղուհին լոյսն էր խաւարին մէջ: Միեւակ էր, բացարձակօրէն մի-
նակ: Առանձնութեան մէջ կը կանչէր անոր անունը: Ան եւս լքած էր զինք:

Մօրը ի՞նչ տուած էր: Թաղուհիին ի՞նչ տուած էր: Աշխարհը ի՞նչ
ստացած էր իրմէ: Անպէտ, աւելորդ արտքած մըն էր: Կեանքը պիտի տե-
ւէր առանց իրեն: Ոչինչ պիտի պակսէր:

Ժամեր կը պառկէր կռնակի վրայ, ալեքըր յառած առաստաղին,
կենդանի մեռեալ մը:

(Շար.)

Բ. Կ.

ԱՐԴԱՐ ԸՆԴՎՋՈՒՄ ՄԸ

Օղաբար, որ արտասուժանի մեր լուսագլխի բանաստեղծներին է, երգիծական սասանաօրհներով (ԱՅուսարեւոյ, ԱՄԻՆԱ-րեւոյ) յանախ անգրագարման է Սփիւռքի կամ Հայաստանի մէջ ցուցադրած մեր մտք ու տխուր բարձրեցումն:

Ստորեւ Հրատարակած մեր ջերթուանով՝ ահ կը հեղձնէ վերջին աստեղծանքի ընթացքին արեւմտաւայելուս մէջ հիւանդազգի համեմատութիւններու հասած լսեն վերաբերմունքը՝ հանդէպ արեւելահայ գրական ու արուեստի մշակներուն, ըլլան ահաճ խնկալէս արժէքաւոր, թէ բոլորովին անարժէք: Յրեւու թաղէս հանելիք եւ իմութիւն լեցուն իր առդերունն առկ, դժուար չէ հաստատել բանաստեղծին լուրջ վրդովումը, երբ մանաւանդ մէկ կողմին շահուրթեան գիծաց, ներկայ է միշտ միւս կողմին այս անգամ միակուսուր մեծամոլութիւնը:

Բայց լսեսութիւնն ու մեծամոլութիւնը լին, որ պիտի միացնեն ազգին գաւազները իրարու: Ձեռնութիւնն ու մեծամոլութիւնը լին, որ պիտի ստեղծեն մէկ հոգեբանութիւն եւ մէկ կամք:

Բացէ՛ք մեր թերթերը, գացէ՛ք մեր հանդէսներուն, մանք Հրատարակչական ասաներէն ներս, եւ ազանով կրկնաք ըլլալ, որ ամէն տեղ պիտի գտնէք, «Դուք՝ ազգանք, մենք՝ միայն մանրուք»:

Ահաւոր պայմաններու տակ հերոսական ճիգ մը կը տանի Սփիւռքի դրողը, հայ գրականութեան վրայ նոր երանգ մը աւելցնելու համար կը նետէ ինքզինք իմացական նոր արկածախնդրութիւններու մէջ, կը տաղանայի, կ'երկնէ՛, բայց մենք, փոխանակ այդ ճիգին, տաղանային հետեւելու՝ զա՛րկ կու տանք մեր հաստատութեան եւ երջանիկ Ժուլութեամբ մը կը շարունակենք հին նուազներ ունկնդրել եւ առանց յաղնետու ճաշակել սահմանին միւս կողմէն մեզի զրկուած Ձերողն ու Սարման, երբեմն միմիւր իսկ Ձերողին ու Սարմային հայրենական բո՛յրն իսկ լուսեցող տարմաները:

Ո՛ւ, լսեսութիւնն ու մեծամոլութիւնը լին, որ պիտի անցնեն հայ գրականութիւնը, բեղմնաւորեն հայ գրողին կոչումը:

Հեղինակին կողմէ բանաստեղծութեան տակ արուած բառարանը բաւ կը համարենք, կարգ մը յատուկ անուններու ինքնութիւնը կուսնելու համար:

Եւ արդ՝ Ձերողն ու Սարման...

ԿԻՍԿԱՏԱՐ ԳԵՂՈՆ ՀՈՍՀՈՍԱԿԱՆ

Վասիլ, երբ եկանք քեզի ընդառաջ,
Մենք «փող զարկինք», մենք թմբուկ ել զարկինք.
Մեր ծափաղընյին ազմուկն ու շառաչ
Արձագանգեցին մեր անգոյ լեռինք.
Ու քեզ լսեցին խուլ-համրերը իսկ
Երբ դուռն աշտուղ լաւ սկսար խօսիլ,
Ու քեզ հասկըցա՞նք «տառակալսոս պապիկէ»...:
Ե՛ւ բարի՛ գալուստ, Գրափոթմիկ Վասիլ:

Զէր տեսած երբեք այդ տեսակ պատիւ
Քերթաղաց-քերթաղ թէ՛ քեանն անգամ,
Զի մենք կը սարքենք մերոնց, տաւաղ,
Փառաւոր քաղաւ... Փա՛ստ՝ Հայկա՛կ, Դուքեա՛ն.
Բայց միշտ կ'աւտե՛նք ձեր Զիրոյն ու Սարմա՛ն
Ու չե՛նք յագեցնար, զրկեցե՛ք, էլի՛,
«Ուսումնարան» ա՛յլ «չի ուսուիր» ըսաւ...:
Ե՛ւ հազա՛ր բարով, մեր հիւր սիրելի:

Այսպէ՛ս — դուք՝ տաղանդ, մենք՝ միայն մամբուլ.
Զերը՝ մայր լեզու, մերը՝ մերք՝ բարբառ.
Մենք՝ վերացական, միշտ *այլեկալ*՝ դուք.
Մենք՝ *ապոլիտիք*, դուք՝ շէկ ուղղափառ.
Դուք մեր քեմերուն բազմած տիրաբար.
Զեր տպաւանակն՝ հարիւրապատիկ.
Կացուքիւնը մեր ծանր է գերք կապար...:
Դու վըր իմ աչքին, անգի՛նք Գրափոթմիկ:

Զ Օ Ն

Քանի մենք այսպէս չտեսնու՛նք ու այսօր
Քանի մենք հոսեա՛նք — գրե՛ղը տանի —
Զե՛րն է միշտ ներկան, ձե՛րն է ազգան...
Է՛հ, քեզ՝ «բարի երբ», Վասիլ Գրափոթմիկ:

Գա՛հրէ, 1963

ՕԴԱՔԱՐ

ԲԱՌԱՐԱՆ

Վասիլ — Եղեցի առաջինն յետին, եւ յետինն՝ առաջին:
Հայկակ — Արփիար Արփիարեանի ծածկանուններէն մէկն:
Զիրոյ — Տեսակ մը ապիտած ձուկ:
Սարմա — Տերեւի լիցք:

ՆՈՐ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

ՆԵՏԷ ԳՐԻՉԻ

- Ոչ մեկում գիշում ըլլէ.
- Խորհէ իմ ար կը գրես, գրէ իմ ար կը խորհիս..
- Եթէ հարուստ ըլլալու աչք ունիս՝ մեռէ՛ գրիչդ.
- Եթէ մարդկային շնկերութեամ կարծիքները վիրաւորելէ կը վախճաս՝ մեռէ՛ գրիչդ.
- Եթէ ամէնում հաճելի ըլլալ չ'միտեղ՝ մեռէ՛ գրիչդ.
- Եթէ երեսուն տարեկանիդ կ'ուզես պատկերներու, Պաշտօնաւարտան ու համագիտութի համբիլ՝ մեռէ՛ գրիչդ:

ՇԱՆՇԼԵՐԻ

ԺԻՓԹԻ

Այդ օրը գործով Ֆամակուսթայի նաւահանգիստը դադարէ էր, և ցանկապատէն ներս մտնելէս հաջը, երբ քարափին ամբողջ տեսարանը պարզուեցաւ առջեւս, վայրկեան մը մոռցայ մաքսատան հետ ունենալիք դործս ու քանի մը քայլ եւս առաջ երթալով սկսայ դիտել, ուղղակի հիացած, հսկայ շողանաւերը, որոնք այնքան անշարժ էին որ իրենց ջրերի վրայ ըլլալը անհաւատալի էր:

Պղտիկուց, գրեթէ միշտ, շողանաւերն ու սառնարանները ինծի համար մասնաւոր հիացմունքի առարկաներ եղած են: Երբ ծովագիւղեայ վայր մը երթայինք, ժամերով կը դիտէի նաւակներն ու շողանաւերը, հետեւելով անոնց ամէն մէկ շարժումին եւ չփախցնելով անոնց վրայէն որեւէ մանրամասնութիւն: Կը մտածէի թէ շողանաւ մը պղտիկ աշխարհ մը ըլլալու է, որ երբ մեր բնական աշխարհին հետ բաղդատութեան դրուէր, անոր վրայ կ'ունենար մէկ մեծ առաւելութիւն — կրնայիր մէկ ծայրէն միւսը քաշել, չափել, քննել ամէն մէկ անկիւնը կամ յարկը. ուրիշ խօսքով, գիտէիր թէ այդ աշխարհը ուր կը սկսի, ուր կը վերջանայ, եւ մանաւանդ կը տեսնէիր: Աւելին. կրնայիր ուղած կողմէ տասնիւ այդ կոկիկ ու պղտիկ աշխարհը եւ կրնայիր շատ երջանիկ ըլլալ:

Իրականութեան մէջ Ֆամակուսթայի նաւահանգիստը խորոխած շողանաւերը բնու հսկայ չէին, այլ շորահանգ հարկ խոնոց պողպատեայ խողովակներէ ուր ալ ըլլային, աչքիս առջեւ անոնք կ'երեւէին որպէս երկաթեայ խողովակաւոր տեսարաններ, զարդարուած հարկաւոր պարաններով, թեւերով, տախտակներով, ժողովով, որ իրենց օդին մէջէն ճօճուող թեւերով ապրանքներ կ'իջեցնէին քարափին վրայ:

Շողանաւերէն մէկը ամէնէն աւելի հաւնեցայ — բեռնատար մը, անունը՝ Ժիփթի: Ամէնէն պղտիկը: Մարմինը՝ սեւ, անկէ վեր հերմակ, կայմերուն դոյնը՝ դեղինի պէս բան մը: Յայտնի էր որ շատոնց ներկուած չէր, որովհետեւ սրճապոյն ժանդը գրեթէ ամէն տեղ կ'երեւէր: Կամրջակներուն վրայ ամէն կողմ անկանոնութիւն եւ խառնակութիւն կար — պարաններ, դոյլեր, դործիքներ, եւ այս բոլորին մէջ, բերանին մէջ—մէկ ծխախոտ՝ ու չափաւոր, կը պտտէին նաւաստիներն ու բեռնակիրները, միայն մէկ հոգի կար աշխատող, ան ալ Փրանսական եռադոյնին ժողով հերմակ ներկելով զբաղած էր — այո, Ժիփթին Փրանսական նաւ մըն էր՝ Մարսիլայէն:

Ամբողջ օրը երբ Ժիփթին հազիւ

քսան քայլ հեռուն գտնուող մաքսատան մէկ սենեակէն միւսը պատկերով դրադած էի, աշխատելով որ ինծի վերաբերող խնդիրը հաստիւլուխ պաշտօնեանեցեան հասկցնեմ: Ու երբ պատուհանէ մը դուրս նայէի կը տեսնէի միշտ Ժիփթին, խաղաղ ու հանդիստ, որ կարծես անտարբերութեամբ կը դիտէր շուրջը, սնտուկ-նիքու վրայ նստած բեռնակիրներու կը-ռիւնկերը, մեքենաներու եռուղիքը: Մը-տածումներս չէի կրնար բաժնել անկէ: Ամէն անգամ որ որեւէ բանի համար ըս-պասուէ պէտք էր, անմիջապէս կ'երթայի եւ քովը կիցած կը դիտէի զայն:

Մտերմացայ Ժիփթին հետ:

Եռուստով մեքենայ մը եկաւ, կանք առաւ Ժիփթին քով եւ համազգեստ հագուած քանի մը տնձեր աճապարան-քով վեր բարձրացան: Քիչ վերջ ուրիշ մեքենայ մը եկաւ, կողովներով բանջա-րեղէն ձգեց աստիճաններուն մօտ եւ հե-ռացաւ: Նաւապետին սենեակէն լաւ հազ-ուած կին մը ելաւ դուրս եւ կամրջակին վրայ կեցող մարդու մը ձեռք ընելով մեկնեցաւ: Կոստեցի որ Ժիփթին մեկ-նումի մամը հասած էր՝ այո՝ արդէն ապրանք իջեցնող մեքենաները շատոնց լուծ էին:

Ուրեմն Ժիփթին մեկնելը պիտի տեսնէի: Ես ալ շուտով պէտք էր հակա-ռակ ուղղութեամբ ճամբայ ելլէի՝ դէ-պի տուն: Իսկ Ժիփթին՝ Թերեւս Պէյ-րուք պիտի երթար, անկէ ալ ուրիշ քա-ղաք մը, անկէ ալ ուրիշ, այսպէս ան-վերջ նաւահանգիստէ նաւահանգիստ: Ինչ լաւ: Սակայն տխրեցայ. ամբողջ օրը Ժիփթիով պրաղած էի եւ մինչեւ վերջ Ժիփթին դիտած: Համոզուած էի, որ նա-ւերն ալ հոգի ունին. պարապ տեղը չէր որ Անգլիացիները տը կուտ շիփ այսինչը կը կռնէն նաւերը: Եւ հիմա Ժիփթին պի-տի մեկնէր եւ ես զայն ճամբու պիտի զնէի:

Բաժանում: Ժիփթին ու ես:

Արդէն Փամակուսթայի «փայլեք»-ը վեր բարձրացած էր որպէսզի նաւահան-գիստի անցքերուն մէջէն ինքը ուղղէ Ժիփթին: Միանելոյդէն մուկը սկսաւ

դուրս դալ: Քարափին մէջ ջուրը փըր-փըրիլ սկսաւ: Նաւատիրները հաստ պա-րանները քակելով վեր քաշեցին: Նստելը, Պերկարարը եռագոյնին ձողին քով գլու-նը ող պարաններու զէզին վրայ տեղա-ւորուելով Ծխամորճը վառեց:

Ժիփթին շարժեցաւ: Դէպի առաջ, յետոյ ետ. դարձեալ առաջ. մինչեւ որ քարափէն հեռացաւ քիչ մը ու վսեմա-լուք կերպով սուր քիթը դէպի Հիւսիս դարձնելով, կամաց կամաց սկսաւ հե-ռանալ: Այն բեռնակիրները, որոնք հա-ւաքուած էին Ժիփթին մեկնելը դիտե-լու, թուրը ցրուեցան վիճելով թէ յա-ջողա՞ւ առտու ո՞ր նաւը դրաւած պիտի ըլլար Ժիփթին տեղը: Մնացի մինակ՝ քարափին վրայ, ձեռքերս վերաբերու-գրպանները, օծիկս վեր դարձուցած, աչքերս դամած Ժիփթին վրայ օր այս վայրկեանին ինձմէ 200 մեթր հեռու էր եւ երթալով կը պատկնար: Բուռն փա-փաք մը քնեցայ ձեռք ընելու, սակայն չըրի:

Նաւահանգիստի շողմակոյկը Ժիփ-թին քով եկաւ, փայլեքը տուաւ եւ մեծ լըջանակ մը տալով, ետ քարափին մօ-տեցաւ... Ժիփթին պաշտօնապէս ճամ-բայ ելած էր: Արագութիւնը աւելցուց եւ շուտով հորիզոնին վրայ պզտիկ նաւ մը դարձաւ: Մէկու մը հեռագիտակը փոխ առնելով դիտեցի Ժիփթին. ասպըն-եակին վրայ զծուած խաչին ճիշդ ալիք-ներուն վրայ օրորուելով կը յառաջա-նար...

Նոյն գիշերը իմ քաղաքս վերադար-ձայ եւ մոռցայ Ժիփթին: Քանի մը շա-րաթ եւս անցաւ եւ տակաւին մոռցած էի զայն: Յաջորդ անգամ միայն, երբ ե-կեղեցի դացած էի, յիշեցի Ժիփթին, ու սարկաւազին մուտոցին մէջէն յանկարծ բառերը իմաստ առին.

«Յաղաքս ճանապարհորդաց եւ նա-ւորդաց խաղաղութեամբ հասանել ի նա-ւահանգիստն բարուքնան, զՏէր աղաչես-ցուք»:

ԱՐԹՕ ԴԱԻԻԹԵԱՆ

26 Նոյեմբեր 1963

Նիկոսիա

ԱՊՏԱԿԸ

Թերթի մը երկրորդ էջին մէջ գրեւորուած էր .

«Քաղաքին ծանօթ հայ գովէճի մը մէջ մրցանակի արժանացող եւ ծափահարուող հայ երիտասարդ մը, որ ժամանակին տնօրէն է եղած վարժարանի մը մէջ, իր Սոփոմոսի վկայականը ստացած օրը, 22 Յունիս 1963, հանդէսէն դուրս ելլելու պահուն» ստացած է նաեւ շառաչուն ապտակ մը իր լքած սիրուէն» :

Գրուածքը հետաքրքրած էր զիս, կարդացածս մտքս չէր հեռացած . մտաքով փորձած էի պատկերացնել ապտակուող երիտասարդը .— լայն երես մը ունեցած պէտք էր ըլլար, քանի որ առանց լայն եւ տափակ երեսի ապտակը շառաչուն չի դառնար, մանաւանդ երբ զարնողը ազնիւ մըն է :

Գիշերը, կարդացածս կամաց կամաց կը խմորուէր, իսկ առտու ամբողջ խմորը թթմորուած էր, ուսած ու ապտառու սակայն ի՞նչ ըսեմ, ուզէի կամ ոչ, առտու կանուխ գործի պիտի երթայի, ու պէտք էր սպասէի մինչեւ իրիկուն : Բայց մինչեւ իրիկուն ալ ի՞նչ վիճակի կը հասնէր խմորը չեմ գիտեր :

Որոշած էի դրել սակայն, ամէն գրնով գրել, ինչ որ ալ ըլլար գրութիւնս :

Ո՞վ է այդ շառաչուն ապտակ ուսող երիտասարդը, չեմ գիտեր, բայց, կ'երեւայ յաղթանդամ մէկն էր, լայն երեսներով, պեղազէմ ու անպատճառ ակնոցներ պէտք է ունենայ աչքերուն, իսկ, պզտիկ, վառվռուն, համոզող աչքերն ալ հմայք պէտք է սիրած ըլլան շուրջի աղջիկներուն :

Այլեւս զգոյշ պէտք է ըլլայ այդ ապտակուող երիտասարդը, ուրիշ Սոփոմոսի վկայական պէտք է տանէ...

✱

Թերթի ժպիտ մը ու խորը թափանցող նայուածքներ բաւական եղած են օրիորդ Նոթերը ձեռքէ հանելու :

Օրիորդ Նոթերը, ինքն ալ Սոփոմոսի վկայական առած էր, սակայն չէր կրցած ուսումը շարունակել, կեանքի հրատապ հարցերը ստիպած էին, որ ուսուցչուհի ըլլայ : Տարիները աւելի հեռացուցին զինք ուսում առնելու դադարէն, սկիզբները յոյս ունէր շարունակելու, դպրոցական ամսականներէն դուրսացած դրամով, բայց կարիքը ստիպած էր զինք, որ տարիներով մնայ ուսուցչական ասպարէզին մէջ :

Տարուեցաւ իր աշխատանքով, սիրեց դպրոցը, աշակերտները, այս ապարէզն ալ լաւ էր, տարբեր աշխարհ մը : Նուիրուեցաւ այդ աշխատանքին հոգիին ամբողջ ուժովը :

Իր ուսուցչութեան վեցերորդ տարին նոր տնօրէն մը եկած էր այդ դպրոցին մէջ :

Քառասունի մօտ երիտասարդ մըն էր, ամուրի, գեղազէմ :

Առաջին օրէն կարգ-կանոն մշտացուց դպրոցին ներս, նոր օրէնքներ դրաւ եւ առաջին առիթով յայտարարեց օրէնքին ամէն բանէ վեր ըլլալը : Օրէնք : Ու օրէնքը իջաւ ամէն բանի վերայ որ կը դառնուէր դպրոցին մէջ, նոր զոյն ու կերպարանք ստացաւ դպրոցը :

Շատ մը ծնողքներ ապագայ մեծ առաջնորդ մը տեսան իր մէջ, ուրախացան : Փայլեցաւ դպրոցը : Դարդ մը ուսուցչուհիներ ալ իր շուրջը սկսան թափառիլ, անոր մէջ տեսնելով ապագայ ամէն յարմարութիւններով օժտուած աւուակներ մը :

Տնօրէնին շարժումները, առնական

կեցութեամբ զիւր կու գալին զինք շրջապատող օրիորդներուն, իսկ տնօրէնն ալ, արդէն ամուսին, առաջինն մէկ օրէն տնոնց մէջէն փնտռած էր իրեն յարմարը, գեղեցիկը, հասակաւորը, ուսեալը: Կը ծանօթանար հետերնին, կը հետաքրքրուէր անոնց վիճակով:

Օրիորդ Եսթերը Սոփոմոս ունէր: Սոփոմոս: Այս մէկը շատ յարմար է, կ'ընէր մաքէն, տարիքով ալ յարմար էին: Մինչեւ իրիկուն մտածեց այդ ուղղութեամբ, ուսուցչարանին մէջ երթեւեկելով: Գաղտնի առիթներով կը նայէր, կը չափափէր օրիորդ Եսթերը, անոր մարմնին լեցունութիւնը, մազերուն գանգուրները, կապոյտ աչքերը, լուրջ դեմագիծը, տնօրէնին նայուածքները իր վրան դաժուած կը մնային, կամաց կամաց սէր մը կը ծլարձակուէր տնօրէնին հոգիին մէջ, որ կամքէ տնկախ պատճառներով գէշ համեմատութիւններու պիտի հասնէր:

Առաջին տարին սակայն բան չկրցաւ ըսել, լուս էր, մտածկոտ, յաճախ գրեթէ կը մոռնար, հայեացքը կը յառէր պատուհանէն դուրս, կը դիտէր աշակերտները, անոնց վազվզելը, հոգիին կը ծանրանար, կը խորհէր որ սրտի տկարութիւն ունի, կ'ուզէր առանձին ըլլալ ու դիմացը ունենալ միայն օրիորդ Եսթերը ու գիտել զայն ժամերով, չէր ուզեր որ մէկը զինք խանգարէր:

Օր մը, անտեղի կերպով, ծերուկ ուսուցչի մը գլխուն դժաբաշով զարկաւ որ մինչեւ այսօր այդ հարուածը ծերուկ ուսուցչին համար հանելուկ մնաց: Տարուան վերջաւորութեան, երբ հոգարարները զինք ժողովի կանչեցին իր ուսուցիչներուն մասին ունեցած կարծիքները իմանալու՝ առաջին կարգին օրիորդ Եսթերը զովեց մի քանի անգամ լորձուքները կլլելով, անոր աշխատասիրութիւնը, կարգապահ ըլլալը, ու յանձնարարեց օրիորդ Եսթերը բարձրացնել աւագ ուսուցչուհիի աստիճանին:

Յաջորդ տարին, օրիորդ Եսթեր աւագ ուսուցչուհի էր, ան՝ տնօրէնին կողմէն՝ մեծ ձեռնարկներ պիտի կատարէր:

— Միայն մենք երկուքս կը բուենք այս դպրոցը կանգուն պահելու, ըսաւ տնօրէնը օրիորդ Եսթերին: Շիկնեցաւ օրիորդը, մանաւանդ տնօրէնին այն խօսքին վրայ որ ըսած էր:

— Դուն միաբիդ կը խառնես նաեւ գեղեցկութիւնդ ու հմայքդ:

Օրիորդ Եսթերը զինաթափուած էր այդ խօսքերէն. չէր ուզեր բաժնուիլ անկէ, կ'ուզէր վայելել տնօրէնին նայուածքները, կ'ուզէր անորը ըլլալ:

Իրիկունները, յաճախ, տնօրէն եւ աւագ ուսուցչուհի, քով քովի նստած կ'ըլլային ուսուցչարանին մէջ գործերը կարգի գնելու: Դպրոցը ամայացած կ'ըլլար, անտես մայրիկն ալ վերջին դասարանը աւելցն շակելէն յետոյ, արիւր ժէշին քսելով դուրս կ'ելլէր, գողունի նայուածք մը նետելով պատուհանէն ներս:

Զէ՛, անոնք լուրջ լուրջ տարուած էին իրենց դպրոցական աշխատանքէն, մնաց որ երկուքն ալ լուրջ դաստիարակութեամբ մեծցած տղայ ու աղջիկ էին, բան չկար կասկածելիք:

— Դիտե՛ս ով առաջարկեց որ աւագ ուսուցիչ ըլլաս, — ըսաւ իրիկուն մը տնօրէնը օրիորդ Եսթերին, երբ բոլորովին առանձին էին:

— Ո՛վ, հետաքրքրուեցաւ աղջիկը:

— Ե՛ս, ըսաւ տնօրէնը ու բերնին ծալքերը լորձունքոտեցաւ:

— Ծատ չնորհակալ եմ, պատասխանեց օրիորդ Եսթերը նայուածք մը նետելով տղուն աչքերուն ու աւելի շիկնեցաւ, գլուխը կախեց:

— Միայն չնորհակալութիւն:

— Ուրիշ ի՞նչ կ'ուզէիր, — խօսեցաւ աղջիկը հեւալով:

— «Ուրիշ», ուրիշ ի՞նչ կ'ուզէիք, խօսեցաւ տնօրէնը ինքնիրեն. սկսաւ երթեւեկել սենսակին մէջ ձեռքը սրտին վրայ: «Ուրիշ ի՞նչ» կրկնելով, կը շրջէր սենսակին մէջ: Հոգին ծանր էր, Կայնեցաւ աղջկան առջեւ ու բռնեց ձեռքերը:

— Քեզ կ'ուզեմ ըսաւ, միայն քեզ:

Կը գողար աղջիկը, գլուխը գետնէն չէր վերցնէր:

— Ինչո՞ւ կ'ամչնաս, հարցուց տնօ-

բէնը նստեցով օրերորդին քով. սեղմուեցաւ անոր, ձեռքը դրաւ գլխուն, շոյից մազերը, յետոյ սփռ իջեցուց աղջկան գլուխն ի վար, մատները կամաց կամաց սահեցան իջան վար ծոծրակը: Դող մը կը զզար աղջիկը, անուշ դող մը մարմնին վրայ. կեանքին մէջ առաջին անգամ ըլլալով տղայ մը կը գոչուէր զինք. վանգակին մէջ բռնուած վախէն դողացող թռչունի պէս կը դողար, յետոյ անօրէնը ձեռքը իջեցուց դէպի կոնակը, սահեցուց թռչունի մէջէն աւ հասաւ կուրծքի բլուրին: Ստինքները քանտարկուեցան անօրէնին ասիւնուն մէջ. ոչ մէկ դիմադրութիւն կու տար օրերորդը. կարծես կ'աղչէր որ զինք գրկէ: Տնօրէնը գիտցաւ տատկաւ, առաւ աղջիկը իր թեւերուն մէջ, քաշեց գիրկը:

— Գնդ, քեզ շատ սիրած եմ ըսաւ անօրէնը:

Անոնք այդ գիրքով կեցան երկար, մինչեւ որ մուծը պատեց ամէն կողմ:

Ծնցուեցաւ աղջիկը. մայրը կրնար զինք սպասել. մտահոգուելու պարագային կրնար դալ մինչեւ դպրոց: Ելաւ ոտքի. գուրդը շատ մուկ էր. տնօրէնը առաջնորդեց զինք իր տունը: Ճամբան բան չէին խօսեր. լուռ բաժնուեցան իրարմէ:

Յաջորդ օրերուն անոնք աւելի մօտ կը գլային իրարու, պաշտօնականութիւնը վերցուած էր, ալ օրերորդ կամ պարօն չէին ըսեր, կը կանչէին միայն տնայնեքով:

Ամէն իրիկուն իր անապ ուսուցչուհի եւ տնօրէն, անոնք հոն կ'ըլլային, գլուխին հակած դրսեւորանին. յաճախ տնօրէնը մտքէն հայհոյանքներ կը տեղացնէր անոնի մայրիկի հասցէին, որ չես գիտեր ի՞նչ պատճառով տակաւին կը անտնար դասարանէ դասարան:

Ամէն ուշանալուն, ծերունի մայրը կը հարցնէր պատճառը, իսկ օրերորդ Եսթեր շատ զբաղած ըլլալը կը պատմէր, ու հազիւ տուն հասած, յղնութիւն պատրուակելով կ'երկնար մահճակալին վրայ, ապրուած պահերը որոճալու, ու մայրը միշտ կը զանգատէր դրացիներուն

որ գպրոցական աշխատանքը շատ կը յոգնեցնէ աղջիկը:

Օր մը օրերորդ Եսթեր մօրը ըսաւ որ տնօրէնը մեր տունը պիտի գայ. մայրը պատրաստութիւններ տեսաւ, մաքրեց շուկեց տունը, իրիկունը եկած էր տնօրէնը. փայլուն տղայ մըն էր. մայրը օղտօք եղած յարգանքը չզրացաւ:

— Աղջիկս, ըսաւ կինը, միշտ ձեզ կը գովէ. ձեզ բռնէն քնաւ չի ձգեր, կը գովէ՛, կը գովէ՛:

— Այ՛, այդքան ալ գովութիւք մէկը չէ՛ք, մայրիկ, ըսաւ տղան:

— Այդ ձեր աղնութիւնն է պատահականեց կինը, դուք շատ աղնիւ էք, բարի, մաքուր:

Ու մտքէն անցուց, ի՞նչ ըսաւ կ'ըլլար եթէ աղջկանս ձեռքը խնդրէր, գեղադէմ երկտասարդ մըն էր. վայելուչ, տնօրէն, ամէն յարմարութիւն ունէր իր աղջկան փեսայ ըլլալու:

Աղօթեց Աստուծոյ, ի՞նչ կ'ըլլայ տանակ գեղեցիկ երկտասարդ մը աղջկանս ձեռքը խնդրէ:

Առանձին կին մըն էր. ամուսինը շատոնց մեռած. տղայ զաւակ չունէր. իր ապրուստը միայն օրերորդ Եսթերին քերած ամսականն էր, աղքատ էին, ամուսինն մնացած պարտքերը կաթիլ կաթիլ կու տար պարտատէրերուն. օ՛, ի՞նչ կ'ըլլար եթէ այդ պայմաններուն մէջ, այդ տեսակ տղայ մը իր աղջկան ձեռքը խնդրէր, փեսան ըլլար ու մէջքը քիչ մը շտկուէր:

— Աղջիկս, դնա՛, մարդոց մէջ մը տիր. ես այդ ծերերուն պէս չեմ որ տըղոց հետ պտըտիլը ամօթ սեպեմ. դնա՛, ճաթէ մէկը, այսօր բոլոր աղջիկները իրենք տղայ կը դռնեն:

Յաջորդ տարին անոնք դարձեալ տընօրէն ու անապ ուսուցչուհի էին. աղջիկը ուղղակի կախարդուած էր տնօրէնէն, կ'ուզէր ամէն կերպով գովութիւլ, շոյուիլ, ու տղան ալ կը գովէր զինք, կը շոյէր:

Անոնք յաճախ միասին կը պտըտէին, դպրոցական աշխատանքէն յետոյ կ'ընթրէին ճաշարաններու մէջ ու շատ ուշ տուն կը վերադառնային:

— Մտժա, այս իրիկուն լեճը կայ, պիտի տալանանք, կ'ըսէր աղջիկը, ու մայրը միտմտօրէն կը հաւատար ու կ'ըսէր որ ուշադրութիւն ըրէ պազ շառնես:

Այլեւս այս էր պտտմութիւնը. շաբաթը գրեթէ երկու անգամ աղջիկը լեճըի կ'երթար տնօրէնին հետ:

— Մամա, դիտե՛ա, այս իրիկուն լեճը կայ, Ամերիկացի փրոֆէսէօր մը պիտի խօսի, տնօրէնը ըսաւ որ անպատճառ պէտք է դաս:

Ու կ'երթար օրինոր Եսթերը. տնօրէնը ապաստած կ'ըլլար իրեն ու միասին թեւանցուկ կ'այցելէին ճաշարան մը: Իսկ պիշերը վերադարձին օրինոր Եսթերը մօրը կը պատմէր փրոֆէսէօրին ըսածներուն մասին, կը դռվէր անոր ամէն մէկ խօսքը ու կ'աւելցնէր:

— Ի՞նչ լաւ կ'ըլլար եթէ դուն ալ երիտասարդ ըլլայիր ու ասանկ լեճընեանու երթայիր:

— Օ՛, կ'ըսէր մայրը, ի՞նչ պիտի ընեմ ես լեճընը, ու յաճախ ինք կը հարցրէ աղջկան որ այսօր լեճընը կա՞յ:

— Ձէ՛, մամա, այսօր չկայ բայց վաղը կայ. անպատճառ պէտք է երթամ:

Իրիկուն մը անոնք դարձեալ սովորական լեճըններէն մէկուն դասած էին երբ հիւրեր եկան իրենց տունը ու մայրը անոնց բացատրեց լեճընի երթալին ու երկու ժամէն վերադառնալին ապահովուց: Սակայն անցած էր չորս ժամ ու տակաւին օրինոր Եսթեր լեճընէն չէր վերադարձած: Հիւրերը իրարու ետքն կը նայէին, այդչափ երկար լեճընը չ'ըլլար:

Անոնք յատկապէս օրինոր Եսթերին համար եկած էին, ասեալ մը աղջիկ տեսէր, բայց քիթերնին լաւ հոտ չտուաւ, մտահոգուեցան. ի՞նչ տեսալ լեճընի մասին էր խօսքը. երիտասարդ աղջիկ մը այսքան ատեն դուրսերը ի՞նչ պործ ունէր, մինչեւ հիմա ո՛չ լեճընը կը մնար ոչ ալ որեւէ մէկ բան:

Իրիկուն մըն ալ ուսուցչուհի մը եկած էր փնտռելու օրինոր Եսթերը եւ մայրը անոր ալ ըսած էր լեճընի երթալը:

— Ի՞նչ լեճըն, ըսած էր օրինորը զարմացած ու մայրը անոր ալ բացատրած էր լեճընի հրաւիրուած ու դացած ըլլալը:

Ու լեճընները կը կրկնուէին. շատ հետաքրքրական ըլլալուն համար, օր ըստ օրէ տեղի ուշ կը վերջանային:

— Աղջիկս դեռ որքա՞ն լեճըն կայ, մտահոգուած կը հարցնէ մայրը. դեռ չճանձրացա՞ր այդ լեճըններէն:

— Բայց մամա, գիտե՛ա, ինչ լաւ է լեճընը, որքա՞ն կ'օգտուիմ, որքա՞ն:

Անոր տնօրէնին հետ լեճընի երթալը կամաց կամաց ժողովուրդին բերանը ինկած էր, զօսանքի մը պահուն երբ տնօրէնը կայնած էր օրինոր Եսթերին հետ բակին մէջ, վեցերորդ դասարանի աշակերտներէն մէկը անոնց քովէն անցնելու ատեն ըսաւ ընկերոջը:

— Այս իրիկուն ժամը ութին, Ալիսին հետ, Թաուշ լեճընի պիտի երթամ:

Տնօրէնը ուղեց բռնել տղան, կոխկրտեկ, ստակեցնել, բայց զսպեց ինքզինքը: Դող մը անցաւ օրինոր Եսթերին մարմնէն:

Ատեն մը դադրեցուցին լեճընի երթալը բայց անհամբեր էին դարձեալ երթալու լեճըններուն, որմէ այնքա՞ն կ'օգտուէին:

Սէրը ալ մէկ արգելք կը ճաննար, մանաւանդ քաններորդ դար էր ու ամէն ինչ ներքի կընար ըլլալ: Իրիկուն մըն ալ անոնք դարձեալ լեճընի գացին քաղաքի պանդոկներէն մէկուն մէջ ու անոնք իրենց սէրերը լրումին հասցուցին, կեանքին գեղեցկագոյն պահը ապրելով:

Գին դիշերը շոտոնք անցած էր երբ տուն վերադարձան:

Մայրը անքուն կը սպասէր աղջկան վերադարձին: Այլեւս պիտի արգիլէր. այս ի՞նչ լեճըններ էին. մեղա՞յ, մեղա՞յ:

— Աղջիկս, ինչո՞ւ ուշացար, այսքան երկայն լեճըն կ'ըլլայ: Աչքս ետեւ մընաց, ըսաւ մայրը մտահոգուած:

— Բայց ի՞նչ լաւ դասախօսութիւն էր մայրի՞կ, ըսաւ այդպէս օրինորը Եսթերին:

թերը ու մտաւ անկողին. բայց չկրցաւ քնանալ, սիրտը ցաւ մը կը կրծէր: Հարցման նշան մը չառ հետուէն պզտիկ կէտի պէս կը յայտնուէր, կը մօտենար իրեն, կը մօտենար աչքերուն մէջ մտնելու չափ:

Յաջորդ օրերուն, օրերդ նսթեր ի դուր կը սպասէր որ տնօրէնը գիշերային ժամադրութիւններու մասին խօսի իրեն, սակայն տնօրէնը այդ ուղղութեամբ խօսք չէր ընել իրեն. նոյնիսկ չտեսնել կը ձեւացնէր:

Ինչո՞ւ այս յանկարծական փոփոխութիւնը: Կը մտաբերէր իրենց հանգիւտումները, խօսակցութիւնները, կը խորհէր, արդեօք սխալ մը զործուած էր, վերաւորական խօսք մը ըսած էր տնօրէնին. ո՛չ, անտեղի խօսք մը չէր խօսած, բայց ինչո՞ւ տնօրէնը առաջուայ պէս չէր վարուել հետը, կը մտածէր ու ելք մը չէր կրնար գտնել:

Քանի մը անգամներ ուղած էր առանձին պահու մը հանդիպել տնօրէնին, պատճառը հասկնալ այդ անտարբերութեան, բայց տնօրէնը միշտ կը պատըրուակէր դրադած ըլլալը, ու կը նամբէր չէր օրիորդը:

Այլեւս որոշ էր, տնօրէնը զինք չէր սիրեր, նոյնիսկ իր դէմքը տեսնել չէր ուզեր, լքուած էր իր բախտին:

— Աւելի լաւ կ'ըլլայ որ ալ զիս չյիշես, ըսաւ օր մը տնօրէնը օրիորդ նսթերին:

Բայց ինչպէ՞ս մոռնալ, հապա՞ս այն խօսքերը, սէրերը. ուրեմն խաբուած սիրուհի մըն էր պարզապէս: Գլորուած էր անդունդն ի վար. ոեւէ մէկուն երեսը նայելու յանդիմութիւնը չունէր. տնօրէնը յազեցած էր իր մարմնէն ու պէտք չունէր այլեւս իրեն: Բոլոր սէրերը, լէճ-չընները, գրկախառնումները պարապի դացած էին:

Գէշ գրոյցներ սկսան շրջան ընել ա-

նոնց յարաբերութիւններուն շուրջ: Ժողովուրդը բերնի ծածոց դարձուցած էր ցիրենք. ազդիկը ամօթէն չէր կրնար առնէն դուրս ելլել, խաբուած ըլլալը կուլար ամէն օր:

Իսկ տղան անտարբեր շրջան ընող գրոյցներուն, դացած էր դպրոց Սոփոմոսի վկայական տունելու, որպէսզի ապագային աւելի լաւ տնօրէնութիւն ընէ: Մոռցած էր օրիորդ նսթերը. վկայական տունելու աշխատանքին լծուած էր:

Սակայն օրիորդ նսթերը զինք չէր մոռցած:

Ու այդ օրը, Յունիսի քսաներկուքի օրը, տղան վկայական պիտի առնէր. երջանիկ էր, պիտի պարգևատրուէր ալ:

Առաւ վկայականը. դուրսը տռալին առիթով հաստատութեան տնօրէնը Թօթուեց տղուն ձեռքը, աւելի բարձր վկայականներ մաղթելով, անոր հետեւեցաւ ժողովուրդը. ամէնքն ալ կը շնորհատրէին զինք ու տղան թութակարար, առաջ արագ շնորհակալ եմ կ'ըսէր ամէնուն: Բայց մէկ անգամ ալ ժամանակ չունեցաւ շնորհակալ եմ ըսելու, քանի որ շառաչուն ապտակ մը անակնկալօրէն իջած էր անոր երեսին ու ակնոցը մէկ կողմ թոցուցած:

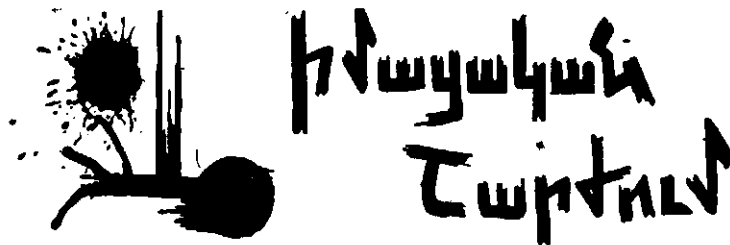
Այսպիսով տղան Սոփոմոսի վկայականին հետ, տկար ու խաբուած աղջկայ մը շառաչուն ապտակն ալ կը ստանար իրր վկայական իրենց սիրային յարաբերութիւններու աւարտումին:

Ի՞նչ ապտակ էր ան, ո՞վ էր վարձողը, որո՞ւ կը դարնէր. ժողովուրդը հետաքրքիր էր, կ'ուզէր գիտնալ թէ ինչո՞ւ դարձուեցաւ այդ ապտակը այնքան յաջող դասընթացքէ մը յետոյ:

Հանդիսականներէն կին մը ըսաւ շուրջիններուն.

— Վաղը մեր տունը եկէք ու ձեզի շատ հետաքրքրական բաներ պատմեմ:

Ն. ՎԻՐԱՊԵԱՆ

ԳՐԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

Ստորև կը երևառակենք ԲԱՊԻՆ-ի խմբագրութեան տնօրէններէն՝ Վ. Օտականի մէկ յօդաւոր գրական հարցեր զօտափող:

Յօդաւորի մէջ աւծարծուած Վ. Օտականի մըքեր իր սեփական կարծիքներն են մեր գրականութեան մասին:

Այս գրութեան կարգ մը կէտերուն ախի տնօրէն-գաւնայ Պ. Սնտական մեր յարգող բխւալ:

Արեւմտահայ գրականութեան անկումի մէջ է, 25 տարիէ ի վեր:

Եւ թող ոչ ոք վերագրէ այդ զարտաքին պայմաններուն, ոչ իսկ ներքին պայմաններուն: Միակ պատասխանատունները՝ այդ գրականութեան արժէք ու կեանք տուողներն են — 50-ի շափ մտքի ու արուեստի մշակները: Գրականութիւնը գրողին գործն է, մտաւորականին կալուածն է ու սխալ է հայրենի հողի պակասը, ժողովուրդին անտարբերութիւնը ու կեանքի կիրքը առաջ քշել որպէս ինքնարդարացում: Կրթական մակարդակ, բնակարանի բարոյական, արուեստի ճաշակ եւայլն, կրնան ազդուել միջավայրէն: Գրականութիւնը, սակայն, կը թուի բոլորովին անկախ ըլլալ մարդոց խնդրէն ու լացէն, մանաւանդ գրողին անմեական ճակատագրէն: Ըսել թէ հանրութեան քաջալերանքէն կախում ունի գրական կեանքի ու գրողի ծաղկում:

Մը՝ կը նշանակէ չհասկնալ գրական երկի էութիւնը: Կը նշանակէ գրականութիւնը ստորագրակէ հանրային ճաշակին, այսինքն զայն վերածել գործիքի: Անկախութեան գրականութիւնը իր կարճ կեանքը ապրեցաւ մինչեւ վերջին պատերազմը ու անցաւ զնաց: Մենք՝ վերջին դարուն ուրիշ բան չենք ըրած, գործածելով գրականութիւնը որպէս ազգապահպանման միջոց ու անոր մէջ զնահատելով գլխաւորաբար ազգային ու սոցիալական միջոցը: Արդիւնքը մէջտեղն է:

Մեր գրականութիւնը պէտք է իր անկախութիւնը ձեռք ձգէ: Ծառեր չոյն իսկ կրնան կասկածիլ, թէ կա՞յ Հայ Արդի Գրականութիւն մը: Կա՞յ անուշտ, սովայն, ճիշդ այդ անկախ նկարագրի պակասն է, որ մեր ազգային կեանքի շփոթ ու սպառող կիրքերու մշուշին մէջ կորսնցնել տուեր է անոր գոյութեան փաստն իսկ: Պէտք չէ ձգել, որ հանրա-

թիւնը ու գրողը իջարու այնքան պէտք ունենան, որ իրարու վրայ պայմաններ գնելու ու պահանջներ ունենալու կացութեան մէջ գտնուին Յովնանի: Նրա բաւեր որ դրոժ մը հայերէն գրուի, որպէսզի մաս կազմէ Հայ պատկանութեան: Յետոյ, հիմնականը այնքան ալ դրականութեան Հայ ըլլալը չէ՝ որքան դրականութիւն ըլլալը: Ժամանակին Փարիզի գրողները շատ լաւ հասկցեր էին այս իրողութիւնը(1): Եթէ վաղը Հայ միտքը դադրէր ստեղծելէ (ինչ որ արդէն այս կէտորունէն սկսած է հաւանարար, բայց մենք դեռ չենք անդրադարձած)՝ ո՞վ է այն անձը որուն քունը պիտի փոխէր: Որո՞ւն հոգը՝ մարդիկ ամէն բանէ առաջ անտէր որբեր են, որոնք զուրգուն անքի ծարաւէն պիտի մեռնին առտուն կանուխ, դեռ նախանայ չըբաժնա Որո՞ւն հոգը, թէ 50 հոգի ի՞նչ կը մտածեն իրենք իրենց ու աշխարհի մասին: Ո՞ր գրողը Հանրութեան հալածանքին ու անտարբերութեան աւելի չի պարտիր, քան անոր քաջաշնորհներն: Ու մասնաւորապէս, ո՞վ այնքան միամիտ է, որ կարծէ թէ Հայութիւնը Հայրենիք դառնալով, մարդէակիին ու մասնաւորաբար դրողին հիմնական տագնապները կը լուծուին: Գրականութիւն մը դայն ստեղծողներէն ու վայելողներէն զատ՝ որո՞ւ համար կենսական արժէք կը ներկայացնէ:

Հայ դրականութիւնը, այսինքն Հայ գրողը պարտաւորուել է ինքզինքը Հայ ժողովուրդին ախորժակը դրահանելու, անոր կեանքը պատկերելու կամ անոր

նախատաքիլը ձեւաւորելու հերոսական պարտաւորութենէն կուրիչ հարց՝ թէ վերջին երկու պարտաւորութիւնները զրուի հանելու կարող գրող ալ չկայ մեր մէջ: Այսպէս միջազգային կրկէսի առիւծները մեզ կը բղկանն: Պէտք է գիտակցինք, թէ այսօր ոչ 1913 է, ոչ ալ 1930: Առհնը եկած է որոշելու՝ կա՞մ Հայ ժողովուրդը կա՞մ Հայ դրականութիւնը: Այս երկու արժէքները կրնան զիրար լրացնել, լաւաւոյն պարագային. բայց մենք ոչ այդ ժողովուրդն ենք, ոչ ալ այդ գրողները: Գոնէ մէկը փրկուի, որովհետեւ այս երկուքը անկարող են զիրար փրկել:

Այսինքն՝ զրեւ ոչ թէ ժողովուրդին համար, այլ Հայ դրականութեան համար: Հայ մշակոյթը ինքնաբաւ, հիմնաւոր իրողութիւն մըն է ու եթէ մեր ներկայ կեանքը, իր տեղին մշակոյթով, արժէք մը կը ներկայացնէ, ուրեմն եւ նոյնպէս արժէք մըն է մշակոյթը առանց իր ժողովրդական յիշարանին: Այնպէս որ, ձգելով գրողները իրենց նախատաքին, կը մեանք մենք, Հանրութիւն, մենք մեր ծարաւներով ու ճակատադրով: Այս խղումը անխուսափելի չ'ըլլար, եթէ ունենանք մասնաւորական ընտրանի մը, որ կամրջէ խրամը, եթէ մասնաւոր ունենանք մէկ հատ այն հաղթողիւր անձէն, որ քննադատ կը կոչուի:

Գաղանիք չէ, որ ո՛չ միայն քննադատ չունինք այսօր, այլ շատ ալ յատկապէս չունինք, թէ ի՞նչ է քննադատութիւնը: Պատճառները հինէն կուսան, Թրքահայոց փառքի օրերէն:

Թրքահայոց մէջ, դրական քննադատութեան առաջին նշաններուն կը հանդիպինք Ստեփան Ոսկանի Արեւմտահայ մէջ (Փարիզ, 1859) Արտիկանի առթիւ իր ըրած շահեկան ճառնախոսքներուն մէջ: Վաթնուական թուականներուն Արմենակ Հայկունիի յօդուածները Միգուի, Մուսայի Մանուգի մէջ, նուազ շահեկան՝ բայց այլապէս հետաքրքրաւոր սկիզբը Մալխի մէջ Մէթեանի ու Չերաքի յօդուածները լեզուական մաս-

(1) «Ազգայինը ու Միջազգայինը Գրականութեան մէջ յօդուածով (Մեք, 1929, քիւ 2) Ն. Սարափեան կը գրէր: «Կը տնդեմ քէ ալ միայն օտար միւրեր տալով, այլ մայրիկ օտար լեզուներով իսկ տղայայտուելով՝ մեմէ պիտի մնային խորով հայ ու ազգայնական, ինչպէս Հնդկներն ու Հրեաները: Փնտռածո՝ ճիշդ միջազգայնացում է: ...Մեր քրքանայ գրականութիւնը քննադատութեան բաժան է օտար քննադատութեան: Մեմէ պիտի է տնդեմ այդ նախապայտը միմյան ծայրը: ... չնամայով միշտ ետաւոր յայտը... նրբամիտ»:

Հոգութեան ու գրական ճաշակի սահմաններէն դուրս չեն ելլեր: Տասնամեակի վերջերն է, որ նոյն Մասիսի մէջ, Հրապարակ կ'իջնէ Եղիա Տէմիրճիպաշեան, սակայն, 1883-էն անդին, Գրական եւ Իմաստասիրական Շարժում, Երկրագոյն պարբերականներու էջերուն է, որ լայնք ու թափ կը ստանայ իր մտածումը: Այսօր կը ներդնէ մեղուշու անոր քիչ մը զիւրիչն ու անդուսպ խանդավառութիւններէն ու նոյնքան հապճեպ դատումներէն, սակայն ան առաջին թրջահայ մշտադարձան է, որ զեղազիտական տեսակէտ մը, կեդրոնական զգայնութիւն մը ունի, երբ կը դասէ մարդիկն ու գիրքերը: Ս. այդ, սկզբունքի մը գոյութիւնը՝ առանցքն է որեւէ քննադատութեան: Բայց Եղիա քննադատ չէր, ոչ ալ Ռ. Պէրպէրեան (Մարդիկ եւ Իրք, Երկրագոյն, 1884) ու մինչեւ Արտաշէն Թորոթիւնեան ու Սահմանադրութիւն քաշկրտուող տարիներուն եւ ոչ մէկ «Գրական Տարին» կամ Գրախօսական ստորագրող գրագէտները — Ա. Արփիարեան (Մասիս շաբ., Արեւիկ) Լ. Բաշալեան (Մասիս շաբ. 1885) Խ. Քէչիշեան (Ար. Մամուլ, 1900) Մ. Շատառնճեան (Մասիս շաբ. 1900) Ա. Անտոնեան (Մարդիկ, 1904), Վ. Թէքէեան (Երկրակ, 1905) եւ այլն: Հ. Թէն ու Սէնթ-Պէտլ պաշտոնային մարդիկը դեռ շատ ալ լաւ չէին գիտեր քննադատութեան ու գրական պատմութեան տարբերութիւնը(2):

Արտ. Յարութիւնեանով կը սկսի մեր արդի քննադատական գրականութիւնը: Եղիա ու Պէրպէրեան «գեղապաշտ» էին, վար ի վերոյ ու գոնէ չափանիշ ունէին:

Բայց միւսները այդ ալ չունէին ու գրականութեան, Հայրենասիրութեան ու լրբարարութեան սահմաններուն մէջ թափանցան, երջանիկ ու միամիտ: Կը թուէր թէ այդ մարդիկը երկու նպատակ ունէին — ծառայել Հայ ժողովուրդին ու իրենց անձին: Ո՞վ գրականութեան կամ արուեստին ծառայելու մասին գաղափար ունէր: Հետեւանք այն եղած է, որ ամէն մարդ ամէն սեռ փորձած է, շատ յաճախ միջակ մնալու պայմանով: Մարդիկը զայցած են ու մնացած են փորձերը ու նաեւ այն անկործանելի ասանդոսթիւնը, թէ գրական երկին արժեւորում մը հասարական ու զգացական ախորժակներու գոհացման ենթակայ պէտք է մընայ: Մինչեւ Յարութիւնեան, այս ըմբռնումը արդէն մտայնութիւն դարձած էր ու եղած յորձանք՝ որ իր հետ առաւ տարաւ ամբողջ սերունդներ: Գրական վերլուծում, գրախօսական, գրական կեանքի նկարագրութիւն, գրական հարցերու լուրջ խորհրդածութիւն, արուեստի տեսութիւն, գրական պատմութիւն, գրական կենսագրութիւն, մասնագիտութիւն եւ այլն, բոլորն ալ կէսստ ու մօտաւոր կաղապարներ մնացին ու չհասան բուն քննադատութեան ճշգրիտութեան: Սեռերը մեղսուցին սեռը, Մտեղծուեցաւ Հայկական Քննադատութիւն մը, մեր ամէն ինչին նման անորոշ ու ենթակայական: Գրական ի՞նչ սկզբունքի համաձայն կը դասեն Պոլսոյ մեր տկանաւոր քննադատ-մտաւորականները, Սահմանադրութենէն ասդին — Պարսափեանները, Ե. Զօրուրեան, Յ. Քիւֆէճեան, Պրն. Յովհ. Գաղանճեան (Մամբ), Շ. Միսաքեան, Արտ. Յարութիւնեան,

(2) «Քննադատութեան կարեւորութիւնը ու անոր պակասը մեր մէջ» յօդուածով (Երբեք, 1905, Բ. 6) Միք. Կիրճեան կը գրէ. «Եթեք ունեցած չենք, Թրքահայերս, քննադատութիւն մը: Բագրատունի, Ալիշան, Արզնի, Բաքի, Պէշկիւրաշիւան, Օտեան, Ռուսիմեան, Միսաքեան ե՞րբ իրենց վերջնական տեղերը պիտի գտնեն: Կիրճեան չի հասկնար, որ քննադատութեան գործը չէ մարդիկ իրենց վերջնական տեղը գտնել: Կիր-

ճեան աւելի խելացի կը թուի, երբ ճայն յօդուածին շարանակալութիւնը կը գտնուի, որ վստահ Փափազեան կը հռչակուի Պարսեանի յարգը կամ Բաքի մը կը ճկատուի Հայ Պաշտօն մը ու կը վերաւժէ կացութիւնը, ըսելով. «Մեր Թրքահայ գրականութեան մէջ չկայ քննադատական արդար ոգի: Ասոր արդիւնքն այն է, որ միջակ գրողներ կը խռովեն երազարարները»:

Զ. Եսայեան (Ազատամարտ), Մ. Պարթեան, Գ. Գալաֆեան (Հայ Գրականութիւն), Ա. Զօպանեան (Հոսամֆ, Անահիտ), Յ. Օջական (Մեհեան), Լ. Էսահանեան (Արագած), Մ. Շաժտանեան (Ոստան), Յ. Աւագեան (Հ. Կոչմակ), Ո. Յակոբեան (Արեգ), Գ. Մխիթարեան (Նոր Շարժում), Յ. Ճ. Սիրունի (Նաւասարդ), Նարդուեհի (Երկունք, Մեմֆ) եւ դեռ ուրիշներ: Բացարձակապէս չենք մեղադրեր այս մտաւորականները, որոնք շատ բնական մղումով մը իրենց միջավայրի պահանջներուն ու Ֆրանսական մտածողութեան հետեւեցան: 90-ական թուականներու Բիւզանդիոն մը անկասկած միջին Հայու մակարդակէն վեր էր ու եթէ ծանր թերութիւններ ալ ունէր՝ գոնէ գիտակից էր ատենց դոյութեան: Ու եթէ իր 90 տարուայ կեանքի ընթացքին, Թրքահայ մշակոյթը, չկրցաւ քրննադատութիւնը իրր անանձին ու անկախ սեռ մշակել, գէթ ճիշդ մը ըրաւ Հայ միտքը միջազգային տրուեստի քաղաղութեան ծիրին մէջ պահել:

Քսան հինգ տարիէ ի վեր Սփիւռք

մը կայ մէջտեղը, տեղ մը, միակ վաւերականը հաւանորար: Մեզ հետ մեր աշխարհն ալ նոր է, առնուազն չի նմանիր մեր Հայրերու աշխարհին: Բայց մեր գրական դատումները աւելի ենթակայական են ու Հայկական՝ քան առաջ, առանց որ այդ ենթակայականութիւնը աւելի զօրացած ըլլայ Հմտութեամբ ու արուեստով, կամ այդ Հայկականութիւնը աւելի հիմնաւորուած ըլլայ ապրումով ու անկեղծութեամբ: Թրքահայ գրականութեան կեղեւը շալկած կը պտըտինք ու չենք զգար, որ մէջը շատոնց փոխուած է:

Քննադատը միակ անձն է, որ կարող է մեզ այս հակասութիւններէն ազատել: Մեզի կ'իյնայ մատնանշել այս չափը, հակառակ որ հրապարակի վրայ գրական վերլուծում կամ քննադատութիւն ընող մտաւորականները չեն թուիր կարեւորութիւն տալ նման հարցերու: Կենաց կամ մահու խնդիր մըն է այս մեր մշակոյթին համար: Իսկ մշակոյթը, մեր ժողովուրդին ամբողջ կեանքն իսկ է:

Վ. ՕՇԱԿԱՆ

?

ՀԵՌԱՆԿԱՐԱՅԻՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Ն

ՅԱՐԱԿԻՑ ՀԱՐՑԵՐ

Նրանք, ովքեր երբեւէ առիթ են ունեցել հետեւելու խորհրդահայ եւ առհասարակ խորհրդային դրական մամուլին, անպայման բազմիցս հանդիպած կը լինեն ճոցիալիստական ուսուցիչի՝ Հանելուկային արտայայտութեանը: Այդ արտայայտութեան գործածութիւնը տենդապէս բնոյթ է կրում մանաւանդ Հանդիսաւոր կամ ճշմարտմային պահերին, դրական եւ պետական մամուլի խմբագրականներէ դերազանցապէս առաջին եւ վերջին պարբերութիւններում՝ որպէս մարտակոչ: Մենք անուանեցինք Հանելուկային, որովհետեւ ճոցիալիստական ուսուցիչը արտայայտութիւնը իր ծնունդէն օրից մինչեւ Հիմա երբեք պատշաճ բացատրութիւն չի ունեցել խորհրդային Միութիւնում, այլ հրամցուել է ինչպէս հրաման, որպէս մի ինքնին հասկանալի բան, որը բոլորն էլ պարտաւոր են լրօնելու ինչպէս ինչպէս:

Ճոցիալիստական ուսուցիչը արտայայտութիւնը հայերէն նշանակում է ճշմարտութեան իրապարտութիւն, բայց այս յօդուածում արեւելի յարմար է պահել յաճախ գործածուող սկզբնական ձեւը, իր ճշմարտային հարազատութեամբ, հետեւեալ պատճառով: Երբ օտար իրականութեան մէջ կադմաւորուած եւ արդէն քարացած նշանակութիւն ձեռք բերած այդպիսի մի որեւէ խորթ արտայայտութիւն թարգմանութեան օրէնքով հայանում է, ապա նա անհատկութիւնն եւ ինքնաբերաբար սկսում է ստանալ նաեւ բնականոն, տրամաբանական իմաստ եւ նշանակութիւն արդարեւ մտածող:

Պութեան օրինաչափութիւններին, ըստիւն Հիմք ծառայելով լեզուաշրջանառութեան եւ հետեւապէս որեւէ բանավէճի համար: Մակայն այդ դէպքում աղօթանում եւ նոյնիսկ կորցնում է իր սկզբնապէս օրինականացուած իմաստը: Մինչդեռ Հենց ճոցիալիստական ուսուցիչը արտայայտութեան ծանրութեան կենտրոնը ոչ թէ այդ բառերի, այլ դրանց տրուող արտադրական, տրամաբանութեան չնչնարկուող ծածուկ մեկնաբանութեան մէջ է:

Ամէնից առաջ պէտք է ընդգծել, որ թէեւ խորհրդային դրականութեան մէջ ճոցիալիստական ուսուցիչը արտայայտութիւնը ներկայացւում է որպէս ճշմարտութեան հասկացողութիւն, որպէս ճշմարտութեան աստղածաղիկութեան օրինակելի մեթոդ, իրականում դա կրում է դուռ քաղաքական բնոյթ եւ հանդիսանում ամբողջատիրական վարչակարգի գաղափարախօսական աստղածաղիկներից մէկը: Քանի կայ թունտիբան անհատական ճանապարհով ընթացող իշխանութիւն՝ կան նաեւ ու անհոգաւորութիւն են վերոյիշեալ կարգի գաղափարախօսական նեցուկները, անկախ նրանից, թէ ինչ բառերով են ձեւակերպւում: Իսկ թունտիստական անհոգաւորման հետ յօդու կը ցնդեն նաեւ նրան ուղեկից բոլոր շինծու եւ անպարտելի կարծուող գաղափարները, կը դառնան վաղանցուկ եւ քաղ:

Ուստի ճարմանալի չէ, որ իր ճոցիալիստական երեսուն տարում ճոցիալիստական ուսուցիչը հանելուկային պատ-

զամախօսը միշտ նախընտրել է հրամայել վարադոյրի յետեւից, ծածկուել մարդկանց աչքերից եւ խորհրդաւորութեան մէջ պահել իր կասկածելի ինքնութիւնը: Նրա մասին ժամանակին որոշ բաներ թոթովել են իր հանդուցեալ կնքահայրերը, իսկ երկար տարիներ ինքնագիտական քննից յետոյ, վերջապէս, մոտամբ լեզու են առել նաեւ արհեստով գրականագէտները՝ միայն վերջին տառնամակում: Անվիճելի է, սակայն, որ խորհրդային գրականագիտական աշխատութիւնները ի վիճակի չեն տալու ճոշիւ խոստական օճալիզմի պատշաճ բացատրութիւնը, քանզի դա ըստ էութեան գրական երեւոյթ չէ, այլ սոսկ քաղաքական պարտադրանքներով պայմանաւորուած մի սնամէջ նշանախօսք: Այդ նշանախօսքը պարունակող յօդուածները, գրքերը, ճառերը՝ անընդհատ նայն ձախճրալի անգիր արած յանկերգներն են կրկնում, իսկ ուսումնական դասադրքերը սովորաբար վերջում մի վտիտ եւ անհրապօր պլուրալ յատկացնում դրան՝ «բուհական ծրագրով նախատեսուած» շրջանակում: Այդպէս է արել նաեւ էդուարդ Ջրբաշեանը իր «ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ» (Երեւան, 1961 թ.) բուհական հայերէն անդրանիկ դասագրքում: Բայց երբ իրենց թիկունքը կրեմլին յենած տիտղոսաւոր ակադեմիկոսները տասնամեակներից ի վեր համարեա ոչ մի ինքնուրոյն միտք չեն կարողանում յայտնել այդ առթիւ, ի՞նչ կարող է ասել փոքրիկ Հայաստանի մի շարքային գրականագէտ: Դրա համար էլ նա՛ եւս իր հերթին դաճացել է ընդհանուր տեղի դարձած մակերեսային ու ոչինչ չասող ձեւակերպումներով:

Եթէ ճոշիւ խոստական օճալիզմի տնունով ներկայացուող սկզբունքի մէջ կայ քիչ թէ շատ գրական խորք ունեցող մի տարր, դա էլ կարելի է պարզապէս կոչել «հետահարային գրականութիւն», առանց այնքան աղմուկ բարձրացնելու եւ առանց դա անպայման կապելու քաղաքական-պարագայական պահանջների հետ ու կամ էլ գրականագիտութեան

վերջին խօսքն ու գրականութեան զարգացման համապարփակ ուղղութիւն համարելու: Բայց խորհրդային պայմաններում հարցը այդպէս չի դրուել եւ այժմ էլ չի դրոււմ, շատ հասկանալի պատճառներով:

«Սոցիալիստական օճալիզմ» արտայայտութիւնը պաշտօնապէս շրջանառութեան մէջ է մացուել 1932 թուականից սկսած եւ սովորաբար կապուած է Ստալինի ու Մաքսիմ Գորկու անուան հետ: Ստալինը ծանօթացուելու կարիք չունի, քանի որ նա արդէն յայտնի է իր այնքա՛ն «փառապանծ գործերով» եւ նոյնքան անփառանակ վախճանով: Բայց Գորկու մասին աւելորդ չէ մի քանի խօսք ասել: Մաքսիմ Գորկին (խկական անունով Ալեքսէյ Գեշկով) բաւական ինքնատիւ դէմք է ուսում գրականութեան պատմութեան մէջ: Բարձրաւարով «կեանքի յատակից», անցնելով տառապանքի ու գրկանքների երկար ճանապարհ, իր բոլոր դիտելիքները ձեռք բերելով ինքնակրթութեամբ ու «կեանքի համալուրաններում», — նա վերջ ի վերջոյ արժանացաւ Տոլստոյի ու Զեյնովի գրական օրհնութեանը, վայելեց բազմաթիւ անուանի մտաւորականների, գրողների ու արուեստագէտների համակրանքը եւ հասնու համաշխարհային առաջապահ հրուշակի: Գորկին ունեցել է շատ երկրպագուներ, ինչպէս եւ արհամարհողներ ու հակառակորդներ: Բայց դա տարբեր հարց է: Բնական է, որ Գորկու երկերում գերազանցապէս արտացոլուել է նրան լուսածառօթ միջավայրի կեանքը՝ ուսմական բանուորական ու մանր-քաղաքնիական առօրեան, իր հակասական դրսեւորումներով: Ուստի Գորկին իրեն քաղաքականապէս մօտ է զգացել թանուորական շարժման անունով հրապարակելով կադաերպութիւններին, վայելել նրանց նիւթական ու բարոյական աջակցութիւնը: Բայց նա գերազանցապէս կեանքի ու արուեստի մարդ էր եւ ամբողջովին չէր բաժանում իր պատկանած կադաերպութիւնների քաղաքական դաւանապաշտական անխտիր բոլոր դե-

րոյնները: Ունէր անհանգիստ եւ որոնող ոգի: Հարկ եղած դէպքում չէր վառանում վճռական դիրք ճշդելու, 1917 թրւին կը կրթութեամբ ճշտական էր զլեւնինեան ինքապարտութիւնը», իսկ յալըրդ տարիներին իր հեղինակութիւնը ի ապաստանում՝ ներթապել կարիքաւոր մտաւարակութեանն օղնելու գործում, առանձնաբարտեան: Հետագայում, 1921 թուից մինչեւ 1928 թուականը, անընդհատ պտնւում էր արտասահմանում, իսկ ապա՝ հայրենական մի շարք այցելութիւններէց յետոյ վերջնականապէս հաստատուեց Մոսկուայում: Գործին մեծ կարծիք ունէր գրականութեան մասին եւ այն անուանում էր «մարդապիտոյթիւն»: Եւ իր Կայսերիքում առգաւորուելոյց յետոյ անմիջապէս լծուեց գրական-կազմակերպչական եռուն գործունէութեան, ջանալով իր կարողութեան ասանմաներում ասնձով կամայական ոտնձգութիւններէ համաճարուել: Նրա հեղինակութեան հովանու աակ նոր մեւ ստացան իրական կազմակերպութիւնները եւ յրկատնիթիւն նոր ընդթ մեռք բերեց գրական ընթացքը: Առաջարկութիւն հասարակում էր Ստալինի ցուցանակային «բարեկամներէց», բայց հնադրին եւ նորագոյն հասարակ փաստերը վշայում են, որ նա եւս իր հերթին «սոցոլոգիքներէ հօր» ղոհներց էր, ղղբերգական ապրումներէ ինքնակա, թէեւ ըստ օրինի մահացաւ 1936 թ. Յունիթի 18-ին: Իայց մանրամասնելու հարկ չկայ: Ընդգրծնէց միայն, որ Գորիկին սոցիոլոգիականապով օրգանապէհաւալիտաւ մարդը՝ էր են հենց պա էւ հանդիսացաւ նրա ուսմ ու միաժամանակ թուլութիւնը: Այս կէտը միշտ պէտք է աչիք տաճել ունենալ, որեւէ պարագայում ինչ նպատակով եւ ում կողքէ էլ որ գրուելու լինի նրա առնունք:

1932 թ. Հոկտեմբերի 26-ին Գորգու
բնակարանում տեղի ունեցաւ Ստալինի
«Հանդիպումը» մի խումբ գրողների հետ։
Այնտեղ էր որ Ստալինը բարեհաճեց գր-
ողներին անուանել «մարդկային հոգու
նարտարապետներ» եւ յօրինեւեց «սո-

ցեղախտառկան «եռախիզմ» արտաբայությունը
թիւնն ու անմիջապէս, չբացահայտութեան
մէջ դրուելը ճարտղշական խողովակներու
բով, թէ ինչ բաժնաճանաչութեան աստեղծելի
այդ «գորցի» ժամանակ՝ կարելորդ է:
Փաստը այն է, որ անցեղախտառկան
եռախիզմը դեռ խանձարուր չմտած աբ-
րազ ի մտէ իմաստունի յոգեբով ճշապա-
րակ ի ծնել Միլեն Ստալինի մահը ա-
մենուրեք պնդում էր, թէ նա է այդ
արտաբայութեան հեղինակը: Բայց հի-
մա, պարզ է, այդ մտքին շատ լի խոս-
ւում է եւ այն տպաւորութիւնն է ստաց-
ւում, թէ անոց. «եռախիզմը պարզապէս
ինքնատիւն է: Փաստ է, որ Ստալինը եւ
նրա գաղափարախօսական համահարգ ժը-
ւանովը մէկն էր վարչա-քաղաքական եւ
ընդհանուր կարգով ճշապարակօրէն վա-
ւերացրել են նորաստեղծ նշանախօսը,
բայց այդ նշանախօսի դրականադիտա-
կան բաւական չափմեղ հիմնաւորումը
պատկանում է Գորկուն եւ մի քանի ու-
րիշներէ:

Որոշողային Գրողների Միության
1934 թվուի Օգոստոսի Առաջին Համագումարում հայտ. ռեպրիմանք պատժառաջ է մտցուել Միության Կանոնադրության մէջ եւ դարձաւ ընդերհամար պարտադիր կանոն: Այնուհետեւ ասուած ու զբրտած ամէն մէ «տեսակէա» յնւում է այդ փաստաթղթի վրայ: Ահաւաստիկ Կանոնադրութեան այդ կէտը. «Միջոցառական ռեպրիմանք, հանդիսանալով խորհրդային ղեղարուեւտական ղրականութեան եւ զարկան ճննադատութեան հիմնական մեթոտը, արուեստագէտից պահանջում է իրականութեան ճշարտացի, պատմականօրէն կրկրիւտ (թանձրացեալ) պատկերում, նրա յեղափոխական զարգացման մէջ: Ընդ մմին իրականութեան գեղարուեստական պատկերումն ճշարտապիւթիւտը եւ պատմական կրկրիւտութիւնը պէաք է զուգորդուեն զաւղափարական վերափոխման ու աշխատուողներին առցիակիմի օգով դառաղարականութիւն խնդրէ հետ: Ահա՛ ամառողը. որկէն բաւ՛ այնքան միճնիկ առեղծուած...»

«Մտց. ռեպրիմանք» պարտադիր կա-

նոն է ոչ միայն դրականութեան ու դրա-
քնադատութեան, այլեւ գեղանկարչու-
թեան, երաժշտութեան, քանդակադու-
րութեան, թատրոնի եւ շարժանկարի
մէջ: Թէեւ վերջիններս կապակցու-
թեամբ ժամանակ առ ժամանակ բողոքի
ձայներ են լսուած նոյնիսկ մամուլում,
բայց միշտ էլ մնում են անհետեւանք:
Եթէ զոոց. ռեալիզմը երբեմն էլ դրա-
կանադիտական քննութեան է դրւում,
ապա ո՛չ իր ամբողջութեամբ, ըստ էու-
թեան, այլ ըստ իր՝ տարբեր նկատա-
ռումներով հրապարակ քաշուող ենթա-
դրեալ բաղադրիչներին, ճառանձին հար-
ցերի, ինչպիսիք են, օրինակ, կուսակ-
ցականութիւն, գրողի աշխարհայեացք
ու մեթոտ, դրական եւ բացասական հե-
րոս, նորի եւ հնի պայքար, ախպակա-
նացում, անհատ եւ ժողովուրդ, գեղար-
ուեստական վարպետութիւն, ձեւի եւ
բովանդակութեան միասնութիւն, եւլն: Ի
խնայութեան ժամանակ առ ժամանակ
գրականագէտներին զբաղեցնել է առաջի
այս մասնակի հարցերով, որպէսզի իր
ընդհանուր կարգի պահպանութեան
խոսքանուամբները արդիւնք տալու հետ
նաեւ աննկատ անցնեն:

Այոց. ռեալիզմը, որպէս կանոնա-
դրական սկզբունք, գրողից պահանջում
է իրականութեան ճշմարտացի պատկե-
րում, նրա այսպէս ասած՝ զգրգաց-
ման, այն էլ ճշգրտօրէն պարզաց-
ման մէջ: Դեռ մի կողմ դնենք այն հար-
ցը, թէ բռնակալութեան պայմաններում
առհասարակ հնարաւոր է որեւէ ճշմար-
տացի պատկերում: Իրականութեան ան-
պայման եւ ուղղադիմ զարգացման դը-
րոյթն էլ ինքնին թէական է, իսկ յեղա-
փոխական զարգացումը՝ առաւել եւս:
Իսկ թող, ինչ որ ամէնից հանդուցային
կէտն է, գրողից պահանջում է գեղար-
ուեստական պատկերման ընթացքը ան-
պայման յարմարեցնել իշխանութեան
քորողչա-զոտադարակական՝ ժիջոցա-
ռումներին: Նախ, հնարաւոր է ար-
դեօք, որ բոլոր գրողներն անխտիր հա-
մաձայն լինեն այդ միակողմանի եւ ան-
կարելի պահանջին: Իսկ պատահմամբ

համաձայնողները ի վիճակի կը լինե՞ն
արդեօք ամէն դէպքում էլ հաւատարիմ
մնալ այդ պարտադիր եւ քմահաճ կա-
նոնին: Սրանք հարցեր են, որոնք ըստ
էութեան չեն մասնագում խորհրդային
իշխանութիւններին: Նրանց դատողու-
թեամբ՝ հրամանը հրաման է: Բայց այ-
նուամենայնիւ, ամէն մի հրապարակա-
յին ձեռնարկ ինքնին հրապարակային
բացատրութիւն է պահանջում: Եւ զոոց.
ռեալիզմի երեւան գալու ժամանակ նրա
գրականագիտական հիմնաւորման դրե-
թէ ամբողջ բերը հաւանաբար կամաւոր
ստանձնեց Գորկին շատ քչերի հետ:

Այոց. ռեալիզմը համազօր է հա-
մարում գրական ինքնուրոյն ուղղու-
թեան, նոյնիսկ հռչակում է համաշ-
խարհային գրականութեան մեծագոյն
նուաճում ու փրկութիւն, բայց սովորա-
բար այդպէս չի ասում, այլ սոսկ՝ մե-
թոտ, քանզի որեւէ ուղղութիւն իրերի
տրամաբանութեամբ կարող է ընդգրկել
մի շարք գուգահեռ մեթոտներ, ինչ որ
ձեռնտու չէ ամէն ինչ կենտրոնացնելու,
ստեղծագործական բազմազան ակունք-
ները խցելու եւ միաձոյլ, քարացած աշ-
խարհ ստեղծելու սիրահարներին: Գրա-
կանութեան պատմութիւնը ճանաչում է
մի շարք ուղղութիւններ՝ պատկերա-
թիւն, վիպապաշտութիւն, իրապաշտու-
թիւն՝ իրենց նախորդող ու յաջորդող
փուլերով եւ տարբերակներով: Արդ, ոչ
կարելի է կտրուկ կերպով դրանցից բո-
լորովին հրաժարուել, ոչ էլ դրանք լիո-
ւին ընդունել: Ուստի դործի է դրւում
գրականագիտական մեքենան՝ անցեալի
բազմազան գրական երեւոյթները անընդ-
հատ տարբեր մաղերից անցկացնելու եւ
գերազանցատելու համար: Մինչեւ հիմա
էլ ղէճի տուրկայ է, թէ արդեօք զոոց.
ռեալիզմը պէ՞տք է համարել անցեալի
ամբողջ գրական հարստութեան օրինա-
ւոր ժառանգորդ, թէ՞ միայն իրապաշ-
տութեան կամ նրա միայն մէկ փուլի,
եւայլն, եւայլն: Ինչպիսիք պէ՞տք է
ո՛չ բիւզանդական գրգապատմաներով:

Մերժման կամ ընդունման գործը
գիւրացնելու համար Գորկին դիմեց անց-

հայի զրական երեւոյթները ըստ փուլերի վերադասաւորելու եւ վերանուանելու սկզբունքին ու հրապարակ նետեց «հին զրականութեան քննադատական-վերլուծող աւալիդ» հասկացողութիւնը, որպէս ելակէտ։ Այդ հիման վրայ է, որ սովորաբար խորհրդային զրականագէտները «բարի աչքով» են նայում անցեալի՝ «քննադատական ուսուցիչին» եւ «յատուղիմական ռոմանտիզմին» հնթադրաբար պատկանող գրողներին։ Այդ էլ զրականացապէս միայն վերջին տասնամեակում։ Իսկ առաջ այդ «մեծահոգութիւն» անգամ կասկածելի էր համարուած։ Նա գրում էր. «Քաղքենիական ազնուականական ուսուցիչ»-ը քննադատական աւալիդ էր Ստեփանի, Բալզակի, Տոլստոյի մօտ։ Հենց զբա համար, քննադատութեան համար, արտայայտուած պատկերաւոր ձեւով, — Լենինը հաւանում էր Տոլստոյին, էնգելս—Մարքսը հաւանում էին Բալզակին։ Մեր աւալիդը ունի հնարաւորութիւն եւ իրաւունք հաստատելու, նրա քննադատութիւնը ուղղուած է անցեալի դէմ եւ անցեալի արտացոլման դէմ՝ ներկայի մէջ։ Իսկ նրա հիմնական խնդիրը սոցիալիզմի հաստատումն է, փաստերի, մարդկանց եւ մարդկանց փոխարարութիւնների պատկերաւոր պատկերման միջոցով՝ աշխատանքի ընթացքում»։ Իսկ «երականութիւնը իր յեղափոխական զարգացման մէջ» պատկերելու կապակցութեամբ նոյն Գորկին ասում էր. «Մենք պէտք է իմանանք ոչ միայն երկու իրականութիւն — անցեալն ու ներկան, որի ստեղծման մէջ մենք որոշ մասնակցութիւն ենք ունենում։ Մենք պէտք է իմանանք նաեւ երրորդ՝ ապագայի իրականութիւնը։ Մենք պէտք է այդ երրորդ իրականութիւնը որեւէ կերպ այժմ մտցնենք մեր աւուրեալ կենցաղի մէջ, պէտք է պատկերենք այն։ Առանց զբան մենք չենք հասկանայ, թէ ինչ բան է սոցիալիստական ուսուցիչի մեթոտը»։

Գորկու ժամանակակից եւ դասակից Անատոլի Լունաչարսկին սաւելի մատչելի ձեւով էր ջանում բացատրել վերջին՝

զրականութեան «ապագայացման», աշխարհայ մէջ ապագան տեսնելու գործը։ Նա ասում էր. «Պատկերացրէ՛ք, որ կառուցւում է մի տուն, եւ երբ նա աւարտուելու լինի՝ կը լինի հրաշալի պալատ։ Բայց տունը դեռ չի աւարտուած ու դուք այն նկարագրում էք այդ տեսքով ու ասում. «հա՛» եւ ձեզ սոցիալիզմ, բայց տանիք չունի։ Դուք կը լինէք, ի հարկէ, աւալիստ, դուք կ'ասէք ճշմարտութիւնը. բայց անմիջապէս աչքի է զարնում, որ այդ ճշմարտութիւնը իրականում ոչ-ճշմարտութիւն է... ճշմարտութիւնը թուում է, ճշմարտութիւնը զարգացում է, ճշմարտութիւնը բախում է, ճշմարտութիւնը պայծար է, ճշմարտութիւնը՝ դա վաղուայ օրն է, եւ հարկաւոր է այն տեսնել հենց այդպէս, իսկ ով որ դա այդպէս չի տեսնում, նա քաղքենիական ուսուցիչն է։ Մասաւորապէս նոյնն էին նորահնար մեթոտի նաեւ միաշահադրուած բացատրութիւնները։ Մենք յիշատակում ենք միայն ցայտուն արտայայտութիւնները, որպէսզի գիւրանայ հարցի պատկերացումը։ Մանրամասնութիւնները տուեալ դէպքում հասկան չեն։

Բայց Գորկու եւ նրա զրական մակարդակի մարդկանց մահից կամ փոքրամասնութիւն դառնալուց յետոյ հսոց-ուսուցիչ»-ը, որը, ինչպէս տեսնուած է վերեւում բերուած արտայայտութիւններից, առանց այն էլ ըզմալի, բայց կենսական խախտու հիմքերի վրայ էր դրուած, — զաղարեց մտքերի փոխանակութեան նիւթ դառնալ եւ մնաց մերկ վարչարարութեան ախոյեանների կոպիտ փաստարկումներից մէկը։ Այն ժամանակ բազմաթիւ միլիոնաւոր մարդիկ, այդ թւում եւ առանհակ հազարաւոր մասաւորականներ ու գրողներ, բռնել էին բռնաւոր, սքսորի ու այլ տանջարանների ճառապարհը։ Ո՞վ արամադրութիւն ունէր ակադեմական քննութիւններով զբաղուելու... Այնուհետեւ եղաւ պատերազմ, եւայն, եւայն։ «Սոց. ուսուցիչ»-ը վերստին զրականագիտական նիւթ դարձաւ Թեթեալիօրէն 1948 թուին, իսկ ա-

ւելի լայնօրէն՝ 1954 թուականին որոշ ընդհատումներով շարունակուելով մինչեւ Հիմա: Առարկայական պարագան ինքնին հասկանալի է:

Սովական տեսական դադարը նաեւ ուրիշ պատճառներ ունէր: Նախ՝ ստալինեան մահաշունչ մթնոլորտը: Բացի այդ, սկզբից եւեթ ակներեւ էր, որ նոր հանրապարտադիր մեթոտը ապստում է ամբողջական դատապարտել գրական գանազան ինքնարուի ճիշդը, իսկ միւս կողմից հարկաւոր էր արտաքին աշխարհին ցոյց տալ, թէ մշակոյթի ճակատում ոչ մի արտասովոր բան չի պատահել գէպի վատը, այլ, ընդհակառակն, ամէն ինչ բարեյայող է ընթանում: Այժմ խորհրդային գրականագէտները չեն թաքցրում, որ իր ժամանակ հրապարակօրէն ամէն կերպ ընդդէմէր էր նոր մեթոտի դաւանապաշտական մեկնաբանութեան մեղսումը, «որպէսզի սոց. ռեալիզմի արուեստին կարողանային միանալ նաեւ արեւմտա-եւրոպական արուեստագէտները, Ասիայի եւ Ամերիկայի երկրների արուեստագէտները»: Միամիտ գիտնականներին ու «չընահատուած» գրողներին հրապարակու գործը շատ կը տուժէր, եթէ չափից աւելի շեշտուէր նոր մեթոտի իսկապէս ինչ լինելը: Դրա համար էլ սկզբից մինչեւ Հիմա անօրբարար փափկանկատօրէն յենուում են նաեւ Գրողների Միութեան Կանոնադրութեան մի այլ գրոյթի վրայ, որի համաձայն՝ սոց. ռեալիզմը, իբր, ենթադրում է ընդհանուրագործական հոսանքների, նախաձեռնութեան, գեղարուեստական գործեւածեւերի, ոճերի, տեսակների բազմազանութիւն: Բայց եթէ այս «մանր» թոյլտուութիւններն էլ չլինէին, այն դէպքում առհասարակ գրականութիւն չէր լինի: Հիմնական առանցքային արդէնները այնքան ծանր են, որ ոչնչով չեն կարող հատուցուել կամ օրինապէս հակակշռի ենթարկել:

Այդ ընդհանուր մտաւախութիւնը ցրելու համար էր գրական կազմակերպութեան երկարամեայ պետ Ալեքսանդր

Ճաղէեւը դեռեւս 1938 թուին դրում. «Սոցիալիստական ռեալիզմը ասեղծարարութեան գոգմա (անառարկելի դասանք) չէ: Դա երկի արժանիքներն ու թերութիւնները չափելու արշին չէ: Եւ, յամենայն դէպս, դա գեղարուեստական երկ պատրաստելու դեղատոմս չէ... Ինչո՞ւ ռեալիզմ. որովհետեւ ռեալիզմը կենսական ճշմարտութիւն է, իսկ ճշմարտութիւնը Հին աշխարհը նոր դարձնող ժողովրդի գրօշն է: Ինչո՞ւ սոցիալիստական ռեալիզմ. որովհետեւ մարդկանց նկարագրի մէջ, մարդկային յարաբերութիւնների բովանդակութեան մէջ երեւան են եկել այն նոր յատկութիւնները, որոնք ծնում է միայն սոցիալիզմը: Իսկ մարդիկ ու նրանց յարաբերութիւնները գրականութեան գլխաւոր առարկան են հանդիսանում»:

Թէեւ գրեթէ երկու տասնամեակ դրականադիտական միտքը (որը առանց այն էլ ըստ էութեան չկար ու հաղել էր քորը գալիս) չէր դադարում «սոց. ռեալիզմին» վերաբերող սկզբունքային հարցերի տեսական քննութեամբ, այդ չէ նշանակում, թէ այդ արտայայտութիւնը աչքաթող արուած ու նկուղ էր նետուած: Ընդհակառակն: «Սոց. ռեալիզմը փոքր ու թմբուկով էր հրամցւում ամենուրեք, չափազանցեալ կերպով փառաբանում էին «սոցիալիստներ» Գորկին, Մայակովսկին եւ ուրիշները: Գորկին մահից յետոյ հռչակուեց գրական մարզարէ, դարձուեց կուռք եւ օրինակելի ուսուցիչ: Ռուս գրողներական» եւ այլ գրողներին (կարելի էր չէ նրանց գրական արժէքը) «սոցիալիզմին» խողովակով միակ անտարկելի հեղինակութիւններ հռչակելով՝ հետապնդւում էր նաեւ ոչ ուսու աղգային գրականութիւնների սեփական աւանդութիւնները նսեմացնելու բացայայտ նպատակ: Քաղաքական կայսերապաշտութեան հետքերով դիւրեւ էր ամբացնում նաեւ հոգեւոր կայսերապաշտութիւնը:

Լ. ՄԿՐՏՁԵԱՆ

ՀԵԹԱՆՈՍ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՉԱՓԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Հայ Վիպասանական գրականութիւնից մեզ մնացել են միայն 14 հատուածներ որոնցից՝ 12 վիպասանական հատուած բերուած Քորենացու կողմից (երկուսից մինչեւ 9 տող)։ Տրդատի մասին մի կարճ հատուած, որ աւանդել է մեզ Ազաթանդեղոսը եւ Նաւասարդի երգից մի կտոր, որ աւանդում է մեզ Մուգիստրոսը, 11-րդ դարուց։ Սրանք են մեր ՎիՊԱՍԱՆԱԿԱՆ գրականութեան միակ գերապրուէները։

Նախա-մեսրոպեան լեզուի, գրականութեան եւ տաղաչափութեան ուսումնասիրութեան համար այլ նիւթ չունենք եւ հետեւաբար այստեղ մէկ առ մէկ յիշատակենք այդ երգերը եւ փորձենք վերականգնել նրանց տաղաչափական կառուցուածքը։

- 1.— Երկներ երկին, երկներ երկիր,
Երկներ եւ ծովն ծիրանի.
Երկն ի ծովուն ուներ եւ գլարմրիկն եղեգմիկ,
Ընդ եղեգան փռւ ծուխ ելանէր.
Ընդ եղեգան փռւ բոց ելանէր.
Եւ ի բոցոյն վազէր խարտեալ պատանեկիկ.
Նա հուր հեր ուներ.
Բոց ուներ մօրուս
Եւ աչկումն էին արեգակումն։

Խոր. Ա. լա.

Վահագնի երգն է, որ ներկայացնում է այս աստծոյ ծնունդը։ Վահագնը իրանական Վերեթրապնա, Յաղթութեան աստուածն է, որ իրանցիներից անցել է մեզ, կամ ընդհակառակը, Հայկական բարձրաւանդակի վրայ ազդող պրոտո-հնդկներից որոնք, հիթիթների հետ, նախնադոյն ներկայացուցիչներն էին հնդ-իրանական ցեղերի, տարածուել է գէպի արեւելք։

- 2.— Հատուած գնացեալ վարդգէս մանուկն
Ի Տուեաց գաւառէն, գրաստազ գետով,
Եկեալ մտնեալ գճրէշ բլրով,
գԱրսմէդ քաղաքաւ, գրաստազ գետով,
Կոնլ կոփել սղուռնն Երուանդայ արքայի։

Խոր. Բ. կն.

Վարդգէսի երգն է, որը, ըստ Քորենացու Տիգրան Ա. Թագաւորի հօր, Երուանդի ժամանակակիցն է եղել։ Թւում է թէ այդ Վարդգէս պատանին սիրահարուել է Երուանդ Թագաւորի քրոջ եւ եղել է խնդրելու նրա ձեռքը եւ նրա հետ էլ ամուսնացել է։

3.— Քեզ ասեմ, այլ քաջ Արտաշէս,
Որ յաղթեցիր քաջ ազգին Ալամաց
Եկ հաւանաց բանից աչագեղոյ գստերս Ալամաց՝
Տալ զպատանիդ .
(Զի վասն միոյ քիմու ոչ է օրէն դիւցազանց՝
Զայլոց դիւցազանց զարմից քառնալ գկեմդամութիւն,
Կամ ծառայեցուցանել(ով) եւ խտրկաց կարգի պահել),
Եւ քշմամութիւն յաւիտեմակամ,
Ի մէջ երկոցունց ազգաց քաջաց հաստատել:

Խոր. Բ. Ժ.

3-13: Արտաշէսի մեծ վիպասանութիւնից հատուածներ են: Այսինքն պատե-
րազմի ժամանակ Արտաշէսը դերի է բռնում թագաւորի որդուն. նրա քոյ-
րը Սաթենիկ բարձրանում է Կուրի ափին՝ մի ժայռի վրայ եւ խնդրում,
որ իր սիրու համար արձակի եղբորը (3): Արտաշէսը լսելով Սաթենիկի
խօսքերը եւ հաւանելով նրան, Ամբաստի միջոցով խնդրում է նրա ձեռքը:
Հայրը մերժում է, որովհետեւ Արտաշէսը պիտի չկարողանար վճարել ար-
քայադատեր համար պահանջուած օժիտը (4): Այս մերժման վրայ Արտա-
շէսը խելոյն հեծնում է իր սեւ ձին, անցնում Կուրը, եւ գերելով Օրորդին,
փախցնում է իր բանակը (5): Կատարւում է հարսանիք, որի ժամանակ ոս-
կի ու մարգարիտ են շաղ տալիս, արեւելեան թագաւորների սովորութեամբ
(6): Արտաշէսի բնտանեկան կեանքը բախտաւոր չի լինում. նախ Սաթե-
նիկը անհաւատարիմ է Արտաշէսին եւ ապօրինի սէր է տածում դէպի Ար-
դաւան իշխանը (7): Որդին՝ Արտաւազդը լինում է յար եւ ստահակ, աշն-
քան որ երգիչները պատմում են հետեւեալը. իբր թէ սկզբում Արտաւազդը
լինում է մի շատ դեղեցիկ մանուկ, որին սատանաները նախանձելով դո-
ղանում են օրօրոցից եւ փոխարէն մի դեւի ճուտ են դնում. դեւը մեծա-
նում է եւ դառնում Արտաւազդ (8): Արդաւանը, որին սիրում էր Սաթենիկ
թաղուհին, ուզում է դաւաճանել թագաւորին եւ դրա համար սարքում է
մի խնջոյք (9): Արտաւազդն ըմբոստանում է հօր դէմ եւ վտարանջելով,
գնում է իր համար շինում Մարակերտ քաղաքը (10): Արտաշէսի մահ-
ուան ժամանակ, երբ շատերն իրենց սիրելի թագաւորից շքամանուելու
համար ողջ ողջ թաղում էին նրա հետ, Արտաւազդը նախանձելով, դառ-
նապատեց նրա դէմ (11): Հայրը դադաղից անխճեց նրան, որ քաջքերը տա-
նեն նրան Մասիսի իսաւր անդունդները բանտարկեն (12): Վերջին հատ-
ուածը ներկայացնում է Արտաշէսի կարօտ իղձը հայրենի Նաւասարդը տես-
նելու (13):

(14): Տրդատի երզը տալիս է Տրդատի քաջութիւնը ներկայացը-
նող ժողովրդական մի ասածուած:

(Վերի բերուած բացատրութիւնները բառացիօրէն քաղուած են Հ.
Աճառեանի «Հայոց Լեզուի Պատմութիւն» 2-րդ մաս, էջ 69-70-ից: Այս
բացատրութիւնները շատ տարբական են եւ չեն տալիս այդ ասածուածների
առասպելական խորքը):

Այս վիպասանական տաղերի լեզուն քննարկելով, Հ. Աճառեանը
հետեւեալ պատկերն է ներկայացնում:

«Ամբողջ հասակոտորների 59 տողերի մէջ մենք գտնում ենք ըն-
դամէնը 183 բառ... Այս 183 բառերից 16 հասը յատուկ անունն է, 167 հա-

սարակ անուհի: Յատուկ անուններից երկուսը, ԱԼԱՆՔ եւ ՄԱՐԲ հայկական չեն:

«Եթէ բոլոր բառերը վերածենք իրենց արմատական ձեւերին (օրինակ՝ վարդգէս հաշուել երկու բառ, որովհետեւ կազմուած է վԱՐԳ եւ ԳԻՍ բառերից. ընդհակառակը ԵՂԻՔՆԻԿ, ՊԱՏԱՆԵԿԻԿ, ՏԵՂԱԼ չհաշուել, որովհետեւ արդէն ունենք ԵՂԻԳՆ, ՊԱՏԱՆԻ, ՏԵՂ արմատականները), այն ժամանակ կ'ունենաք ընդամէնը 162 արմատական բառ (միասին տունելով նաեւ բնիկ հայերէն Ի, Զ նախդիրները, որոնք ցուցակում չնշառաւ են եւ ըստ ծագման բաժանուած են հետեւեալ ձեւով.

Բնիկ հայերէն 73 (45 տոկոս)
Պարսկերէնից փոխառեալ 30 (18 տոկոս)
Անծանօթ ծագումով 51 (36 տոկոս)
Խալդէ-վրացական (ծուխ, ծիրան, տեղ, գաւառ) 4 բառ (2 տոկոս)
Ասորական (քաղաք, փոխ) 2 բառ (1 տոկոս)
Ասորական (ցամաք) 1 բառ
Թունական (մարգարիտ) 1 բառ
Յատուկ անունները հաշուի չենք առնում:

Այս տախտակից հետեւում է, որ վիպասանական հայերէն լեզուի մէջ անծանօթ եւ հնդ-եւրոպական բառերը կազմում էին ժեծագոյն տոկոսը. պարսկերէն փոխառութիւնները (960 ընդդէմ 924-ի) բայց այդ շրջանին բուն հայկական բառերից դեռ պակաս էին. իսկ ասորական փոխառութիւնները դեռ անբաւ քիչ էին, որ համեմատութեամբ բնիկ, պարսիկ եւ խալդեան բառերի՝ տոկոս էլ չէին կազմում: Զարմանալի է, որ այդ հնագոյն ժամանակից ունէինք նաեւ մի յունական փոխառեալ բառ, ՄԱՐԳԱՐԻՏ, որ լեզուի տարածութեան հետ համաձայնեցնելու համար, պէտք է համարել աւելի Հռոմէական փոխառութիւն, քանի որ լատինական Margarita, Margaritum ձեւերը դեռ Կիկերոնի եւ Տակիտոսի ժամանակից դործածական են (Հ. ԱՏ. նոյն, էջ 72:75):

Վիպասանական տաղերի մնացորդ հատուածներն են.

4.— Եւ ուստի՞ տացէ քացն Արտաշէս,
Հազարս ի հազարաց եւ քիւրս ի քիւրաց,
Ընդ քաջագոյն կոյս օրիորդիս Ալմաց:
Խոր. Բ. Ժ.

5.— Հեծաւ արի արքայն Արտաշէս ի սեւան գեղեցիկ,
Եւ հաճալ գոսկէօղ շիկափակ պարանն,
Եւ անցեալ որպէս զարծաւ սրաքաւ ընդ գետն,
Եւ ձգեալ գոսկէօղ շիկափակ պարանն,
Ընկէց ի մէջք օրիորդին Ալմաց,
Եւ շատ ցաւեցոյց գմէջք փափուկ օրիորդին,
Արագ հասուցանելով ի քանակն իւր:
Խոր. Բ. Ժ.

(Ասքենիկի, շիկափուկ պարանի եւ այս առասպելի հետագայ զարգացման Կովկասեան բնիկ արմատների մասին տեսնել ծանօթագրութիւնների շարքը):

6.- Տեղ ռուկի տեղայր ի փեսայութեամբ Արտաշիսի,
Տեղայր մարգարիտ ի հարսնութեամբ Սաթիմկանն:
Խոր. Բ. ծ.

7.- Տննչայ Սաթիմիկ տիկին տննչանն՝
Ջարտախոյր խաւարտ եւ գտից խաւարծի
ի բարձիցն Արգաւանայ:
Խոր. Ա. 1.

(Այո առեղծուածային տողերի բացատրութիւնը դռնում ենք Մ.
Աբեղեանի մօտ):

8.- Վիշապազումն գողացան զմանուկն Արտաւազդ՝
Եւ դեւ փոխանակ եղին:
Խոր. Բ. կա.

9.- Դաշ գործեալ Արգաւանայ ի պատիւ Արտաշիսի,
Խարդաւանակ լեալ նմին ի տաճարին վիշապաց:
Խոր. Ա. 1.

10.- Արտաւազայ ոչ գտեալ, քաջի որդւոյն Արտաշիսի,
Տեղի ապարանից՝ ի հիմնանայն Արտաշատու,
Նա անց գնաց եւ շինեաց ի մէջ Մարաց զՄարակերտ:
Խոր. Ա. 1.

11.- Մինչ որս գնացեր
Եւ գերկիրս ամենայն ընդ քեզ տարար,
Եւ անբակաց արպէ՞ս քաղաւորեմ:
Խոր. Բ. կա.

12.- Դու յորս հեծցիս յազատն ի վեր ի Մասիս,
Ջենգ կայցին քաջ,
Տարցին յազատն ի վեր ի Մասիս,
Անդ կացես եւ զայս մի տեսես:
Խոր. Բ. կա.

13.- Ո տայր ինձ զծուխ ծխանի
Եւ գառաւօտն Նաւասարդի,
Զվագելն եղանց եւ զվագելն եղջերուաց.
Մեք փող հարուաք եւ քմրկի հարկանէաք:
Մագ. ԼԳ.

14.- Իբրեւ զտէգն Տրդատ, որ սիգուովն
Աւերեաց գրումքս գետոց եւ ցամաքեցոյց ,
Իսկ ի սիգալն իւրում՝ զյորճանս ծովուց:
Ագաթ. 123

Ծր. Անառեանի.- Մի քանի տեղ յայտնապէս երեւում են խորհեա-
ցու սրբազրութիւնները, օրինակ՝ Արտաշիսի երգի վերջում ի ՄԻՋՔ փոխ.

Ի ՄԻՋՈՒ, զմէջէ ԳԻՍ. ՉՄԷՋՍ եւ ՀԱՍՈՒՑԱՆԵԼՈՎ ԳԻՍ. ՀԱՍՈՒՑԵԱԼ Ե-տին ձեւափոխութիւններ են: Ստթենիկի երգի մի մասը ամբողջովին Խորեանացուց է անշուշտ:

Զի վստմ միայ Բիմու ոչ է օրէն դիւցազանց՝
Զայլոց դիւցազանց զարմից քառնալ զկեմդամուքիւն,
Կամ ծառայեցուցանել(ով) եւ ի ստրկաց կարգի պաշել:

(Այս նկատողութիւնը չափաբանական տեսակէտից եւ արդարացի է թւում):

Հայ Հեթանոս վիպասանութեան տաղաչափութեան օրէնքները գո-նէ մօտաւոր կերպով ճանաչելու համար, անհրաժեշտ է նաեւ մէջ բերել Ա-ճառեանի մօտեցումը նրանց լեզուի վերաբերեալ:

«...Երբ ասում ենք որ այդ հատուածների լեզուն հարազատ է, պէտք չէ առնել բառը իր ընդարձակ իմաստով: Հատուածների լեզուն ճշ-դիւ նոյնն է Ե. դարի հայերէնի հետ. բայց Ե. դարի հայերէնը չէր կարող ճշգիւ նոյնը լինել Ե. Գ. 180 թուի, այսինքն 5-6 դար ատաղձուայ հայերէնի հետ: Արդ, վիպասանական երգերի հնադրոյն կտորները անշուշտ այդ ժ-ամանակից են եւ հետեւաբար պէտք չէ որ նոյնը լինէին Ե. դարի հայերէնի հետ: Այս անելից դուրս գալու համար մենք պէտք է ընդունենք ուրեմն հետեւեալը.— Վիպասանական երգերը յօրինուած էին իրենց ժամանակի հա-յերէնով. բայց ըստ որում ապրում էին նրանք ժողովրդի մէջ, ուստի դա-րուց դար հետզհետէ ենթարկուեցին այն ձեւափոխութեանց, որոնք մտել էին հայերէն լեզուի մէջ: Օրինակի համար, եթէ Վահագնի երգի մէջ ՀՈՒՐ ՀԵՐ քառերը այն հնադրոյն ժամանակ Par - Per ձեւն ունէին, հետզհետէ անցան բոլոր այն ձեւերից, որ կրեց Ր քաղաձայնը վերջնապէս հասնելու համար Ռ ձեւին: Ընդդէմ այնպէս, ինչպէս նոյն երգի յաջորդ տողի մէջ մենք այսօր կարդում ենք ՄՕՐՈՒՍ, առանց նոյնիսկ լաւ իմանալու թէ հին ձեւը մաւրաւ էր թէ մալրաւ. բայց հաստատ իմանալով հանդերձ, թէ անշուշտ ՄՕՐՈՒՍ չէր: Վերջնապէս կարելի է նոյնիսկ որ Խորենացու եւ Մագիստրո-սի ժամանակ այս երգերը ճշգիւ այնպէս չէնչուէին, ինչպէս գրուած են, այլ մի քիչ տարբեր արտասանութեամբ, եւ Խորենացին եւ Մագիստրոսը վերածած լինէին իրենց իմացած գրական հայերէնի արտասանութեան» (Հ. Աճ. նոյն, էջ 70-71):

(Այս եւ նախորդ վերապահութիւններով ուրեմն ընդունում ենք որ երգերը հարազատ են):

2. ՄԻՐՁԱՅԵԱԼ

(Վերջը յաջորդով)

Ա Հ Մ Է Տ Շ Է Վ Գ Ի

ԻՇԽԱՆՆԵՐՈՒ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԸ ԵՒ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՆԵՐՈՒ ԻՇԽԱՆԸ

Մեր երկրապետի մականունին վրայ ազդող, եկող ու դացող բոլոր ազգերու եւ ժողովուրդներու մէջ եղած են մարդիկ՝ արոնք իրենց կենսային երկարատեւ հոլովոյթին մէջ փառքի ու փարթամութեան, դիրքի ու հարստութեան ետեւէն վազելով՝ յոգնած ու պարտասած եւ վերջ ի վերջոյ յուսահատութեան անպուստի մէջ կորսուած են, իրենց դործածած ճիգին համեմատութեամբ փառքն ու դիրքը խոյս տուած են իրենցմէ, ճակատադրին դաժան մէկ կարգադրութիւնով։ Սակայն տարբեր եղած է արար բանաստեղծութեան իշխանին պարագան վերոյիշեալ դժբախտներէն։

Մնաւ Եղիպտոսի արփառաստ պայծառ երկնքին տակ փղոսկրեայ պալատներու մէջ։ Հասակ նետեց հեշտարոյր, փարթամ մթնոլորտի մը սիււքով, սփինքսի խորհրդաւոր լուսթենէն պատդամներ ստացաւ։ Նեղոսի կանաչ ալիքներուն յաւիտենական ծփծփանքը դիւթող նուագի մը պէս խռովեց գերզգայուն հոգին։ Խրտիւններու լիառատ երախտիքը ըմբռնեց։ Ըղալով փառքի ու պիւճանքի մէջ ոսկի քնարին ոսկի լարերուն վրայ երգեց փառքն ու փարթամութիւնը։

Քերթողական արուեստին հանդէպ

վառ սէր մը ունենալով, այդ վառ սիրոյն ժղումով պատկանած չորս ցեղերէն ժառանգած ունակութիւնները եւրոպական լուսատրութեան ոստաններուն մէջ յըդկելով, զարգացնելով այդ արուեստին մինչեւ զէնիթը հասաւ։

Թուրքին փառասիրութիւնը, արարին պերճաբանութիւնը, չէրքէզին ներքազազութիւնը եւ յոյնին երեւակայութիւնը տարբեր տարբեր ազդակներ եղան իր բնատուր քերթողական ձիրքը զարգացնելով հորիզոնէ հորիզոն առաջնորդելու համար զինքը անընդհատ։

Կէս դարէ ի վեր, արարական աշխարհի մէջ, Ասլանտեանէն մինչեւ Պահլէյն, մեծ համբաւ ու հռչակ վայելող այս բազմալուս բանաստեղծը, 19-րդ դարու երկրորդ կիսուն, 1868 թուականին, Գահրէի մէջ Խտիվ Իսմաիլի իշխանութեան շրջանին, արար հորմէ, Թուրք մօրմէ, չէրքէզ պապէ եւ յոյն մամէ բաղկացած քառացեղ արժատ ունեցող դերդաստանէ մը ծնաւ։

Ձորս տարեկանին «Միւսթէտիեան» կոչուող մանկապարտէզ մը յաճախէէ ետք, փոխադրուեցաւ «Թէճհիլիյէ» անունով նախակրթարանը։ Հապիւ տասնհինգ տարեկանին թեւակոխած՝ թէ՛

նախնական եւ թէ՛ երկրորդական ուսում մը աւարտելով, պատանեկութեան շրջանին իսկ իրաւարանական համալսարանի «Թարգմանչական» ճիւղէն շրջանաւարտ եղաւ:

1887 թուականին, Խալի Թէվֆիկ փաշայի հաշուոյն Թրանսա ղրկուելով՝ Մոնփէլիէի համալսարանէն իրաւագիտութեան բարձրագոյն աստիճանի վկայականով աւարտածաւ մը խօսեցաւ:

Դասընթացքը աւարտելէ յետոյ զանազան մշակութային ուստաններ, դրաւելողարուեստական կեդրոններ յաճախելով՝ լատպէս զարդացած, լուսաւորուած՝ 1891-ին Գահիրէ վերադարձաւ:

Նոյն տարին, երկրին վեհապետ Թէվֆիկ փաշայի մահով, յաջորդը՝ Ապպա Նիլի փաշա ուշադրութիւն չգարձուց փարիզէն նորադարձ երիտասարդ բանաստեղծին վրայ. սակայն այդ շրջանին, դեռ յառաջդիմութեան նախաքայլերը նետող եգիպտոսի մէջ տիրող մտաւորական բարձր ուսումնասացածներու սով տիրելով՝ Շէվքիի ներկայութիւնը չէր կրնար աչքէ վրէպիլ. չուսացաւ նոր վեհապետը նոր բանաստեղծը Գասրըլ-Ապիտին հրաւիրելով պալատի բանաստեղծ եւ իրաւագէտ խորհրդական կարգել զինքը:

1894 թուականին, Ժընեւի մէջ տեղի ունենալիք արեւելագէտներու խորհրդաժողովին, եգիպտոսի ներկայացուցիչի հանգամանքով Զուրիցերիա դըրկընցաւ, այդ դերը կատարելէ ետք, Ճարտպանի մշակութային ուստանները այցելեց եւ ապա Գահիրէ վերադարձաւ:

Մինչեւ 1915, Խալիվեան պալատին եւ քաղաքական քուլիսներու մէջ անցնող դարձող գիւնանագիտական հարցերու աւելնուլթեամբ մեծ գործունէութիւն ունեցաւ, միշտ ի նպաստ իշխանին եւ հովանաւոր պետութեան. գովեց, ներդրեց Լորտ Բիշնիւրը եւ անոր յաջորդը. Բրէպի փաշայի ասպատմութեան Անգլիացիներու կողմէ ձախդեցուելու պաշտպանի իր բռնած անասրբեր դիրքով՝

հարենասէրներու ճննադատութեան առարկայ դարձաւ:

Այնքան տարուած էր պալատը եւ աւագանին գովել շոյելու գործով՝ որ երբեք ուշադրութիւն դարձնելու ժամանակ չունեցաւ մեծ զոնգուածին, եգիպտոսի ժողովուրդին ցաւերով ու երազներով հետաքրքրուելու, մերկ ու անօթի Ֆէլլաւին վէրքերը դարմանելու:

1915 թուականին, առաջին աշխարհամարտի ընթացքին, Թուրքերու ի նըպաստ տնդագին գործունէութիւն մը ցոյց տալով՝ իսլամական աշխարհը ձիւհատի (=սուրբ պատերազմ) կանչող հրաշունչ քերթուածներ հրատարակեց. Թուրքերու հետ զադտի յարաբերութեան մէջ մտնելով՝ նորանոր հրահանգներ ստացաւ. Մուլթան Ռէշատը Խալիֆէթ-իլ-Միսլիմիին անուանեց:

Շէվքիի այս բացատրական ընթացքը Անգլիացիները խրոչնցնելով՝ քիլոսնա Յոնկրաքա (= անբարձարի անձ) նկատուեցաւ եւ անմիջապէս աքսորուեցաւ Մալթա կղզին:

Նոյն թուականին, նոյն ամբաստանութեամբ, խորիվ Ապպա Նիլիի ալ գահնկէցութեամբ՝ իրեն յաջորդող Հիւսէյն Բեամիլ չուղեց պալատական դինքը եւ Շէվքի մնաց առեն մը Մալթա, սակայն Անգլիացիներու բարեկամ եգիպտացի քաղաքական կարկառուն ղեմքերու միջնորդութեամբ՝ Գահիրէէն դուրս եւրոպական երկրի մը մէջ բնակութիւն ընտրելու աղատութիւնը շնորհուեցաւ իրեն:

Շէվքի ընտրեց Սպանիան. գնաց Պարչիւնա, Անտալուզիոյ Իւմէյյականներու հին փառքի մոխրակոյտին վրայ սգալու արարին անցնալի յիշատակները, վերակենդանացնելով անոնց տկարատեսիլ պատկերները երեւակայութեան մշուշոտ պատատին վրայ: Հոգեկան ներքին յուզումներու ու խռովքներու ալիկոծ պահեր ապրեցաւ, թախծոտ ու մեղամաղձոտ կեանք մը վարեց, լացաւ, յորդառատ աղի արցունքներ թափեց:

տողորուեցաւ հայրենիքի կտրօտով չորս երկար տարիներ:

Նախապէս ընչաքաղց եւ արծաթասէր, պալատական ճոխութիւններով արքիւռ, հեշտութեամբ ու փառքով յըղփացած Շէվչիկ՝ 1918-ի զինադադարին Նոյնիստ վերադարձաւ, նախկինէն ընդունուած տարբեր նկարագրով ու խառնուրդով, ժողովրդական դադափարներով օժտուած, պատրաստակամ ամէն ինչ զոհելու հայրենիքի խորանին վերայ: Երբեք մտքէն չանցաւ կրկին պալատին մօտենալ, նոր դէրք չինել, նոր վեհապետին մօտենալ կամ հովանաւոր պետութեան համակրանքը վերաշահիլ: Սկսու էր անձնական սեփականութիւնը եղող կայուածները մատակարարել, զլարելով ու քերթելով զբաղեցաւ, հասարակական շահերով ու հարցերով մտահոգուեցաւ, արարական երկիրներու ճակատագրով ու ապագայով հետաքրքրուեցաւ: ազգին ցաւերն ու բողոքները երգեց, պահանջները կազմակերպեց եւ մինչեւ այդ նմանը չտեսնուած համբաւ մը շահեցաւ բովանդակ արարական աշխարհի մէջ:

Բոլոր ուրար մտաւորականներու եւ անուանի բանաստեղծներու նախաձեռնութեամբ, Գահիրէի արքայական օֆիսային մէջ համարարական փառատուն մը կազմակերպելով, տասնեակ մը ներհուն բանաստեղծներու պանծացնող քերթումներով փառաբանուելէ յետոյ, միաձայնութեամբ 1927 թուականին Քրամայտեղծներու Խշխման կարգուեցաւ Շէվչիկ:

Այդ թուականէն սկսեալ մինչեւ իր մահուան թուականը՝ 1932, միշտ գրելով ու ստեղծագործելով զբաղեցաւ Բանաստեղծներու Իշխանը: Կեանքին վերջին շրջաններուն թատերական կտորներ ալ հեղինակեց:

ԱՆՁԸ

Զմեռական ազգականներ ի մի հաւաքուելով Շէվչիկի տարօրինակ անձին մէջ,

երբեմն միասնաբար եւ երբեմն ալ իրենրամերժօրէն գործելով՝ տառապող ու վարանող հոգի մը ստեղծեցին իրեն համար. հաղուադէպօրէն համերայնաբար յայտնուեցան տղազակները:

Այս մարդը՝ բանաստեղծական նըպաստաւոր պայմաններու եւ արգասաւոր միջավայրի մը մէջ աշխարհ մտնելով, անմիջեւ ընկան ձեռքերովը բանաստեղծներուն, իշխանութեան դահլիճներէն: Ընկանաբար կարեւոր դեր ունեցաւ իր քառացի արմատը՝ ընդ զօրացան հանճարային տարբեր իր մէջ. իրեն հարկային հոգեկան ժառանգութիւն՝ այդ տարբեր էին որ մը՝ զում ու արագապայ թոյլէ տուն իր քերթողական հանճարին: Միւս կողմէ յիշողութեան անդամաճանութիւնը, կարողացածները մարտելով, իւրացնելով անձնագործութիւնը՝ մտաւորական բիրեղահայ պաշարին յարատեւման զօրավիւ հղան. երբորդ պարագայ մին ալ՝ երեսակայութեան ճառագայթող պատուին վրայ պատկերացող երկնքին գծերն ու գոյները վարպետօրէն ներդաշնակելով ստեղծած դիմիչ նկարին հանրութեան ներկայացնել դիմաւոր է:

Ունէր փափկանուազ սիրտ մը եւ նուրբ զգացումներու քնար մը. անոսաման սէր ունէր դէպի կեանքն ու կեանքի տրոփումները. կը նախընտրէր մերձակայութիւնը իշխաններու, աւագանիի, անուանի քերթողներու փազանդին: Անցեալի դէպքերն ու եղելութիւնները, դարերն ու դարերու հոլովոյթին մէջ ծլող ծաղկող քաղաքակրթութիւններն ու այդ քաղաքակրթութիւններու հետապնդումը, նպատակները՝ ուսումնասիրութեան ու քերթողութեան նիւթ դարձան:

Ուղեց կրկնել Գասրըլ-Ապիտինի մէջ նոյն դերը՝ ինչ որ կը կատարէր ներհուն բանաստեղծ Պուսթէրի, Ապպասեան ինչի՞նչ Միթէվէթիլի պալատին մէջ. հետեւեցաւ բոլոր դարերու արար եզակի դիւցազներգակ Միթէվէթիլի համառնական իշխան Սէյ

Ֆիւտտէվիէի ներկայութեան արտասանած վեհաժողովի ներքինական քերթուածներուն:

Պուհիթիթի՝ իսայիֆէ Միւթէվէքէի-լի արքայական շքանշանը դուրսանելուն նման, ինքն ալ Ապպաս շիւթիի ծընընդեան տարեդարձը դրուատեց հոյակապ, երկարաշունչ քերթուածով մը: Հարուն էլ Ռէշիտի դարուն ապրող էպի նէվալի հրատուր սիրերգութիւններն ու հնչողական գիտնականութիւնները կնիւծեց, որոնցմէ իւրաքանչիւրը զատ զատ խթանի դեր կատարելով, ներշնչման մէյմէկ աղբիւր դարձան, թե ու թոյլէ տալու համար վառ երեսակայութեանը:

Արաբականէն յետոյ եւրոպականէն, մանաւանդ Ֆրանսական գրականութեանէն մեծ ազդեցութիւն կրեց Շէվքի. իր յորինած առակներով Լաֆօնթէնի, հեզասահ պարզաբանութիւնով՝ Ալֆրէտ տը Միւսէի, իր սիրապնդ տաղերով՝ Լամարթինի նմանիլ ուզեց. սակայն մեծազոյն ազդեցութիւնը կրեց Վիգէոր շիւկոյէն, ուսմանթիզմի մեծատաղանդ իշխանէն. ներշնչուելով անոր բնիկողոց ու դէպք, հայրենասիրական բոցաշունչ կոչերէն, Ֆրանսական ազատասիրութեան շինուկովը պատուաստեց արաբ դանպըլածները:

Ֆրանսայի մէջ ականատես ըլլալով մարդոց դէպի կեանք տածած սիրոյն, մտքի ու դադափարի, համոզումի ու դաւանանքի արտասովոր ազատութիւններուն, ինքն ալ անոնց հանդէպ լայն շունչ եւ յարգալիք տրամադրութիւն ու վերաբերում մը ունեցաւ, տուանց մոռնալու իր ազգային կրօնքը: Դարուն՝ Եգիպտոսի եւ համայն արաբական երկիրներու հետ առնչակից քաղաքական ու ընկերահասարակական ծանրակշիռ դէպքերու մէջ ազդելով սերտօրէն կապուեցաւ անոնց, երկրին պաշտական բանաստեղծի եւ իշխանին դիւտնապետի հանգամանքով. եղաւ օքիլ մը ուշ - ժողովուրդին բանաստեղծը եւ արաբական գիւղատեղի հարցերու փաստաբանը՝ ի-

րաւտ-հասարակական լայն զարգացումով:

ՍՏԵՂՍԱՊՈՐԾՈՒԹԻՒՆԸ

Ահմէտ Շէվքի իրեն ժամանակակից բոլոր բանաստեղծներու ամենաբնուարտագորոն է. քերթուածներուն հաւաքածոն եղող «Շէվքիյաթ»-ն զատ, դրեց նաեւ «Արաբ պետութիւններն ու իսլամ մեծամեծները» պօհմը՝ որ պատմական եղելութիւններու եւ ականաւոր գէթքերու դրուագները կը պարունակէ:

1929 - 1932 թուականներու միջեւ տուաւ «Կղզիպատրաշի մահը», «Մէն-նուն ու Լէյլա», «Կոմփիւլ», «Ալի պէկիլ-Քէպիլը», որոնցմէ Կղզիպատրաշ եւ Լէյլա ու Մէնուն՝ համարաբական երաժշտապէս Մուհամմէտ Ապտիւլ Վահապի կողմէ արժանաւոր կերպով կ'երգուի գրեթէ ամէն օր բեմերէն եւ ձայնապընակներու վրայ:

Վերոյիշեալ կտորներէն զատ՝ որոնք թէեւ քննադատներու կողմէ ասորագնահատուած են, դրեց նաեւ «Անթէթէթ-իլ-Շէտտատ» կտորը: Ընկերահասարակական յօդուածները անհամար են: «Անտալուզիոյ իշխանուհին» ալ գրանահատելի խաղ մըն է: Արձակ վէպերէն «Ատրալ Հինա»-Հնդիկ Կոյսը՝ Ռամսէս երկրորդի դարուն վերաբերող եւ պատմական արժէք ունեցող գրական կտոր մըն է: «Վարազաթ-ըլ-Ասա»՝ Պարսից արքայից արքայ Շապուհ երկրորդի ժամանակակից դէպքի մը նկարագրութիւնն է: Ընկերահասարակական յօդուածներուն նիւթերն են՝ ազատութիւն, հայրենիք, Սուէզի ջրանցք, Էլ-Ահմադ, մահ, անծանօթ զինուորը եւ այլն:

ԲԱՆԱՍՏԵՂՍՈՒԹԻՒՆԸ

Արունաստի ու գիտութեան, լուսոյ եւ ազատութեան, գեղեցկութեան ու բարեկարգութեան մայրաքաղաքէն զարգացած ու պայծառացեալ մտքով հայրենիք վերադարձող հանճարեղ երիտասարդը՝ իր ազգը եւ անոր մէջէն նոր սերունդը

արդիական թարմ շինուկով պատուապատեհու և արարական բանաստեղծութեան ու գրականութեան արեւմտեան ոգի, նոր թեւ ու թոփշ տալու յաւակնութիւնը ունէր. սակայն յաւակնութեան այդ թափը առանց երկար տեւելու թոփապական պալատի ոսկեգործաւ սրահներուն մէջ, փառքի ու փարթամութեան, հարստութեան ու ճոխութեան, անդադար ծփծփացող հեղափոխական ալիքներուն տակ թուլնալով, կանգ առաւ. խանդ ու եռանդով Գառը-ըլ-Ալիտին մտնող բանաստեղծը, հեշտանքի ու պերճանքի մթնոլորտին մէջ ընդարմանալով գրական-ստեղծագործական ամլութեան ենթարկուելով՝ միայն իշխանին ու աւազանին քմահաճութեանը բաւարարութեան տուող գովաբանական քերթուածներ արտադրել կրցաւ:

Ներքուցեց Շէվչի, սակայն բնադդով ու նկարագրով գովաբանութիւնը չսիրելուն՝ երբեք ալ արտակարգ յաջողութեամբ կտորներ չարտադրեց: Իշխանին բանաստեղծը ըլլալու հանգամանքով, զովի ու դարպասելը պարտադրութիւն մը եղաւ իրեն համար. անոր միջոցաւ է՝ որ հարստութիւն դիզեց, դիւրեք շինեց, շուրջ ապրեցաւ. աղքատ մտաւ պալատ, հարուստ ելաւ անկէ. սակայն քառորդ դար տեւող այդ բացառիկ կեանքը գրական տեսակէտով օրու արժեք իրեն, մտային պաշարին վրայ բառ մը իսկ բանաստեղծական արտադրութիւններուն վրայ էջ մ'իսկ չաւելցաւ. զովից թոփանքներ իսմախլը, թէօփիլը, Ապղասը, Հիւսէյնը եւ կարմիր սուլթան Ապտիւլ Համիտը:

Պատմութեան մէջ յայտնի ճշմարտութիւն մըն է օսմանեան կայսրութիւնը կազմող աշխատար ու աշխատող ժողովուրդներուն կարմիր Սուլթանին հանդէպ սնուցած ատելութեան չափը՝ իր դոքոնած դադանի ու յայտնի զանազան ոճորդործութիւններուն համար. այդ ոճիւրներուն ղէմ տրտունջ ու բողոք ունէին. Շէվչի կարգ մը տողերու մէջ Համիտը իրեն արեւակ յա ժողովուրդը-

նեքը իբրեւ ստրուկ ներկայացնելով՝ եթէ ստրուկը արեւակուն ղէմ խօսելու իրաւունք ունի, ուրեմն արեւակն ալ ըստրուկին ղէմ գործելու իրաւունք ունի՝ վճիռով, Ապտիւլ Համիտի յանցանքները թիթեցնել կ'ուզէ, ինչ որ իր տկարութեան ամենացայտուն կողմն է իր բանաստեղծական կեանքին մէջ, որուն համար քննադատութիւնէ վեր չէ մնացած:

Պալիֆէ եւ իմամ բառերն ալ թեթեւ նշանակութիւն ունեցող բառեր չեն. Պալիֆէն իսլամութեան քահանայապետն է, ղէպի բարին, առաքինին, սրբութիւն առաջնորդը սրբակրօն մարգն է, օրոնցմէ զուրկ էր Ապտիւլ Համիտ. Էպու Պէքը, Էօմէր Իպսիլ-Պաթթայ, Օսման Իպսիլ-Պաթթան իսկական սրբակրօն իսլամներ էին: Իսկ Ալի Իպսիլ-Պաթթայ իսկական իմամ մըն էր՝ որ ճանչցաւ անհատներուն իրերաշահասարութիւնը՝ որ ցեղի, որ կրօնքի ալ պատկանած ըլլայ. իրաւահասարակութիւն տնտեսական, բարոյական, ընկերական բոլոր մարդերու մէջ:

Շէվչի այս ընթացքով շուարուքեան ու անգղամարտեան շրջան մը անցուց և շատ ուշ սքափեցաւ:

Քերթութեան անանգական ուղիէն քալելով՝ դասընթացներն ալ գրեց. անոնցմէ ոմանց մէջ զգացական, հոգե-խռով, յուզիչ չեղտ մը կայ, սակայն այսքանով բաւականանալով, Շէվչիին հոգեյոյր քանաստեղծի մը կոչումը տալ չափազանցութիւն պիտի ըլլար. որովհետեւ արտասանած դամբանական քերթութեանքը յուզող, արցունք հոսեցնող, զգացութիւնները դուրսը յատկանիշներէ հեռու են. մահուան ու կեանքի մասին արտայայտած իմաստասիրական խորհրդաւածութիւնները միայն ուշագրութեան արժանի են:

Տաղերգութիւնն ալ լայն տեղ կը գրաւէ «Շէվչիյաթ» կոչուած գիւտին մէջ. սակայն կնոյ սէրը գրեթէ անկիւն մը չէ գրաւած անոր սրտին մէջ. կեանքին թարմ շրջանին Զարահայի մէջ ապաքած միջոցին. ինքզինքը իր ճանապարհ-

բնի բուրգովին տարբեր միջավայրի մը մէջ դառնող երիտասարդը՝ կնոջ՝ կեանքի բնմին վրայ ազատօրէն կատարած դերը նշմարելով, ապրումով ու հիացումով գնահատեց անոր բնմեքու, շարժանկարներու սրահներուն մէջ արձանագրած յաջողութիւնները, անոր պէշանքն ու վայելչագեղութիւնները եւ սկսաւ նոր-բօրէն նկարագրել նշմարած սիրային դէպքերը:

Մեզմ մայրաքաղաք մը, շրթունքի վրայ քաղցր ժպիտ մը եւ անախտ խղճով հոգեւոր մէջ, Բառ մը, կարճ ժամադրութիւն մը, Անա ողջագումարում սիրոյ մէջ:

Համակրական բնոյթ կրող քերթուածները իրաւունքներով պալատի աւազանին, ստիպուեցաւ Շէվրի Հակիւ, զէպի արար քերթողութեան հին արուեստը եւ հետեւեցաւ համալուարներէն իսկ Ձէյտունի, էմիր Գոյսի եւ Անթարէթ-Իւլ-Շէտտաի օրինակներուն:

ԱՔՍՈՐԷՆ ՎԵՐԱՆԱՐՁ

Անապառնիւյ մէջ կեանքէն զգուած, հողեկան ու ֆիզիքական երկարատեւ կսկիծներու շարաշարութենէն ընկճւած, մաշող ու ապառող, կարօտի բոցով տոյրորուող բանաստեղծ մըն էր. առջ ու վշտի ուժկանին մէջ թաւալած մէկ պահուն (1918) գինադադարի փրկարար աւտիսը նոր աւելն մը ներարկեց երակներուն մէջ:

Գասը-ըլ-Ապիտինի չքեղապարզ կամարներուն տակ վարած անցեալի ընդարձացնող յիշատակները իմէյյական երբեմնի փառքի աւերակոյտներուն մէջ թաղելով, հողեպէս յեղաշրջուած, բարեփոխուած, նորացած ու կոկուած նըկարագրով Գահիրէ վերադարձաւ: Ապրեցաւ՝ հեռու պալատէն ու պալատականներէն, իշխանէն ու իշխանագուններէն, կաշկանդումներէն ու գրաքննութենէն, ապրեցաւ ազատ, գրեց ու գործեց ազատ. մերկանալով հին գոտու մը

տայնութիւններէն քաղեց ժողովուրդի քաղած ճամբայէն, գրեց «Փարիզ», «Գուլսենի կորուստը», «Եւ Անթոնիոսն եւ եւ Անթոնիոսը եւ եմ» պոէման. գրեց «Կըղէն» պատմական վեպը, որունք առանց բացառութեան Ալֆրէտ տը Միւտէական, Պօլէրեան գրում կը կրեն. Վէրլէնի շունչն ալ ներկայ է անոնց մէջ:

Ազատուելով պալատի պայմանագրական կեանքի կաշկանդումներէն, իշխանական շրջանակներու բարոյական ճնշումներէն, ապրեցաւ ինչպէս որ կամեցաւ, գրեց ինչ որ մտաւաները ներշնչեցին. այս անգամ չգրեց միայն իր ցաւերն ու երազները, հինին պէս, այլ գրեց ու երգեց նաեւ ուրիշներուն, իրեն նըմաններուն վշտերն ու տառապանքները՝ ներքին եսին, հողեկան ինքնապիտակ-ցութեան եւ խղճի ձայնին թելադրութիւնով, հասարակութեան, ազգին ու հայրենիքին օգտակար ըլլալու մարմնով, բուրգովին հակառակ, պալատի վարած աւանդական թոյլ ու անտարբեր կեանքի ուղղութեան:

Սկսաւ քաղել նորերու ճամբայէն, ժամանակի նոր նոր պահանջներուն դուրսուցում տուող ծրագրով մը. քաղեց Հիւկոյի եւ Ռուսսոյի հեռքէն: Միջավայրի ստիպումով, գիտակցաբար կամ անգիտակցօրէն, մոռցուած կամ մոռացութեան տրուած շարք մը պարտականութիւններու լրացումը անհրաժեշտ զգալով, նորանոր հորիզոններ եւ ուղիներ բացուեցան աչքին առջեւ, որոնք շնչեւրային, մշակութային, ժողովրդային խիստ կարեւոր ճիւղաւորումներ ունէին. աջտրն ու աջսորավայրը, հոն տեսած հնութիւններն ու փառքի խլիւղները, պարապոյ ժամերուն ազգային պատմութեան վրայ կատարած պրպտումներն ու պնդումները, գաղթարարութեան ազգային կեանքի մէջ ըրած տեղի եւ անտեղի քմահաճ միջամտութիւնները մէյմէկ իւրթան եղան իրեն վերադառնալու համար ժողովուրդին գիրկը:

Մէկէն փոխուեցաւ վերաբերման սրբազրութիւնը ժողովուրդին հանդէպ. սկսաւ ներշնչուիլ անկէ, անոր կեանքէն

բխող երեւոյթներէ ու եղելութիւններէ, ընկերային կեանքը, պատմութիւնը, մըշակոյթը, խաղաղութիւնը առաւելագոյն չափով ուսումնասիրութեան ու փայփայման առարկայ դարձան. սկսաւ նոր եղանակները երգել, նոր չափով, նոր քնարի մը դերդգայուն լարերուն վրայ:

Երկնառաք բոլոր կրօնքներու հանդէպ ակնածալի յարգանք մը տածելով մէկտեղ, համագումար, հասարակացել իսլամ մըն էր. մարգարէին գալուստը եւ արարական խալիֆէները եւ մինչեւ իր օրերը Եպրոք իսլամ վեհապետները ներքոյնէ հա չկեցաւ:

Անմէտին գալուստը անտող լուրը Շլացնալ լոյսերով պայծառացուց աշխարհը,
Եղաւ առաքնականութիւնը, Լստաւածային պատգամներ բերաւ,
Երկնէ վերէն բարբառով խօսեցաւ,
Առաքնականութիւնը լրացուցիչը եղաւ,
Լոյսի, աղբարութեան անտարբեր եղաւ:

Ազգասեան խալիֆէները գովաբանած պահուն ազգասիրական ժառ շունչով մը հետեւեալ կերպով կ'արտայայտուէին.

Ռէշիտ, Մէլէմուս, Մէթէֆիս
Կայրալըքեան մը մեծագոյնը կերտեցին,
Կեանքներս չափանիշով
Լայն սահմաններ գծեցին
Կրօնքը անոր հիմը ընդունեցին.
Շարժող գումարներ անդադար
Հարկումներ, երկիրներ անհամար
Կաթնալ զրօշի տակ մտցուցին:

Շէվքի իր ազգային կրօնական դաւանութեան ռերտօրէն կապուած ըլլալով մէկտեղ ոչ իսլամ կրօնքներուն ալ յարգ ու պատիւ ընծայելէ չզաղրեցաւ. նոյնիսկ հին շատուածներու բարոյական անձին մէջ վեհ խորհուրդներ ու անդիմադրելի դանկ ջանաց ընթերցողը վայելակողութեան մատնելու աստիճանէ:

Յէպարը գրկած Եկաւ, Մովսէսը

Յորդորելաւ, առջնորդելաւ Իսրայէլը
Բերաւ միաձիւրը կոյսին, սուրբ անտառ
Երան օրը ծնաւ մանւ սէրը իր հետը
Երան կեանքը, լոյսը և խնամարհութիւնը:

Շէվքի համայն իսլամական աշխարհին հասարակաց սէր մը ունենալէ զատ, երակներուն մէջ շրջան ընող թրքական արեան աննշան մէկ դիմն իսկ, անոնց հանդէպ մասնաւոր սիրոյ մը կայծը վառ պահած է, եղած է միշտ թրքասէր եւ յարմարած թրքական քաղաքական կեանքին բոլոր ելեւէջներուն. տիպար բռնակալ մը եղող կարմիր Մուլթանէն սկսեալ — որմէ բազմիցս հրախուսուած է — մինչեւ Մուսթաֆա Քէմալ զրուստած ու փառաբանած է բոլոր թուրք դիւանաւոր տարրերը:

Մինչեւ Անտալուզիա աջորդուիլ՝ պաշտական անձնատէր, հպարտ, շահախնդիր բանաստեղծ մը եղող Շէվքիին հայրենասիրական գգաշուանքը Պարսկալոյսի մէջ նոր կայծով մը բոցավառուելէ յետոյ, Գահիրէ վերադարձին այդ բոցերէն նոր կայծեր սփռեց հայրենակեցներու սրտերուն մէջ, անոնց ալ շունչի ու հողին նոյն կրակով բոցավառելու համար. դեռ հայրենիք չվերադարձած գրած քերթուածին առաջին համարը ըստորեւ կ'արձանագրենք.

Եգիպտացիներ, ո՛վ հայրենակիցներ թէնի քացակայ եմք եւ հեռու ձեզմէ
Մեմք մեր հաւատարմական Ելիստին մէջ
Հաստատ, անասան եմք միմեկու վերջ
Բոց մը կայ մեր սրտերում մէջ անշէջ
Նեղոսի գուլալ ջուրէն գրկուում է,
Բոյոյր անիլալ ջուրերը մեկտեղ եմ
Նեղոսի աղբիւրը միայն ջիմջ աւ պայծառ է:

Չղուած, յուսալքուած աջորդաբար անհարապատ միջավայրէն, օտար երկրէն, օտար հողի անհրապոյր միջոցառումէն, հայրենադարձութեան տենդէն վազակուած, սկսաւ երազել փարաօսնանքաւ հեռութիւններէ, երեւակայել Ե-

գերպտոսի բուրգերն ու սֆինքսը, աւերակներն ու անսպասելիքը, նեղուցի հովտին աւազներն ու առուակները, բոլորը սիրեց պաշտելու աստիճան, անկեղծ ու ինքնաբերական սիրոյ մը վառ զգացումներով եւ երգեց Շգիպտոսը այսպէս։

Աշխարհի համայն մութ ու խաւար Դաւն ամէնում ցանակիրը եղար
Լայսովդ պայծառացաւ Լառվմը։
Աքէնքի համար արեւ մը եղար։

Նախապէս առանց հետաքրքրուելու ժողովուրդով, անոր ցաւերով ու երազներով, անհրաժեշտ կարիքներով ու պահանջներով, քաղաքական խաչակներով, Զոհաց պալատը գոհացնել, շնորհել անոր վարած ամէն գոյնի քաղաքականութիւնը, թէ՛ հարստանալու եւ թէ՛ երախտագիտական պարգէ մը հատուցանելու համար իր բարեբարներուն։

Սակայն Անտալուպիայէն տարբեր նկարագրով ու տարբեր հոգեբանութիւնով վերադարձող Շէվգի կարճ ատեն մը կորուսեալ դրախտին վրայ սգալէ յետոյ, վաստակած անսահման աղատութեան դուրացուցիչ հովերէն սթափուած՝ ինքզինքին եկաւ ժաշակելու թմբիւրէ մը ազատուող հիւսնդի մը նման։ Ինքնագիտակցութեան հերքին անդիմադրելի ուժը մը տառնել տուաւ իրեն հայրենիքի եւ հայրենակիցներու մասին։ Ոսկի ցուլը տապալած էր։

Բարեփոխուած բանաստեղծը փղոսկրեայ աշտարակէն դուրս իջնելով խառնուցեալ ժողովուրդին, քալեց ու զրուցեց անոր հետ, մասնակցեցաւ անոր սուրախութեան ու տրամաբան պահանջներուն, հոգին ու շունչը խառնեց անոր հոգւոյն ու շունչին հետ, Թարգմանն ու վաստաբանը եղաւ ժողովուրդի իղձերուն ու պահանջներուն, տրտուկներուն ու բողբոջներուն։ Նորին վեհափառութեան հետ ճանդիպումի մը պահուն, առանց քծնանքի, շոյանքի, առանց ծեծծեղումի, ուղղակիօրէն հանրութեան երջանկութիւնն ու բարօրութիւնը ապահովելիք աւալարկներ ներկայացուց։ Եւ ժողովրդը

զախարութեան կարեւորութիւնը անվարան զգացուց։

Անհատին դարձ վերջացաւ
Ո՛վ փարաւում եզիպտոսի,
Ազգին փոխանցուցաւ երկրին գեղը
Ամենուրեք երկրի վրայ հովիւները
Դարձան հօտերում հպատակները։
Շուտ ըրէ Իսմաիլի որդի, ահապարէ
Լայսը ծագեցաւ գիշերաշրջիկները կ'ա-

ռաքնորդէ
Կայրերու աշխարհ ալ բացուեցան լոյսի
գորութեան
Անդամուլոյծներն ալ կը քալեն հապնեղ-
օրէն։

Շէվգի՝ վերսկիւալ տողերով, ազգերու եւ ժողովուրդներու սթափած եւ միասնականութեան դարձ վերջացած քլալը կ'ազգարարէ Փարաւունին, օրուայ դաշակալ Իսմաիլի սերունդէն Ֆուստ առաջինին։ Լոյս ըսելով՝ սահմանադրութիւն եւ զաղափարի, մաքի, մտմուլի աղատութեան կ'ակնարկէ։ անդամալոյծները ոչ անկախ ազգերն են, որոնք զաղթարարներու լուծէն ելնելով իրենց ճակատագիրը իրենց իսկ միջոցներով կը տնօրինեն եւ յառաջդիմութեան ու բարգաւաճման ճամբան կը բռնեն։

Բանաստեղծներու իշխանին մտահոգութեան առարկան Շգիպտոսը միայն չեղաւ, այլ բովանդակ արարական աշխարհի մասին մտածեց, խօսեցաւ ու պահանջեց հրապարակաւ, յարդորեց ու հրաւիրեց միութեան ու համբարախութեան։ Իրաքի, Սուրիոյ, Լիբանանի մէջ քերթողական բանախօսութիւններով ի մէջ ալլոց բաւ։

Ի՞նչ է Արեւելքը եթէ ոչ գերդաստան մը
Ցեղ մը որ հայրենիք շինած է ամպիմ
Եփրատի, Տիգրիսի, Նեղոսի ակիմ
Եւ կ'ընթեմ երճումներ Խաւքիմ
Կ'ողորմ աւագը Լիբանանի, Սուրիայի։

Հայրենասիրական բոցակէջ հուրով
սուրբութիւն սկսող Շէվգի ազգաշունչ քերթեալներով՝ օրաթերթերու մէջ հրատարակած լուսին յագեցնելով, հեղինակ

կած դրբերով, ակումբներու մէջ, հրապարակներու վրայ ամէն առթիւ արաբասիրական բանախօսութիւններով, ընդլայնացունց կոչներով հրահրելով զանգուածներու հոգեկան դրութիւնը, լարելով, պրկելով շիդերն ու զգացումները, իրաքի, Լիբանանի, Սուրիոյ, Օմանի եւ վերջապէս օտար լուծի տակ գտնուող բովանդակ արաբական երկիրներու անկախութիւնն ու ազատութիւնը պահանջեց. իր այս վառուրտն ու եռանդուն ազգասիրական ելոյթով նախապէս իշխանին բանաստեղծը ըլլալէ զազրելով, ետեւ նախ Եղիպտոսի բանաստեղծը. քայլ մըն ալ դէպի առաջ երթալով եղաւ համայն արաբական արեւելքի բանաստեղծը. եղաւ արաբներու իրութեն եւ եղաւ արաբներու Հիւկօն:

Հրաչքի տեղակէն հզելութիւն մըն էր Շէվզիի հոգեկան աշխարհին մէջ տեղի ունեցող յեղաշրջումն ու նկարագրային բարեփոխութիւնը. տապալեց օսկի հորթը, քանդեց տաճարներն ու մահաանները, ուրացաւ հին աստուածները, նոր կուսքերու, նոր աստուածներու համար պաշտամունք կատարել, խռնակ ծխել սկսաւ. մարգկայնութեան, հայրենասիրութեան սկզբունքը որդեգրեց. կերտեց նոր նկարագիր, պայծարի եւ աշխատանքի նոր ախպար մը եւ հետապնդեց նոր ու համազգային իտէալ մը, արտա ազգին առաջնորդը ըլլալու իտէալը եւ յաջողելով այս իտէալին իրականացման՝ եղաւ այդ իտէալին քուրմը արաբներու մօտ:

Այս կերպով դարերէ ի վեր եկող գացող մտաւորական-յեղափոխականներէ տարբեր ուղղութեան մը հետեւեցաւ Շէվզի. իր հայրենասիրական թռիչքներուն մէջ անցեալը ներկային, հինը նորին, պատմական դէմքերն ու դէպքերը մէկ յայտարարի բերելով, իւրաքանչիւր դէպք եւ իւրաքանչիւր անձ իր յատկութիւններով ու դրական ու պատմական արժէքներով, հետորական առգանութեամբ. հասարակութեան սեփականութիւնը դարձուց, խթանել ու գերազգուշացաւ համար անոր ինքնազգիտակցութեան

շիդերը եւ յաջողելով իր գերին մէջ, բիւրեղեայ գահ մը պատրաստեց սրտերու մէջ եւ յաւերժացաւ անխտելիօրէն:

Եղիպտոսի արար եղակի բանաստեղծ պատմաբանը ընկերա-հասարակական հարցերն ալ մօտէն շօշափելով իր ազդին սովորական հին թերութիւններն ալ սրբագրել ջանաց: Զբաղեցաւ կնոջ դաստիարակութեան խնդրով, հանրային կրթութիւնով ու մշակութային զարգացման նիւթերով, բանուորութեան կեանքի մակարդակի բարձրացման հարցով եւ առանց այս հարցերու գրական լուծման, ազգերուն դէպի անկում ու ընկերկում ունենալը շեշտեց. անուա ու անդրադէտ ժողովուրդներու մասին խօսած ատեն մասնաւորապէս ըսաւ իր քերթուածներէն մէկուն մէջ.

Առանց գրքի ու գրչի ձգել ամիսսը
Նմամ է առանց բժշկի, դեղի ձգել հիւսանդը:

ԿԻՆԸ

Ազադակող ոճի մը սեպելով իզական սեռին կրթութեան ու դաստիարակութեան անտեսելի, խստիւ պահանջեց դարմանումը դարաւոր այդ հինցած ախտին. նկատելով անոր վերապահուած դէրը ընտանեկան յարկէն ներս թէ դուրսը, ընկերահասարակական մարդին մէջ եւ հայրենիքի զարգացման ու յառաջդիմութեան ճամբուն վրայ կարեւոր ազդակ մը ըլլալը, ստիպողականօրէն շեշտեց անոր մտաւոր ու ֆիզիքական մարզանքին ուժ տրուելը ապագայ առողջ սերունդներու մայրեր պատրաստելու համար եւ ըսաւ.

Գործը՝ ասմիկ, տգէտ մայրերուն
Մուլութիւն, տգիտութիւնը դիցնմի է
սերունդներուն:

Ապրած դարուն հանրային կրթութիւնը արդիական ոգիէն շատ հեռու դտնուելուն, խստիւ քննադատեց անոր քաբեփոխութեան մասին անհոգ. գտնը

ւող իշխանութիւնները՝ որովհետեւ նոր սերունդը չօգտուելէ զատ այդ կերպ զատարարակութենէ, կը ծանձրանար ու կը հեռանար այդպիսի անհրապոյր միջամտի մը հղող դպրոցէն:

Ուսումնասիրելով կրթական ծրագիրները, աշակերտին ճաշակին, բարոյականութեան ու նկարագրին, մտաւոր զարգացման ու յառաջդիմութեան նըպատակը նիւթերէ զատագրքեր պատրաստել աւանդուելու համար զատարաններու մէջ, գրեց սահուն ու պարզ ոճով, իմաստային ու բովանդակային ազգային երգեր, առողջական եւ իրիկուան աղօթքներ, բարոյացուցիչ առակներ ու առածներ, պատմական կարճ հեքիաթներ ու վիպակներ, երաժշտական ներդաշնութիւն ունեցող ոտանաւորներ. գրեց նաեւ բազմաթիւ դիտական ու պատմական նըշանակութիւն ունեցող առասպելներ Լաֆօնթէնի, Եզեմբուի, Վէտէրի օրինակով որոնք առաքինութիւն, ընկերութիւններն ենք շարունակելու, վատութիւնն ու նախանձէ զգուշացնող մէյ մէկ զոհարներ էին: Ուսուցչին ու դաստիարակին դերը լաւագոյնս գրողատեց եւ ըսաւ:

Ոգի, միտք, մարմին, մկրագիր կերտող Ազնուագոյն մերիւն ճարտարապետներ էք,
Ամենքդ, բանիբում մուրիւս մշակներ էք
Երբեք մեզ, հեշտաբոյր ծաղիկներ
մշակող:

Արար կնոջ ազատագրութեան հարցը՝ նախապէս Գառնէ Էմիլի կողմէ հրապարակ նետուած ու յաջողութեան նշաններ ցոյց չտուող կէտի մը վրայ մը նայած էր, նետուած երկնք ու վարանոտ քայլերու պատճառաւ: Ասպարէզ իջնելով Շէվիէի վերնահին ձեռք առաւ իրական սեռին ուսման ու ազատագրութեան կարեւոր հարցը, չեղեղէ ու պընդելէ յետոյ այդ կարեւորութեան վրայ, սկսաւ հասարակութեան միտքը պատրաստել առ այդ եւ անոր ազատագրութեան լով հանրային, մշակութային մարզին

մէջ մատուցանելիք անսահման ու օգտաւատ ծառայութիւնները մէկիկ մէկիկ թուեց ու համոզեց ունկնդիրներն ու ընթերցողները: Ուսումնասիրելով քննադատեց ամուսնութեան առանձնական անպատշաճ օրէնքներն ու սովորութիւնները, բազմակնութիւնը, քողը, սաւանը և այլ զանազան հնազարեան նիւստ գործերը: Գեղանի պարմանուհիի մը աշխարհերունի մը հետ կնքած ամուսնութիւնը քննադատելով ըսաւ.

Ամէն անպատշաճ գործ արդարացուց
սինարը
Գեղանի կոյսի մը ծերունիի մը կողակիցը
Ըլլալը,
Նման ամուսնութիւն կնքող պարմանուհի
հին
Կնամբին ծաղիկը ծախեց դեղին տիկնա-
րիմ:

Հաստատ համոզուած կնոջ ազատագրութեան անհրաժեշտութեան ու անյետաձգելիութեան, անոր կենսաբի բիմին վրայ առանց քողի, սաւանի երեւանը պնդեց. քողը բանտ մը, բարոյականի պաշտպանութեան ամենատեղար մէկ պատուարը ըլլալը հասկնալով ըսաւ.

Արար կնոջ քող պարտադրողներում ըսէք
Քողարկուելու համար չէ ամուսն ստեղծումը,
Քողը պատուար մը, սաւանը բերդ մը չէ
Պաշտպանելու համար կնոջ բարոյական-
մը,
Առաքինութիւնը եթէ չպաշտպանէ գայն
Աւելորդ է ասկեղնուագ բեհեգեայ
պատմութեանը:

ԲԵՄԱՎԱՆ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Յրանսա, Վիքթոր Հիւկոյի շունչին տակ ապրած պահուն՝ կանուխէն թատերական ստեղծագործութիւններ ընել փորձեց եւ գրեց Վիլի Պէկ իւ Բէպիւր» բեմական խաղը: Ժամանակ մը գրականութեան առ սեռը երեսի վրայ ձգելէ ետք, վերջէն զգաց անոր մեծ բաց մը

թողած ըլլալը եւ այդ բացը դոցելու մաքուր կեանքին վերջին չորս տարիները այդ ճիւղին յատկացուց եւ գրեց «Կղզի-պատրան», «Լէշլէ աւ Մէննուան», «Կոմ-փիւզ» թատերադասութիւնները: Երկար պիտի ըլլար այս նիւթերու մանրամասնութիւնը տալ ամսաթերթի մը նեղ սիւնակներուն մէջ, նկատելով իւրաքանչիւրին պատմական լայն ու ընդարձակ պարունակութիւնը:

Մենք պիտի բառակտեանք Շէվչիկի թատերական գործերու մասին արար գլուխակէ կարկառուն քննադատներուն կարծիքները արձանագրելով:

Արար գրականութեան տիտաններէն Տաթ. Թաւա Հիւսէյնի կարծիքով, Շէվչիկ՝ երգելով մուսկէլով սիրտերը յուզեց, բայց որեւէ կերպով չկրցաւ թատերական յաջող գործ մը ներկայացրնել հանրութեան. որովհետեւ բնադրութիւնը սովորական յոստիքով չի հաստատուիր եւ ոչ ալ կեանքի մայրամուտին կը ստեղծուի. իր բոլոր ներկայացումներուն մէջ պակաս եղողը բուն ռզիմ է, իսկ զինքը սիրցնողը իր երաժշտական հիմնալի արտայայտութիւններն են:

Թաւա Հիւսէյնի նոյն աստիճանին վրայ փայլող ուրիշ քննադատի մը խոսքով Հիւսէյնի կարծիքով «Բանաստեղծներու իշխանին վիպային ներկայացումները՝ յանգաւոր, չափաւոր երաժշտական պատմութիւններ են, բոլորն ալ երգ, դիւցազներգութիւն եւ շարժանկարներ են, բայց ոչ թատերադրութիւններ»:

Արար մեծագոյն գրական քննադատներէն Հիւսէյն եւ նոր գրական պատմութեան ուսուցիչ Հ. Ֆախրուրի կէտ առ կէտ ուսումնասիրելով Շէվչիկի բեմական հեղինակութիւնները, հետեւեալ եզրակացութեան կը յանդի.

«Արար բնական կեանքին մէջ, կասկած չի վերցնէր Շէվչիկի կատարած առաջնակարգ դերին մեծութիւնը. իմքն է՝ որ արարական փերթադրութիւնը նը-

ւաստացնելով թատերական ներկայացումներու ծառայութեան մտցուց. պարագաներու համեմատ ուզած ձեւի ու կապապարի մէջ խօսքով այդ փերթադրութիւնը գործածեց թատերայականութեան համար. յանգեան ու չափերը խաղացումած կտորին թովշութիւնը կը բազմապատկեն: Իւրաքանչիւր իմաստին յարմարեցում չափն ու կշիռը որոշ բաժին մըն ալ համած է գեղարվեստական գեղման, որոնք՝ այսինքն այդ չափերը անձնութեան եւ դէպքերու առնչականութեամբ փոփոխութիւններ կը կրեն, կը ներքանման կամ կը տատկանան պարագաներու պահանջին համեմատ. այսպիսով մէկ կըշիռ մէկ չափի սեղմ կաշկանդումն առատուած եղաւ արարական փերթադրութիւնը՝ որ պէտք է նկատուի դէպի թատերական փերթադրութիւնը նետուած մեծ քայլ մը»:

Սակայն.

«Շէվչիկի կեանքին վերջին տարիներուն ներդրեցած թատերայականութեան տաճարներէն խնդրեց քառադր դար շարունակ յորինած փերթադրական արտայայտութիւններով, որոնցմէ որեւէ կերպով չկրցաւ ձեռքագատուիլ, որոնք, այդ փերթադրութիւնը վատ ու անմաքստ ազդեցութիւն գործեցին նիւթին յաջողութեան վրայ. ի վերջոյ իմքն ալ գագ՝ որ բնական նիւթերու բարձր պատրաստութեան մէջ փերթադրութիւնը է:

«Շէվչիկի պատշաճօրէն չկրցաւ ներկայացնել անձնին ու դէպքերը՝ նիւթ նիւթ, տեսարանէ տեսարան փոխադրութեան համար, լարուած ուշադրութիւնով տեսարանի մը եետեղող հանդիսատեսին ուշադրութիւնը անակնկալօրէն կը դարձաւ դէպի ուրիշ տեսարանի մը, օրինակ գեղարվեստական դէպքի մը ներկայացման պահուն յանկարծ աչքիդ առջեւ կը պարզուին՝ պերճակաւոր դրդեղներու, արքայական թափօրներու, կամ արարական ուղտի երկարաշարք կարաւաններու, վրանային ֆամբարներու եւ նման եղանակի պատկերներու շարք մը»:

«Բեմագործութեամբ պատեմ երգի համայնքները, պարի ու խորանամբի աղամուկները՝ բուն միւսքիմ ձգելիք տպաւորութիւնը նուագեցնող անստեղծութիւններ եմ, իրմամբ ամպարամ ըսել՝ քէ երաժշտական այդ քերթաւածները մեքկայացուող միւսքիմ աւելի յուզիչ ու տրպարիչ հանգամանք մ'ունին»:

Ինչ որ ալ եղած ըլլայ քննադատներու կարծիքը Շէվչիք բեմական կարողութեան եւ երեսան բերած թերութիւններու մասին, ոնորանայի եւ խիստ մեծ է անոր բանաստեղծութեան մէջ յայտնաբերած բնական արտասովոր ձերքերուն արժէքը:

Քերթողական արտեւտը իր աւանդական չափի ու կշիռի աւանդական կապանքներէն ազատելով, արդիական բեմական պէտքերուն յարմարեցած ըլլալուն համար Շէվչիքի այսօր ալ արար բեմական քերթողութեան հայրը կը մընայ, ինչպէս որ կը մնայ տրար բանաստեղծութեան իշխանը:

Բանաստեղծական բացառիկ ձիրքով օժտուած ըլլալով ասպակչ իջաւ ու

զինքը համաշխարհային քերթողներու շարքին դասել չափազանցութիւն չ'ըլլար. եթէ տալատի մէջ սահմանափակ սեռ մը բնագրիկելով քառորդ դար ինքզինքը գրական ամլութեան դատապարտած ըլլար, բնականաբար աւելի բարձրասլաց թռիչքներով աւելի յախուռն խոյանքներ պիտի ունենար արարական բանաստեղծութեան անջրպետին մէջ:

Հանճարին ամենացայտուն երեւոյթներէն է՝ պայծառ ու անմշուշ երեւակայութիւն, հորիզոնէ հորիզոն թեւածելով անհունութեան մէջ ստաւառնիլ, մտքի ու գաղափարի սքանչելատիպ պաակներնը արեւակնային երանգներով, նրբապոյն քծերով նկարելը:

Շէվչիք եթէ համաշխարհային բանաստեղծ մը չէ՝ գէթ է Արեւելքի եւ արարական բանաստեղծութեան վերանորոգիչը եւ ուսգիլիւն, արար բանաստեղծները դէպի յաւերժական արժէքները տանող առաջնորդը, Արարներուն սղգային բանաստեղծը եւ բանաստեղծներու իշխանը:

ՏՌԳԹ. Գ. ԱՍԹԱՐՃԵԱՆ

ԽԱԶԻԿ ԱՐԱՐԱՏԵԱՆԻ

ԱՐՏԱՍԱՆԱԿԱՆ ԵՐԵԿՈՆ

Դեկտեմբեր 12-ին, Գալուստ Կիււպէնկեան Հանդիսարանին մէջ տեղի ունեցաւ Պրն. Խաչիկ Արարատեանի արտասանական երեկոն:

Սրեք բաժիններով, 24 կտորներէ բաղկացած ճոխ յայտագիր մը կը հրամայէր Պրն. Արարատեան Պէյրութահայ Հասարակութեան, որ նման երեկոներու ծարաւը ունի, նոյն աստիճանին սպասումը:

Տարբեր ապրումի, տարբեր արտայայտութեանց տէր բանաստեղծներու շարք մը քով քովի կու գար այդ գիշերը, ճիշդ է, անհաւասար հարադասութեամբ կամ կենդանութեամբ, սակայն կ'ըլլային ներկայ, լսելի բոլորին: Հոն էին Սայաթ-Նովան ու Սիւսանթան, Զարիֆ-Րիֆիանն ու Թէքէեանը, Տէրեանն ու Շանթը, Կ. Զարեանն ու Զարենց, կամ Սփիւռքէն՝ Մ. Իշխան, Ե. Պօյաճեան, Ժ. Յակոբեան, Համաստեղ. Ինչպէս նաեւ Հայաստանի բանաստեղծներէն Երազ, Կապուտիկեան, Պ. Սեւակ, կամ առականգիր Ա. Դարբին: Եթէ անուններէն ոմանք կապակցեցինք իրենց հակոտնեայտութեամբ, ընդդէմը ու համար էր Պրն. Արարատեանի յանձն առած դժուարութիւնը, ներկայացնելու մեղի քնարերգակ բանաստեղծներէն մինչեւ դիւցազններդունիքը:

Դիւրին չէ ամբողջ երկու ժամ, հասարակութիւնը կապուած պահել բեմին, միայն մէկ հոգիի արտասանութեամբ. դիւրին չէ նաեւ մէկ հոգիի համար, յաջողութեամբ վերարտադրել զանազան, եւ երբեմն հակասեալ խառնուածքներով բանաստեղծներու գործերը. այդ դժուարութիւններէն դուրս եկաւ Պրն.

Արարատեան զգալի յաջողութեամբ:

Մասնաւոր յիշատակութեան արժանի են այն կտորները, ուր արտասանութեան հետ անհրաժեշտութիւնը կար երեւան բերելու նաեւ դերասանական խաղարկութեան շնորհք (Ա. Դարբինի առականները, Թումանեանի «Ախ Թամար»): Պրն. Արարատեան այդ շնորհքը ունի, եւ լաւագոյն չափով ալ կ'օգտագործէ:

Ատիկա բաւարար պիտի չըլլար սակայն արտասանողի տնուն տալու համար Պր. Արարատեանին: Արտասանողը պէտք է կարենայ դուռ ժայնական, եւ շեշտերու ապրումով, իրիւանցել արած՝ հեղինակին զգացումներն ու մտածումները: Այն ժամանակ է որ սրաւը կը զգայ թէ բեմին վրայ կատարուողը մեքենական կամ գոց սորվորուած շարժումներ ու ճիւղեր չեն, այլ զգայնութեան նոյնացում, եւ խելայեղ ծափերով կ'ողջունէ արտասանողը, ինչպէս ըրաւ Պրն. Արարատեանին, իր Մ. Իշխանի «Մէր մնաց» կը տորին արտասանութեան համար:

Հոս կը ծագի երկրորդ հարց մը, — հեղինակներու, եւ անոնց կտորներու բնորոշութիւնը, որ արտասանողը պէտք է կատարէ լաւագոյն ձեւով. այս մարզին մէջ չենք կրնար յաջողութիւն մը համարել Արարատեանի յայտագրի կազմութիւնը: Հեղինակներ կան այնպէս որոնցմէ ընտրուած կտորները իրենք կեանք չունին իրենց մէջ, կարելի չէ ուրեմն դանոնք վերականգնանցնել, մեռած-ծլունած կտորներ են անոնք:

Բարեբախտաբար թուով քիչ էին նման կտորները: Այլ բանաստեղծութիւններ ալ սակայն, չհասան, իրենց վերարտադրումին մէջ, ամբողջական կեանքի.

մնացին կիսով չունչ առած, մասամբ ալ քարացած վիճակի մէջ. վարակուած չէր արտասանողը այդ կտորներէն: Անշուշտ նախ անհրաժեշտ է հասկնալ կտոր մը զայն կարենալ արտասանելու համար, եւ հասկացողութիւնը չէ որ կը պակսէր Պրն. Արարատեանին, կարգ մը կտորներու արտասանութեան մէջ, այլ ՎԱՐԱԿՈՒՄԸ ԱՆՈՆՑՄԷ: Ամէն բանաստեղծութիւն որ կը հասկնանք, անպայման մեր սրտին ու հոգիին չի խօսիր, կրնայ հասկըցողի մեր կողմէ, եւ մինչեւ անգամ զայն հասկցող մտքին չի խօսիր: Նման կտորներու արտասանութենէն պէտք է խուսափի բեմ բարձրացողը: Պէտք է խոստովի նաեւ տողերու, տեղ տեղ, ոչ

յաճախակի բայց զգալի, կարատումէն, եւ այս՝ հակառակ իմաստի ամբողջութեան. նման կտրատում մը արտասանական կշռոյթ կը բերէ, սակայն կը դատարկէ տողը իմաստէն, ինչ որ ամէնէն կենսականն է, կենսին իսկ է տողին:

Յամենայն դէպս, հայ շուշուով, հայ բանաստեղծութեան, հայ հոգիի վայելքի երեկոներ են հայ բանաստեղծներու կտորներու արտասանութեան նուիրուած երեկոները. նման վայելք մըն էր Պրն. Արարատեանի արտասանական երեկոն, անոնց համար որոնք կրցան ունկնդրել զինք: Պէտք է շարունակուին նման ձեռնարկները:

Բ. Փ.

ԹԱՏՐՈՆԻՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՐԺԷՔԸ

Իրականութիւնը այն է, որ տրամաբխ հնարքը առաջին ճիգն է մարդուն մտաւորացեալ գիտակից դառնալու: Թատրական տեսման, պատմութեան եւ կրօնքի միջին կարելի չէ սահմանադիմ մը քաշել քատրական կեցումովի եւ մարդոց աւօրեայ բնութեան միջին: Այն մէկ գաղափարով կարելի չէ քննել այդ բոլորի միջին, քացի այն տարբերութեան, որ կը կատարուի գլուխ գոցեցման եւ մեր քեմերը ազդած աստիակութիւններուն միջին:

Որք բնկերտարմութեան այս գլուխը գիտականորէն շատ մեծաւորութիւն, քատրանի ազգային կարեւորութիւնը նշանակաւ անվիճելի պիտի դառնայ, ինչքան բանակին, մատարմին, եկեղեցիին, օրէնքին աւ զարգին:

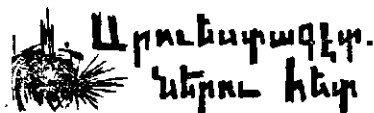
Ճ. Պ. Շօ

(«Հանգի թատրականութեան յատկանշանքն»)

Ժողովուրդ մը որ չօգնէր, չի նպաստէ իր քատրանի մահամերձ է, եթէ արդէն իսկ մեռած չէ: Նոյնպէս, եթէ քատրանը չի հետեւիր իր ժողովուրդի բնկերային աւ պատմական մղումներուն, տեսման, անոր մտքին աւ տեսարանին իրական գոյներուն, այդ քատրանը իրաւունք չունի ինքզինք քատրան կոչելու, այլ «գաղափարութեան վայր» կամ վայր մը որ միմիայն կրնայ ծառայել, այն գաղափարի բանին, որ «մահական» պատմելի կը կոչուի:

ՖԵՏԻՔՈ ԱՐԶԻԱ ԼՈՐԲԱ

(Թաղուած գաղափարութենէ մը, 1983)

ՏՈՒՑԱՀԱՆԴԵՍՆԵՐ

- Յ. ԹՈՐՈՍԵԱՆ
- Զ. ՄՈՒԹԱՖԵԱՆ
- Զ. ԽՇՏԸՇԵԱՆ

Յ. Թորոսեան.— Գործըքան պանդակի սրանին մէջ ցուցադրած իր նկարներով վկայեց թէ բանաստեղծ մկարիչ մըն է առաւելաբար, որ միակ գոյնի մը աստիճանաւոր նրամգաւորումներով գիտեալ իրականութիւնը, զայն պարզապէս երազին հետ մէկտեղ: Հայեացքը տեսած մասնաւորապէս իրական աշխարհին վրայ՝ իր նկարները ցուցադրեցին *Եւսէ*, մայրութեան խորհուրդը ամենեւեւ գիծերով ձեւագծուած, ուր սակայն էր կը մնար երազարիչ, մեզմէ ու եւրոպական վարդապետ միանրեմ ցաթով տնայնորում լայնիւն եւ վեհացնալ գաղափարայնութեան մը հմայքին մէջ: զաշնակ: Գիծերը այնքան մը շեշտուած չեն իր իսկ, որ արձանացներն եւ լույս տալիս իր վերածննդ արարչութեան էակը, թայց ներկայ են այն չափով միայն, որ երազի մը խորհուրդի տարտամութեան մէջ չկորսնցնեն ամեն ինչը հագնանք: Բնականութեան ու շիւթի մեղմամուտը թրթռումները: Առանց զստական մը ըլլալու կրցած է կիճը, իր մերկութեան մէջ, նստեցնել, կանգնեցնել, մտածել տալ, մեղքի խաղաղարար ծաղիկի մը վերածել՝ արդի ժամանակին մէջ: Առանց ճառենելու բարձունք մը՝ հասած է համարումսի մը, ուր կը ճշդութիւնով գոյններու եւ հեղինակներու բանաստեղծի իր իմաստութիւնը: Անի մը չէ իր արուեստը, այլ ընդհանրական, ումի տնելու եւ ուսմանալու լատարգոյն գրականութիւնը:

Այլապէս յաջող են իր *Կրտսերները* որոնք գուցէ ու իրենց գիծերով կ'արտայայտեն շարժումն ու խորհուրդը:

Իր երկստարգութիւնը, արուեստի լարչ մտնելու մը եւ որոնում ճիշդ յատակ կա տան իր ազգային մասին:

Զարեհ Մութաֆեան.— Կալէի Ալեք-Սաապի մէջ (Նոյ. 8-Նոյ. 20) ցուցադրած իր 25 պատկերներով՝ անգամ մըն ալ հաստատեց՝ քննարկումն ու իրական կեանքը առաւելաբար ինչպէս որ ին արուեստի հանգանակին հաստատութիւն մնալու իր սկզբունքը: Նորարարութիւններ իրական-

փելու հաստատ իր քառու մը զստական տակաւնութեան կնիք մը դրած է իր արուեստին վրայ: Իր վրիթին հպումները լինումստակ են ու հաստատութիւն: Հոյս է իր երանգագոյնները: Գունաւոր լուսանկարներ են իր պատկերները, որոնք ունեն իրական շեքմութիւն եւ որոշ հազարդակաւնութիւն:

Ինչ որ բացառիկ արժանիքն է այս նկարչին՝ ան ալ մտաւորական իր հանգամանքն է: Գիշ անգամ կը հանդիպինք նկարիչ արուեստագետներու, որոնք օժտուած ըլլան նաեւ մտաւորական արժանիքներով: Զարեհ Մութաֆեան, նկարչական արուեստի մասին տեսած իր գաղափարներով վկայեց, թէ մէկն է այդ քիչերէն, որ ոչ միայն գիտեալ տեղեւորութիւն, այլ նաեւ այլոց տեղեւորութիւնները հասկնալ, վերլուծել եւ ամեն զգալուն լեզուն հասկնալի շարժումն արուեստագետ հանգանակներով:

Զաւէն Խրաբէհան.— Գաղափարներէն մեկնալ եւ համարարու հոյակապով հետեւեալ իմ քիչնքն անուրբեան ու նոր ժամանակներու արժանիքն հասցնելու արուեստին է, որ Զաւէն Խրաբէհան ներկայացուցած է համարութեան 28 նոյնքներէն 8 Գիշերները 1903 տնալ արձաններու ցուցադրութեամբ, Ալեք-Սաապի արահին մէջ:

Կարելի չէ չվերաճել իր արժանիքներէն ուրիշները, զիսկով Զաւէնի յարմարի մէջ Բանգական *Երազը*, կամ չընկճել ազօրի մը խորհուրդին գիծը, երբ կեցած են ամբար մարմարեղէն *Ալեք*ին առջեւ: Մարմարի կերտարման աստեղ՝ այս երկստարգ Բանգականները կը սերէ ծաղիկ մակերեսները, պանդակներէն ծերացուած գիծերը: Ատոր համար ալ ամենեւեւ ցուցադրող պայծառ լայն, սպիտակ խաղաղութիւն մը կը բերէ դիտողի հագնին, կը կարէ առօրեայի տղամարտալ հասմէն ու կ'ապրեցնէ նրապանութեան մը պարագրկումն մէջ:

Գանձն ու կաւ արձաններն ու արձանիկները աւելի ամբողջական խաղափներու արտայայտութիւններն են, որոնք վկայութիւններ կը բերեն կեանքին մէջ կանգնած, ապրող ու տառապող արուեստագետի հագնին: Ունին՝ մտածում մը, զեղու թնկաղականութիւնը, արտայայտչական ճշգրտութիւն, ընդհանրապէս ներքին արարչութիւն:

Զաւէն տէր է արդէն *Երեմի*ի մը, որ *Բոսթոն* - *Բոսթոն* մըն է իր ձեւէին: Ճէր է մանուկականութիւն կամքի, համարութեան եւ զգայուն շիւթի, որոնք կը թրթռան թիւթիւն եւ Բնական գորկերուն եւ հպումներուն համապատասխան թրթռացումներով: Փանդակներ իր ենուն է, որովհետեւ որքան ալ փակուած իր աշխատանքին մէջ՝ փառակրեայ աշտարակի մը թնկելը չէ, այլ երանգ կեանքի հարազատ գաւակ:

Յ. Գ.

ՆԱՄԱԿՆԵՐ

ՀԱՅԿԵԱՊ 28-12-83

Սիրելի Սֆրադաբուրժիւն

«Բազիլեյի Բ. Տաքուսե 12-րդ
Թիվին մէջ, «Յարենդ» Զարհոնցի
մօտին» անստորագրելի Նշմարով՝
կը յայտնէիք, որ «Մուսայիան»
ընտանաւորը չուի վերջնա-
գործ մեղաւոր տնտեսուած եւ Հա-
յաստանի քննադատներուն կողմ-
էն, ինչպէս կ'ըրէին, Վճիգեանա-
նէն Գրգիսեաններին, Բաւարներ-
նի 1961 Փետրուարի 14-ին կազ-
մուլա տուի Զէջ ոսեկցան: Այդ
Թիվին մէջ Հր. Թարմազեան ի
մէջ յայտը անդրադարձան եւ Յա-
րենցի տարած նպայաւորին ճշ-
մէջ բերան եւ բաւանդողութեան
' երբև. կազմուք տանեցը:

Վրացական Գրականության
ստանդարտի խնդրոյ աստիճան
Բիւր Կառնը եւ Կրթական
մասնաշաղկապ յոյրամբ, Իրա-
պետ ժեր ռալագործներէ վեր-
պետ էր Թաւրիզի յայտ
թաւրիզի, Հայտապէս անոյ որ
ճիւղաստորոյ քննապատիւ յոյ-
րամբներէ Հետաքրքրութեամբ
Հետեւեալ ենք:

Բայց Հաս խոսափողական
կենցաղածք մը կը մատեն թմա-
րագրութիւն: Այլ տեսակ նոյննիկ
գերբնական անունը: Իմ մաս-
նումսները Հիմնաւորելու Համար
միայն օգտագործած է բանաս-
տեղութեան երկու տղաները,
սխիշդեալ իմնը կ'աւալաբլէնէք
ամբողջութեանը մեկնաբանելի եւ
փորձ ընել ամբողջելի մէջ առե-
նել բանաստեղծին խելական դժ-
մար: Արտասպանք մասնաշնչաւ
մարք:

Դարաշրջանի առաջադր մարզու հոգևոր հարստության արտացոլումը համարելով գրականության էական բաղադրիչները, Ձերեցը ժխտական վերաբերմունք էր ցուցաբերում նաև տիր- լիքից՝ նկատմամբ: Մեծ բանաստեղծը Ձառկան թռականներից էլան տարա- ծում դասած տեխնիկները համարում էր խրոթմանի մի դաս հնարքա արվեստի ներառման, եւ կամ խոր մոլորանքի մե- յոք պոեզիայի ստեղծման առաջարկում:

Գե պայծառ, մահուր շունչը կենդանի
 Ուզեցի փախել ես բետոնի հետ,
 Սիրտս դարձնել պողպատե ամիւ,
 Երես դարձնել ամուրձ քեզանից
 Գե դառնալ անկիրք աշխարհի պոռւ։

Շրեխայակահն մի խանդազատամբով
 Եւ իրն ընտրեցի իրրեւ կտարնացու, —
 Եւ երգս դարձաւ ամուժ ու ամբով.
 Եւ մուրաւեցի իրերի քանոտմ,
 Եւ գլխիս իջաւ մառախուղը ցարտ:

Հերքելով ամէն տեսակ անամէլ օգտահիշ տեսանկէտ՝ նոր պոէզիայի մասին, Զարենցը առաջ է գնում իբր պոէտական ժրգոյթի մէջ: Արդիականութեան առաջաբար բովանդակութեան համար նա պահանջում է արուեստի բարձր ձեւ, սովետական պոէզիային չեն բաւարարում ոչ պարզապէս օգեկարացիան, ոչ մանկերական խօսքը, առողջականութեան շտապ կոչը: Նոր պոէզիան կանխած է ստեղծագործական բարդ խնդիրներէ առաջ, պահանջում է հարուստ միտք, ըզրպարունքի ներքին կառուցուածք, աշխարհային կը տեղծուի թեմայի եւ նրա մարմնականութիւն, սակայն՝ բովանդակութեան օւ ձեւի ակնայայտ խզում, որը մի գէպքում տառնում է գէպի իրականութեան օւ կեանքի ազդեցութեամբ, միւս գէպքում՝ բանաստեղծական արուեստի ներգործուն գերի նուազեցում:

ՀԲ. ՔԱՄՐԱԶԵԱՆ

ՆԱԽԱԲԱՆԻՆ ԿԵՐՋԱԲԱՆԸ

Մեր գրականության մէջ հազուադէպ պարագայ չէ, որ մարդ մը, իր տնունին շուրջ վաղ երիտասարդութեան կազմած համարումը ծերութեան տեմին կամ ծաղկեալ ծերութեան այս կամ այն ձևով չպակսեցնէ։ Այս տխուր մտածումը անխուսափելի կը դառնայ, երբ մարդ ձեռք առնէ Զարեհ Գաղաղեանի վերջերս (1963) Փարիզի մէջ լոյս ընծայած «Բանաստեղծութիւններ» հատորը։

Մեր մամուլին պատմութեան մէջ յարգելի անուն մըն է Զարեհ Գաղաղեան, հիմնադիր-խմբագիրը Իգմիլի «Հայ գրականութիւն» ամսագրի։ 1911-14 լոյս ընծայած է իր ամսագիրը, աշխատակից ունենալով արեւմտահայ գրականութեան ամէնէն աշխուժ գրողները։ Հայ գրականութեան մատուցած իր ծառայութիւնը այս է, իսկ ասկէ դուրս գծաւոր թէ հայ գրականութիւնը առիթ տանեալ որեւէ ձևով յիշելու իր անունը։

«Հայ գրականութիւն» ամսագրի այս յարգելի հեղինակը իր «բանաստեղծութիւններ» հատորին դրած է տասներորդ էջնոց նախաբան մը, Երեսունը երրորդ էջին հրատարակած է իր լուսանկարը, «Ճշուած 1962-ին, 79-րդ տարեդարձի առիթով» իսկ զբոն վերջին երկու էջերուն վրայ արձանագրած է «կենսագրական» համառոտ գիծերով։

Ութսուննոց մարդու մը մօտ յուզիչ են արդարեւ այս բաները։ Ութսուննոց մարդ կրնայ նոյնիսկ իր բոլոր լուսանկարները հրատարակել եւ լուսանկարներուն կենսագրականները անհրաժեշտ համարել։ Նման յայտնութիւններու շարժառիթը պարզ է ու հասկնալի։ Ներքին, Բայց ներքին է արդեօք, որ մարդ նոյն փառասնելութեամբ, իր անձը ցու-

ցադրելու նոյն մարմանով գիրք հրատարակէ եւ ինքն իրեն շնորհած բանաստեղծի, քննադատի եւ դատողի յատկանիշներով պարծենայ եւ ընդհուպ աջ ու ձախ վճիռներ արձակէ։ Բանաստեղծութիւն գրելու իր թիրիմացութեան քով՝ Զարեհ Գաղաղեան նախաբանով մը քով քովի դրած է նաեւ իր միւս թիրիմացութիւնները։ Իր նախաբանը՝ Քանի մը հապաղ բաներ ըսելէ եւ հուշակաւոր մարդոց կարծիքները հապաղօրէն մէջբերելէ՝ «եսք» դարձեալ իր կեանքը կը պատմէ այնտեղ եւ վերստին իրենցինքը մեղի ներկայացնելու համար՝ պատճառը ենթադրելի ջինարեղութեամբ մը՝ էջերով Օշականի դէմ կը խօսի։

Քաղաւածքներ։

— Օշական այիտի անմահեանայ հայ գրականութեան մէջ իր պատմութեամբ ընդմիջում մնաւա՞նդ կարն, ինչպէս «Երկինքէն ինչիւն» կմիկը։

Ինձ համար «կոնքերիներ» մարմն ուղղութեամբ «Մնացորդացը» շատ յետամնաց գարծ մը կը մնայ։ Հակառակ պարունակած հում միւլթերու հարստութեամբ ու հոգեբանական վերլուծումներու ճշմարտութեամբ, այդ գործին կը պակսին վէպի մը պարտադրած տուեալները, ամոր ելք տուող տրամաբանական կառուցումներ՝ ամբողջական ու ամփոփ։

Ի՞նձ համար։ Հետեւեալ պարբերութեան մէջ կրնաք դիտութեամբ հասկնալ թէ ինչ արժէք կը ներկայացնէ այս հեղինակաւոր ինձը։

— Ահա հոս կը սկսի Օշականի առընչութիւնը արժէքներ ցանցալու ու դատելու իր կարողութիւնը չափելու՝ Սփիւռքի բանաստեղծներուն տաղանդին ու վաստակին յարակցութեամբ։

Աւելորդ է մտնել այս նախադասու-
թիւնը քառսին մէջ: Իր հառկցածը այս
լեզուով արտայայտող մարդը ի հարկէ՝
բան պիտի չհասկնար Օշականէն կամ
հասկնար «Յոռնարհներ»-ու կարճութեամբ
կարճ բաներ միայն: Շարունակենք...

Օշական գրած է ման քատերգու-
թիւններ եւ բանաստեղծութիւն: Ապա-
գան միայն կրնայ ըսել թէ՝ մեր գրակա-
նութիւնը միման հարատեւած է անոնց-
ով:

Զարեհ Գալստիանի մականային չէ
սպասած, այլ քանի մը տող անդին վերճ-
ռած է:

— Ան աշխատած է նամիկ Սէնթ-Պէ-
վի, գրած է բանաստեղծութիւններ ա-
նոր նման, սակայն երկուքին ալ տաւած-
ները ոչ մէկ նշոյլ կը պարունակեն քեր-
թողութեան նշմարիտ լոյսէն:

Վերջապա զնաց: Վճիռ մը եւս օա-
կայն:

— Հակասակ իր անվիճելի տաղան-
դին, ի՞նչ մեծ կարուստ հայ քննադատու-
թեան համար: Իր գրչին տակ քննադա-
տութիւնը՝ գրեթէ շատախօսութեան բեմ
դարձած է:

Այս վերջին վճիռով՝ Զարեհ Գա-
լստիանի կը վերջացնէ իր բանաստեղծու-
թիւններուն դրած «նախաբան»ը: Իր եզ-
րակացութիւնը բանաստեղծութեան մա-
սին չէ այսինքն, այլ Օշականի մասին:
Պարզ չէ՝ միթէ այս բոլորին տուն
տունով պատճառը: Ու յանցաւորը Օշա-
կանն է: Եթէ մեծ քննադատը բանաս-
տեղծի միայն տեղոյն պահել մը դրած
ըլլար մեծ հալըիկի մը հաշակով՝ բա-
նաստեղծութիւն դրող այս «բանաստեղ-
ծին», քննախնդիր այս գրողին չէր եւ-
թարկուեր հիմա: Պատճառը պարզ չէ՝
միթէ:

Ձեռք շարունակեք: Մէջբերումները
բաւարար են: Ընթերցողը գիտէ ցորենը
որո՞ճէն դանադանելու եւ որպէսզի մեր
էջերը ամբողջութեամբ մոխուած չըլլան՝
հոս կ'արտադրենք Օշականի «Ստեփանոս
Սիւնեցի» քննադատական երկու հատուած:
Կարդացէք եւ եթէ կրնաք փորձեցէք...
մոռնալ:

ԱՂՋՆԱԿ ՄԸ

Սիրտը սրտին,
Մամն է ինչպէս՝ աշտանակին:
Պիտի հալի մէկն երկուքէն.
Միւսն ալ դագաղ ըլլայ պիտի:
Աշխարհ է աւ ու մեմէ մամեր,
Մամեր ներմակ, մամեր պգտիկ,
Մամեր դեղին.
Վա՛յ աշտանակ չունեցողին:
Սիրտը սրտին...

ԱԼԱՄ

Ո՞վ ատ քեզի սորվեցուցեր:
ԱՂՋՆԱԿԸ
Երգ է, տիկին, հին օրերէ.
«Սիրտը դագաղ է միշտ սրտին»...

ԱԼԱՄ

Անտուածորդի՝
Կ'ըսեն ձեռքիդ մէջն են անեղ
Սիրտերն ամէն:
Ի՞նչն էր իմ մեղքն որ զիս այսպէս
Տառապանքէ ի տառապանք
Եւ սահմաններ:
Ինչո՞ւ չըրիր զիս ալ մամ
Ան միւսներուն, հագար ու բիւր
Որոնք խաղաղ յարկի ներքեւ
Ծամելով հացն իրենց փշուր
Կ'ապրին առանց իմ դժոխքին:
Ինչո՞ւ սիրտէ սիրտ գրեցիր
Ու բարձէ բարձ
Մարմինն իմ խեղճ:
Ինչո՞ւ անհուն՝ ծիրն ալ ըրիր
Փափաքներուն:
Երակներուս մէջ երկեցիր
Պողոտաները կիրքերուն:
.....

— Ո՞վ մեղաւոր մեր երկուքէն:
Ձի դու՝ Անտուած, ամենակար,
Ես՝ աւագի ոչ իսկ փռչի:
Ինչո՞ւ չըրիր զիս ալ մամ
Ուրիշներու:
Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ:

ԳՐԱԿԱՆ ՊԱՏՃԵՆԱԽՈՐՈՒՄ

•

Յուշարձանների ֆաբերի վրայ,
Դարերով մամռած ժայռերի վրայ,
Բարձրացող շենքի դռների վրայ
Ուզում եմ գրեմ դուք խաղաղություն:

Ուզում եմ գրեմ դուք խաղաղություն՝
Թեևերի վրայ սառածանկների,
Աշխարհի բոլոր դռների վրայ
Նաևերի վրայ մայր ցամաքների:

Քամուց սատմանոց արևների վրայ,
Հնձուած խոտերի լաստերի վրայ,
Մաղկանցների, վարդերի վրայ
Ուզում եմ գրեմ դուք խաղաղություն:

Խաղալիքների վրայ մանկական,
Օրորոցների վրայ մանկական
Եւ տետրակների վրայ մանկական
Ուզում եմ գրեմ դուք խաղաղություն:

ՎԱՀԱԳՆ ԿԱՐԵՆՑ

•

«Սովետական Գրականություն» ամս-
սաթերի (Սեպտեմբեր 1963) մէջ կար-
դաղիք Վահագն Կարենցի վերի գերթը-
ւածը եւ անմիջապէս յիշեցինք դիմացի
էջին տրուած Փօլ Էլիւարի *Liberié*-ն
եւ Շ. Միսաքեանի կողմէ կատարուած
անոր Թարգմանութիւնը: Էլիւարի գերթ-
ուածը քսանմէկ տուններէ կը բաղկա-
նայ, բայց մեր արտադրածը, հասկնալի
պատճառներով, առաջին չորս տուններն
են:

Առաջին հայեացքով իսկ պարզ կը
դառնայ, որ Վահագն Կարենց սեղանի
վրայ ունեցած է բազմաթիւ անգամ հա-

յերէնի վերածուած Փօլ Էլիւարի «Ազա-
տութիւն»ը, եւ անոր վրայ ձեւած ու
ձեւակերպած է իր «Յաղաղութիւն»ը:

Մէկու մը նմանիլը պայման է կար-
ծես Հայաստանի դրողներուն համար,
նակատագիր՝ իրարու շնամեկու պարտ-
զային՝ կը դտնեն օտար մը եւ կը փո-
ձեն նմանիլ օտարին: Աւանձին չեն կր-
նաք ապրիլ, շնչահզձ կ'ըլլան կարծես,
կը մտնեն:

Վահագն Կարենց միայն պզտիկ չա-
փով մը չէ կրկնած Հայաստանի արժէ-
քով աւագ բանաստեղծները եւ առաջին
անգամը չէ, որ օտարները կը «պատճե-
նաւորէ»:

Բառը իրենցն է: Ուրախութիւն է
մեզի համար հաստատել, որ երեւոյթը
սկսած է դիրենք ալ մտահոգել: Ասկէ
չորս-հինգ տարի առաջ (Ապրիլ 1959)
«Սովետական Գրականութիւն» ամսա-
թերի խմբագրութիւնը, անգամ մը
համար դուրս եկաւ համադամարներու
որոշումները մեկնաբանելու մեքենակա-
նիքին եւ իր բուն դերին մէջ մանկով
սիրտանչեց:

Մեր երիտասարդ բանաստեղծների
մօտ մի վատ սովորութիւն է արմատա-
ւայուն՝ իրենց հաւանած բանաստեղծու-
թեան կամ պատկերի նմանութեամբ օ-
տանաւորներ յօրինել, կամ ուղղակի
պատմեմաւորել:

Ամսաթերիին խմբագրութիւնը տո-
ւը էջերու վրայ ծաւալելով իր դիտողու-
թիւնները՝ տուած է «չբարյին տպաւո-
րութիւններով» անուած բանաստեղծնե-
րուն անունները եւ առաւ փաստեր: «Զա-
րագանց հեշտ միջոցներով՝ ոտանաւոր
նարքող» բանաստեղծներու ցանկին մէջ
մտցուած անուն մը չէ Վահագն Կա-
րենց:

Կարենցի «Անտառի հեռում խառնվել է վառում» և վաճառն Դաւթեանի «Խառնվելի մօտ» բանաստեղծութիւնները քով քովի դնելէ եւ նմանութիւններ ընդդէմ- լէ ետք՝ խմբագրութիւնը կ'եզրակացը- նէր։

Բայց ամբողջ խնդիրն այն է, որ չնայած ակնյայտ նմանութիւններին ու կրկնութիւններին, երկուսի համար էլ սկզբնաղբիւր է հղել Շանթօր Պետեֆին։ 1957 թ. լոյս է տեսել Պետեֆիի «Բանաստեղծութիւններ» գիրքը՝ վաճառք Դաւթեանի թարգմանութեամբ։ Այդ գրքում գետնից ած «կրակը» ստեղծագործու- րիւնը (էջ՝ 128) Վ. Կարենցի եւ թարգ- մանիչ Վ. Դաւթեանի յիշեալ ստանաւոր- անքի սկզբնաղբիւրն է։

Հետաքրքիր է նշել, որ Վ. Կարենցն այդ բանաստեղծութիւնը գրել է արպէս իր գրքի բնագրան, որից յետոյ սկսում է «Սեփական հետքերով» քաժինը։ Բա- նաստեղծն ակամայ խոստովանել է, որ «Անտառի հեռում խառնվել է վառում» ստանաւորն իր սեփական աշխատանքը չէ։

Վաճառն Կարենց *Հրատարակած է «Լիրիկա» (1954), «Աղբիւր» (1957), «Կակաչներ» (1959), եւ «Արանետը ձեռն տակ» (1963) բանաստեղծական հատոր- ները։ Թէնք այս շորս հատը կը ճանչ- նանք։ Թերեւս ուրիշ գիրքեր ալ ունի։ Իր ստորագրութեամբ կարդացած ենք նաեւ գրախօսականներ։ Աշխատունակ միտք մըն է Կարենց, տարակոյս չկայ։ Բայց գիրք Հրատարակելու այս աճապա- րանքն է, որ ետ կը ձգէ գինք, կը դնէ «անինքնուրոյն, անդէմ» բաներ ընելու հարկագրանքին տակ։ Աւելի լաւ պիտի չըլլա՞ր, եթէ կեդրոնացնէր իր ուժերը, խտանալու փորձեր ընէր, զատէր «Հիմ- նականը մանրից» եւ արուեստին յար- դանք ընծայելով ներկայանար ընթերցո-ղին։ Նման աշխատանքներով է միայն, որ մարդ կրնայ հաստատել իր «Խաղա- ղութիւնը» առանց վրդովելու ուրիշին... «Ազատութիւն»ը։*

LIBERTÉ

Sur mes cahiers d'écolier
Sur mon pupitre et les arbres
Sur le sable sur la neige
J'écris ton nom

Sur toutes les pages blanches
Sur toutes les pages blanches
Pierre sang papier ou cendre
J'écris ton nom

Sur les images dorées
Sur les armes des guerriers
Sur la couronne des rois
J'écris ton nom

Sur la jungle et le désert
Sur les nids sur les genêts
Sur l'écho de mon enfance
J'écris ton nom

PAUL ELUAR

ԱՋԱՏՈՒԹԻՒՆ

Դպրոցականի տնտրակներու վրայ,
Դրասեղանիս եւ ծռներում վրայ,
Աւագին եւ ձիւնիմ վրայ,
Քու անունդ կը գրեմ։

Բոլոր կարդացուած էջերում վրայ,
Բոլոր սպիտակ էջերում վրայ,
Քարին, արիւնին, քուղքին քէ մօտիքին
վրայ

Քու անունդ կը գրեմ։

Ոսկեղէն պատկերներու վրայ,
Ռազմիկներու գէն գրանին վրայ,
Արքաներու թագին վրայ
Քու անունդ կը գրեմ։

Թառաւիժն եւ անապատին վրայ,
Թռչունի բոյներում, ցախակի թռչին
վրայ,

Մանկութեան արձագանգին վրայ
Քու անունդ կը գրեմ։

Թարգմ. Ե. ՄԻՍԱԳԵԱՆ

ՍՏԱՑԱՆՔ**ԱՄԷՆՈՒՆ ՏԱՐԵԳԻՐԻԸ**

(1964)

ԿԱՐՈ ԳԵՈՐԳԵԱՆ

Տասնամէկ տարի իր բարձր մակարդակին վրայ կեցած, աշխատանքի և սպորտի աշխատանք պահանջող հրատարակութիւն մըն է Կ. Գէորգեանի ԱՄԷՆՈՒՆ ՏԱՐԵԳԻՐԻԸ: Իսկապէս ամէնունն է ան, իր 660 մեծագիր էջերով և մատուցած նիւթերու աշխատանքները: Մանօթնութիւններու հարուստ շտեմարան մը ըլլալէ զատ, Կ. Գէորգեանի տարեգիրքը տեսակ մը հայելին է Սփիւռքի և մասամբ եւս Հայաստանի հայ կեանքին կարեւոր երեւոյթներուն: Տասնամէկ տարիէ ի վեր, ամէն Յունուարի, այս պատկառելի հատորը կու գայ յուշել մեզի հայ տարուայ մը դրեթէ ամբողջ կեանքը իր կարեւոր գիծերուն մէջ, չմոռնալով նաեւ ամփոփելու միջազգային տարուան դրութաւոր անցուղարձերը:

Ընթերցողին գաղափար մը տալու համար, կու տանք Տարեգիրքին գլխաւոր բաժինները:

- 1.- Հայաստանի Գրականութիւն
- 2.- Նշխարներ
- 3.- Հայ կեանքը երէկ եւ այսօր
- 4.- Արուեստի աշխարհ
- 5.- Հայաստան
- 6.- Մեր գաղութները
- 7.- Կրօնական-եկեղեցական
- 8.- Սարկ-Ձորէն
- 9.- Երգիծանք-Միծաղ
- 10.- Անցիւրը անցեալ տարեշրջանին
- 11.- Մահագրութիւն

ՄԷԿ ՏԱՐՈՒԱՆ «ԲԱԳԻՆ» ԿԸ ՆՈՒԻՐԵՆ

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՄԱՐԿԱՐՈՍԵԱՆ, ՊԵՂՈՒՔԷՄ՝

«Հայ Տուն»-ին (Միլանո)

Պ. Կարպիս Մարկարոսեանին (Պէյրուի)

ՍԱՐԳԻՍ ՊԸԼՂԵՇԵԱՆ, ՊԵՂՈՒՔԷՄ՝

Տիկ. Անժէլ Ճամպաղեանին (Միացեալ Նահանգներ)

ՎԱՐՈՒԺԱՆ ԱՂԱՍԱՐԳԻՍԵԱՆ, ՊԵՂՈՒՔԷՄ՝

Արթուր Քէյ. Սմբատեանին (Գալիֆորնիա)

Պ. Յարութիւն Նալչայեանին (Պոսթըն)

ՊԵՏՕ ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ, ՊԵՂՈՒՔԷՄ՝

Վեր. Մարտիրոս Մարկանեանին (Միացեալ Նահանգներ)

Պ. Բենիամին Քէշիշեանին (Ճրանոս)

ԱՐԱ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ, ԳՈՒԵՂՔԷՄ՝

Տիկ. Անուշ Աճունեանին (Վենեզուելա)

ՍՈՒՐԷՆ ՏԷՐ ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ, ՊԵՂՈՒՔԷՄ՝

Պ. Յակոբ Տէր Տէրոնեանին (Պէյրուի)

Տիկ. Շաքէ Սաքրդին (Ճրանոս)

ԺԻՐԱՅՐ ԱԼԱՀԱՅՏՈՅԵԱՆ, ՊԵՂՈՒՔԷՄ՝

Պ. Պետրոս Ալահայոյեանին (Միացեալ Նահանգներ)

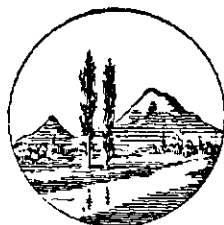
ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԵՒ ԳԱԼԻՖՈՐՆԻՈՅ ՇՐՋԱՆԻ ՄԵՐ ԲԱԺԱՆՈՐԴՆԵՐԷՆ

Կը խնդրուի փութացնել 1963 տարեշրջանի իրենց բաժնեգի-
նելու առաւումը ամսագրիս վարչութեան՝

DIKRAN KOUYOUMDJIAN
B. P. 587, Beyrouth - Liban

ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱԺԵՆԳԻՆ

ԼԻԲԱՆԱՆ 20 Լ. ՈՍԿԻ
ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ 7 ՏՈՒԱՐ
ՀԱՏԱՎԱՃԱՌ 2 Լ. ՈՍԿԻ

վարչութեան հասցէ —

DIKRAN KOUYOUMDJIAN

B. P. 587, Beyrouth - Liban

digitised by A.R.A.R.@